MARTTA HAATANEN: EILISPÄIVÄÄ EI ENÄÄ OLE

PELLERVON KIRJA

Martta Haatanen

EILISPÄIVÄÄ EI ENÄÄ OLE

Martta Haatanen

EILISPÄIVÄÄ EI ENÄÄ OLE

Talonpoikaisromaani

Pellervo-Seura

HELSINKI

HELSINKI 1945
YHTEISKIRJAPAINO OSAKEYHTIÖ

EILINEN PÄIVÄ.

Päätalon kuusi länsipohjoiseen antavaa ikkunaa loimusi iltaruskon purppurassa kuin tulenkielet olisivat niitä nuolleet. Lasipintaan taittuvat säteet himmenivät hetki hetkeltä sitä, mukaa kuin kevätauringon punainen pallo vajosi puoliympyräksi tai katosi kokonaan etäisen metsän reunan taakse joen tuonpuoleisella rannalla. Auringon kadottua vain ruskotuksen hehku jäi kuvastelemaan sinipunaisen eri vivahteissa maisemaan. Itse kevätilma sulavan lumen ja sen alta esiin paljastuvien kynnösten harjojen yläpuolella oli kuin lasin ohutta, hennosti vaaleansinistä ainetta, jota saattoi hengittää kuin olisi juonut kirpaisevan raikasta juomaa. Oli kevätpyykin kauan puhuttu ja odotettu aika. Pitkillä naruilla, joita oli levitelty riihihaasioille ja puiden väliin, liikahtelivat valkenevat vaatteet.

Päätalon nuori emäntä, Onerva, astui makuuhuoneeseen, kädessään maitotuoppi. Hän pysähtyi keskelle lattiaa, kasvoillaan ruskotuksen kuultava hohto. Hänen silmiinsä kuvastui nopeasti häipyvä punainen juova. Onerva laski maitotuopin lipaston reunalle, avasi laatikon, otti sieltä voidetölkin ja ryhtyi sivelemään rasvaa käsiinsä. Niiden rystysten kohdalla olivat heleänpunaiset rakkuloiden jäljet. Lipeä ja monipäiväinen pyykin hierominen olivat hanganneet ihon rikki ja sitä nyt kirveli sen jälkeen, kun hän yhdessä apulai-

sensa kanssa oli vääntänyt vaatteet yöksi valkenemaan ja kuivumaan.

Hänen miehensä, Päätalon nykyinen isäntä, istui vuoteenlaidalla, katsellen vaimonsa kasvojen sivukuvaa kuvastimesta. Hän itse oli tänään viimeisillä keleillä palannut tukkityömaalta ja tunsi väsymyksestään huolimatta virkistyvänsä Onervan tultua päivän työt päätettyään heidän yhteiseen huoneeseensa. Tämä lämmin kodikkuuden tuntu, jonka Onerva oli luonut talon elämään, oli lämmittänyt muistona jopa tukkikämpän lavitsalla, saati sitten täällä, missä se jälleen oli todellisuus. Matti Päätalosta tuntui kuin hänen kotinsa henki olisi täydellisesti muuttunut viimeisinä vuosina ja hänen oli, sitä erikoisesti ajattelematta, aivan kuin pohjia myöten uppouduttava varsinkin iltahetkien juhlantuntuiseen oloon. Matti tosin tajusi, mistä tämä erikoisesti juhlantuntuinen olo johtui. Se oli lähtöisin siitä ajatuksesta, että tämä tällainen kodikkuus saattoi olla joskus haihtuvaa, vain tällä kertaa todellisena olevaa. Tällaista kodikkuuttahan tässä talossa ei hänen lapsuus- ja poikavuosinaan koskaan ollut. Sitäpaitsi se jo oli ollut katoamaisillaan Onervankin ensimmäisinä emäntävuosina.

Onerva kääntyi, katsoi mieheensä. Hänen nykyään virkeissä silmissään pilkahti hymy ja Matin oli siihen vastattava. Miehen rinnassa sykähti lämpimästi. Oliko äiti uupumuksensa keskellä koskaan tuolla tavalla miehelleen hymyillyt, vilahti nuoren miehen ajatuksissa. Ainakaan poika ei voinut muistaa oman äitinsä samanlaista hymyä itselleen, kuin minkä nyt Onerva puolestaan heidän lapsilleen antoi. »Onervan kannatti ryhtyä taistelemaan itsensä, elämänsä ja lastensa puolesta», ajatteli Matti Päätalo. Hän tiesi vaimonsa tällaista taistelua käyvän vanhaa isäntää vastaan. Se oli alkanut kolme vuotta sitten ja nyt näytti siltä kuin Onerva olisi voittaja, vaikka tietenkään vaari ei myöntäisi

taipuneensa. Kenties tilanne tällä kertaa olikin sellainen, ettei vaari ollut taipunut, mutta myöskään Onerva ei enää ollut alistuva ja pelokas. Kuinka tahansa: nyt ei Matti Päätalon tarvinnut katua avioliittoaan, vaikka koko suku olikin ollut sitä vastaan.

Onervan ryhtyessä puuhailemaan nuorimpiensa kanssa nostamalla heitä pienille asioilleen, antamalla maitoa vuodenikäiselle Soinille ja kysymällä, janottiko Armia, kolmivuotiasta, ja peittelemällä viisivuotiasta Keijoa Matti heittäytyi vuoteeseen. Hän nosti käsivarret pään taakse ja katseli vaimonsa liikkeitä hämärtyvässä huoneessa, josta viimeiset ruskotuksen jäljet olivat sammuneet, kuvastuen enää kuin hämäräntakaisena valona kuvastimen pintaan. Hänen mieleensä palasi vilahduksena aika, jolloin hän ensi kerran tapasi Onervan ja vähän myöhemmin toi hänet emännättömään Päätaloon, suunnattoman työtaakan ja epäjärjestyksen keskelle.

Sotapalveluksesta paluuiltanaan Matti Päätalo oli tuntenut kaikkein selvimmin kotinsa tuhruisuuden ja ammottavan tyhjyydentunteen. Kaikki, mihin silmä sattui, oli hoitamatonta ja kulunutta. Vaari istui vuoteenlaidalla, jonka vanupeite oli rikki kaikilta reunoiltaan, Aini-sisko, hyvin vähän taloudellinen ihminen, joka kumminkin äidin kuoleman jälkeen hoiti taloutta, puuhaili siivoamattomien kattiloiden kanssa keittiössä, yllänsä paikattu hame, koska hänen vielä sinä iltana oli mentävä lypsämään talon neljä maidonantajaa. Heti Matin kotiin tultua Aini otti veljensä erilleen ja toimitti tälle, ettei hän ja hänen miehensä aikoneet jäädä piiaksi ja rengiksi Päätaloon. Sitä heidän sisunsa ei sallinut. Tiesihän veli, kuinka hänen ja Juhon avioliitto oli koko suvun mielestä sopimaton ja kuulumaton. Päätalon Aini ei olisi saanut odottaa useita vuosia jätkämiestä ja lopulta suostua hänen tuumiinsa. Tietenkin vaari, sitten

kun äiti kuoli ja kaikki joutui kokonaan rempalleen, tuli itse pyytämään Juhoa ja häntä taloon, mutta miksikään hyväksi se ei heille kumpaisellekaan ole ollut. »Tällaisessa talossa», Aini oli tehnyt laajan liikkeen käsillään, »ei tosiaan kahdenkaan ihmisen työ tuntunut missään. Oli turha yrittääkään. Tietenkin Juho oli yrittänyt parhaansa, siitä häntä ei tarvinnut moittia, mutta turhaa se oli. Parempi oli etsiä jokin tehtävä muualta.»

»Koettakaa nyt vähän vielä kestää», Matti muisti puhuneensa. »En kai minäkään kädenkäänteessä asioitani järjestä.»

Aivan sitä Aini ei ollut tarkoittanutkaan. »Onhan sinulla tiedossasi Rimpinevan tytär. Laina kyselee aina sinusta ja valmistautuu tulemaan emännäksi Päätaloon milloin vain sinä tahdot», puhui sisko mielevästi. Hän ja Juho, sisko vielä puhui, lähtisivät talosta aikaisintaan ensi kesänä, mutta luultavimmin syksyllä. Siihen mennessä Matti tosiaan saisi omat asiansa järjestykseen, kun ryhtyisi tuumaan, joka jo oikeastaan oli puolittain valmis. Lainasta Aini ei uskonut erehtyneensä.

Sinä iltana, ja varsinkin Ainin puheiden jälkeen, Matista tuntui hartioille laskeutunut isännyys jopa vastenmieliseltä. Talo oli rappiokunnossa, sen hän oli todennut sotapalvelusaikanaan sekä lomilla käydessään että kotia muuten ajatellessaan. Lisäksi tämänkokoista taloa painoivat jaon seuraukset ja tyttöjen osuudet. Äidin kuoleman jälkeen isä oli järjestänyt perintöasiat ja jättäytynyt itse Päätaloon eläkkeelle. Eläkekin tavallaan painoi, kun sen omistaja oli vaarin kaltainen jukuripää, jatkuvasti ohjaksia pitelevä. Matista tuntui kuin vanhempien veljien, Valden ja Jaakon, kohta olisi parempi kuin hänen. He olivat menneet naimisiin jo ennen hänen sotapalvelukseen lähtöään ja olivat rakentaneet omat pienet talot Päätalon läheisyyteen.

Jaossa oli heille lohkaistu omat tilat ja nyt Päätalo oli rakennustensa suuruudesta huolimatta samanlainen pikkutila kuin veljienkin. Juuri se, että hän nuorimpana joutui jäämään Päätaloon, harmitti nyt Mattia. Kaikki ympärillä oli liian suurta, vanhaa ja kulunutta. Tässä talossa elämä oli kulkenut omaa nahistunutta ympyräänsä jo silloin, kun se oli kokonainen. Sama ympyrä tulisi kai jatkumaan edelleen, kunnes Matti Päätalokin, joka oli kesän aikana palveluksessa ollessaan katsellut Kuopion ympäristön tiloja ja tehnyt hyviä päätöksiä, olisi samanlainen kuin vaari nyt. Tämähän ei huolehtinut muusta kuin lämpimästä vuoteesta ja senvertaisesta sadosta, jotta nyt ei nälkääkään nähty, jos ei leveästikään eletty. Matti hämmästyi sinä iltana omia tunteitaan: mikäpäs siinä — jätän tämän kaiken ja lähden yrittämään onneani muualla.

Näissä mietteissä, selvästi tajuten, ettei niin tekisi, hän pysähtyi pirtin etelään antavan ikkunan ääreen. Kylän niinsanottu ylipää näkyi Päätalon ikkunoihin, koska talo sijaitsi mäellä. Tuolla oli Valde-veljen talo ja siitä alempana Kallio, jossa Päätalon vanhin tytär oli emäntänä. Nyt näkyi Kallion päätykamarista kirkas valo. »Annalla on vieraita, kun näkyy kamarista valo», hän sanoi Ainille. Tämä selitti, ettei valo sitä merkinnyt. Kylään oli tullut osuuskauppa ja Kallion molemmat päätyhuoneet oli vuokrattu sille. Valo näkyi myymälänhoitajan huoneesta.

Äsken Matti oli ajatellut myös itseänsä kylää liian hiljaiseksi olopaikaksi. Nyt siinä sittenkin oli tapahtunut edes vähäinen muutos. Kylään oli tullut uusi kauppa ja uusi ihminen. Kun viitsisi kysyä, minkälainen myymälänhoitaja oli. »Pistäydyn näyttämässä itseäni Kalliolla», hän välinpitämätöntä teeskennellen oli sanonut, niiltä jalansijoilta lähtien.

Matin täytyi hymyillä lastensa puoleen kumartuneen vai-

monsa selälle muistaessaan, kuinka yksi ainoa ihminen kylässä saattoi sen tuntumaan parhaalta paikalta maailmassa. Hän oli pelännyt kotiinpaluussa olevan omat hankaluutensa nimenomaan seuranpuutteen takia. Se huoli tuli kuin poispyyhkäistyksi ja Kuopion elokuvat unohtuivat. Samoin unohtuivat siellä saadut iltatuttavuudet yhtä hyvin kuin velvollisuus Rimpinevan tytärtä kohtaan. Mitä velvollisuuksia hänellä sille taholle oikeastaan olisikaan? Muutama kirje silloin tällöin, joissa ei mitään oltu luvattu. Mikäli tyttö itse oli kirjeet ottanut vakavasti, se oli hänen asiansa.

Kallion Anna oli ilostunut veljensä kotiinpaluusta ja sanonut kahvin laitettuaan: »Käsken Onervankin tulokahvillesi.» Silloin Matti oli aavistanut olevansa mennyttä miestä. Tietenkään hän ei tietänyt, minkälainen tuo Onerva oli, mutta nimi jo sanoi yhtä ja toista. Onerva! Ei edes Kuopion tytöistä kukaan ollut Onerva. Matti muisti odotushetkenään ajatelleensa Onervan olevan jotakin häntä varten, häntä, joka oli siirretty äkkiarvaamatta vaihtelevasta sotapalvelusajasta vaihteluttomaan Päätaloon.

Ensimmäinen silmäys, ensimmäinen kädenpuristus oikeastaan jo ratkaisi heidän kohtalonsa. »Se johtui siitä, kun sinun nimesi oli Onerva», Matti myöhemmin leikillään selitti. »Sellaista nimeä ei mies kohtuudella kestä — ei varsinkaan sellainen, joka on tullut vähän hemmoitelluksi.»

Tämä oli leikkiä, mutta yhä vieläkin Matin mielestä hänen vaimonsa nimi merkitsi enemmän kuin nimi yleensä. Se todella tuntui luovan talon elämään ja henkeen oman erikoisen leimansa. Milloinkaan Matti ei ollut tullut ajatelleeksi rakkauttaan vaimoonsa tämän seikan todelliseksi syyksi. Hänestä vain tuntui kuin vaimon nimi vastaisi täydelleen hänen olemustaan ja merkitsisi kaikkea. Ellei tämän pienikokoisen, sinisilmäisen, tummatukkaisen ja nykyään uudelleen kirkaskasvoisen naisen nimi olisi Onerva, ei hän

myöskään olisi sama kuin nyt on. Onervaan liittyi milloinkaan haihtumaton runon tuntu. Sen takia hän sulhasmiehenä odotti sitä, mikä nyt oli todellisuus: Onervan täytyi voida muuttaa Päätalon elämä kirkkaammaksi ja kodikkaammaksi, kun kerran suostui tulemaan hänen vaimokseen.

Ensimmäisinä avioliittokuukausina Matti sen jo voi todeta. Tosin Onerva ei ollut yhtä naurava ja iloinen kuin oli iltaisin omassa kamarissaan, sillä häntä painoi aluksi suvun vastahakoisuus. Jopa Kallion Annakin oli sanonut hänelle itselleen: »Ei sinusta emännäksi ole.» Vaari taas puolestaan ilmaisi joka päivä, ettei suinkaan tiskin takaa otettu ollut miniä, jonka hän voisi hyväksyä. Iso talo oli vaarin lakkaamaton keppihevonen, vaikkei Päätalo milloinkaan ollut iso ollut muuta kuin upeilta rakennuksiltaan. Tietenkään Onerva ei tuonut suuria myötäjäisiä eikä tulisi koskaan saamaan perintöjä, joten hän tunsi kipeänä jokaisen huomautuksen tytöistä, jotka olisivat olleet sopivammat Päätalon nuoren isännän vaimoksi.

Matti ei tietänyt vieläkään, oliko Onerva todella pohjaan saakka aikoinaan ajatellut elämänsä muutoksen lupautuessaan Matti Päätalon vaimoksi. Ehkäpä ei. He olivat silloin kovin nuoria kumpikin. Onerva oli juuri täyttänyt kaksikymmentä ja Matti oli kahta vuotta vanhempi. Heidän ikäisilleen merkitsee enemmän itse rakkaus kuin tulevaisuus, johon se johtaa. Jos Onerva — niin Matti nyt ajatteli — oli tullut ajattelemattomasti antaneeksi itsensä vaikeisiin päiviin, hän oli siitä sekä maksanut itse että myös selvinnyt vähitellen avarammille vesille.

Arki muistutti Päätalon nuoria itsestään heti sinä kesänä, jolloin Aini miehineen lähti kaupunkiin vahtimestarin toimeensa ja Onerva jäi yksin velvollisuuksiinsa. Vanha isäntä mumisi heti tulopäivänä jotakin »kamarirouvasta», mutta Onerva nosti päänsä ylpeämpään ryhtiin. Hän kalusti ka-

marin — tämän saman — omilla huonekaluillaan, mutta siitä ei ollutkaan määrä tulla hänen oleskelupaikkansa. Onerva vain oli ilmaissut, ettei hän tahdo jäädä pirttiin nukkujaksi, kun talossa kerran huoneita oli. Täytyi kai nuorilla olla oma soppensa, jonne ei ärtyinen katse ulottunut.

Aluksi Onerva oli tottumaton emännän paikalleen. Vaarin selittäessä, ettei talossa oltu milloinkaan pidetty palvelijaa, eikä sitä kannattaisi ajatellakaan, Onerva ei myöskään sitä toivonut. Ei edes silloin, kun odotti Keijoa ja laahusti joskus lopen uupuneena. Vaari piti huolen siitä, ettei Onerva saanut unohtaa vanhan emännän vaivoja. Niistä välittämättä tämä oli kasvattanut pojat miehiksi ja tytöt aikuisiksi milloinkaan nurisematta. Onerva tajusi tulleensa sellaisen ihmisen seuraajaksi ja hänen olisi jaksettava sama, minkä vanha emäntä oli kestänyt. Joskus, kädet sierettyneinä ja jalat pakottavina, hän huokasi miehelleen, mutta ei silloinkaan valittanut. Mies muisti niiltä ajoilta pelästyneen, ahdistetun olennon katseen, joka oli hänen Onervansa katse.

Erästä seikkaa noilta ajoilta Matti ei aikoinaan tietänyt. Onerva salasi sen häneltä. Se oli vaarin jokapäiväinen nurina Onervaa vastaan. Ruoka ei ollut milloinkaan sellaista kuin vaari olisi tahtonut. Milloin oli suolaa liikaa, milloin liian vähän, milloin taas oli keitetty viikkokaupalla ruokia, joita vaari ei koskaan ollut tottunut syömään. Onerva alistui ja tyytyi käyttämään keittäjänlahjojaan niin yksitoikkoiseen valioon kuin luuli vaaria miellyttävän. Sillä tavallakaan ei ollut hyvä. Suolakala loppui vaarin mielestä liian varhain ja lihaakin kului tavattomasti. Mahdotonta Onervan oli tietää vaarin eläneen melkein pelkällä leivällä ja maidolla lähes koko ikänsä.

Näistä huolista Matti kuuli vasta paljoa myöhemmin.

Kahdessa vuodessa Onerva kävi ärtyiseksi, milloinkaan

hymyilemättömäksi työjuhdaksi. Toista lasta odottaessaan hän laahusti paikatussa hameessa navetasta aamiaisen laittoon jaksamatta paljoakaan huolehtia esikoisestaan. Toisinaan hänen oli istuuduttava paikalleen pitkiksi ajoiksi, sillä suonenveto jaloissa esti kaiken liikkumisen. Jos kysyi vaivoja, vastasi hän vältellen. Siihen aikaan hän mahtoi katua nuoruutensa hulluutta, Matti nyt tuumi.

Ennen Armin, toisen lapsen syntymää Onervan mieliala kävi jännittyneeksi ja lopulta puhkesi valituksiin: »Minä en jaksa — en jaksa! Jos olisin edes emäntä, mutta kun olen sinun, vaarin ja navetan piika! Jokaisella palvelijallakin on helpompi, sillä joku tekee hänen puolestaan jotakin, eikä ainoankaan palvelijan tarvitse samalla olla vaimo ja äiti.»

Tällöin Matin oli ryhdyttävä ajattelemaan asiaa ja hän huomasi jotakin olevan vinossa. Kuinka kumminkaan voitaisiin Onervalle hankkia helpotuksia? Vaari olisi palvelijaa vastaan ja hänen itsensä oli käsitettävä, ettei tällainen talo kannattanutkaan, jos olisi palkattava apua. Maa tuotti nipin napin neljän lehmän ja hevosen heinät ja viljaa oli ostettava. Nuo neljä lehmäkisuraa eivät kaikkina aikoina nekään jaksaneet antaa edes perheen tarvitsemaa maito- ja voimäärää, puhumattakaan että ne itse olisivat maksaneet apulaisen palkan. Voitiinko tällaisessa talossa siis lainkaan elää? joutui Matti kysymään. Hänen osuudelleen oli jäänyt 8—9 hehtaaria viljeltyä maata ja metsäkaistale, mutta kaikki rappiokunnossa. Hän voisi lisätä muutamia aareja peltoalaa, jos kovasti yrittäisi, mutta sitä ennen olisi entinen saatava kunnolliseen kasvuun. Olisiko hänen ryhdyttävä yrittämään enemmän kuin tähän saakka tässä talossa oli yritetty? Olisiko noustava vaarin tahtoa vastaan?

»Eiköhän tästä selvitä», oli hänen vastattava vaimolleen. »Menen ja kyselen huomenna sinulle apulaista. Eihän

siihen asiaan vaari oikeastaan mitään voi, ja odotathan sinä lasta. Kuljen talvet tukkimetsissä, sieltä lohkeaa rahaa, kun sattuu hyvä talvi. Onhan vaari itsekin niin tehnyt. Jos ei olekaan juuri tukkimetsissä ollut, niin on rahtia ajanut.»

Seuraavalla viikolla taloon tuli nuori tyttö Onervan apulaiseksi. Tytöllä ei ollut tottumusta itsenäiseen työhön, ja lapsivuoteeseen joutunut Onerva tunsi saaneensa uudenlaisen taakan. Vaikka hänen ei nyt tarvinnutkaan aivan kaikkea tehdä, oli hänen kaikesta huolehdittava ja kestettävä nurkumatta pölyiset nurkat ja likainen navetta. Liian nuori, ammattiin tottumaton tyttö oli lisäksi huomattavan haluton. Hän oli kotinsa vähäisessä pirtissä saanut istua pitkät tovit ilman tehtävää ja tähän istuskeluun Onervan ensimmäisellä apulaisella oli suuri halu. Vaikka hänen olisi pitänyt nähdä tehtävää lähellään, ei hän oma-aloitteisesti mihinkään kajonnut. Leipä sai loppua hänen ryhtymättä mihinkään sen suhteen, koska emäntä ei ollut käskenyt. Matti muisti koettaneensa hoitaa tänä aikana joitakin asioita Onervan puolesta, mutta käsitti olevansa aika kömpelö. Kaksi tottumatonta taloudessa näytti saavan uskomattoman paljon vahinkoa aikaan. Sen vuoksi täytyi odottaa hartaasti aikaa, jolloin Onerva itse toipuisi.

Hänen senkertainen lapsivuoteensa venyi kolmen viikon pituiseksi liian raskaan ahertamisen takia sitä ennen. Vaikka Onervan ruumiinrakenne oli hyvä, ei se ollut silti roteva. Iltaiset ja aamuiset puisten, vettyneiden haude- ja juomaämpäreiden kuljetukset navetan toiselta puolen lehmien eteen olivat päässeet vioittamaan häntä. Näistä Armin syntymään liittyvistä kolmesta viikosta koitui täydellinen käännös Päätalon elämään, vaikka se aluksi merkitsikin kovaa taistelua, ja käännös vasta nyt on todella tapahtunut tosiasia.

— Kuule, — Onerva oli pysähtynyt vuoteen päädyn eteen saatuaan lapset nukkumaan ja katsoi miestään, — minä luulen ymmärtäväni vaaria.

Matti ei vastannut mitään. Hänen katseensa pysähtyi Onervan silmiin niiden väistämättä. Juuri tällä kertaa Matti ei olisi välittänyt keskustella mistään, sillä tämä kodikkuuden tunne oli hänet äskeisistä ajatuksistaan huolimatta kietonut kuin jonkinlaiseen pehmeään utuun. Hän ainoastaan odotti vaimonsa tulevan viereensä, sillä tämän iltainen Onerva oli jälleen nuori ja tyytyväinen. Kolmessa vuodessa hän oli läpäissyt ensimmäisten avioliittovuosien uupumuksen ja masennuksen niin hyvin, ettei kukaan voisi uskoa häntä samaksi naiseksi.

— Eikö se ole sinusta hyvä? Onerva naurahti laskiessaan leninkinsä tuolinselustalle. — Mutta muuten tämä talvi oli viimeinen, jolloin sinä menet tukkimetsään.

Onerva pujahti miehensä viereen ja luja, pihkan kovettama käsi hakeutui Onervan käteen.

— Rahasta on aina niin tiukka — pitää sitä jostakin hankkia, vastasi mies äänessään lämmin ailahdus.

Kuullessaan miehensä hengityksen syvenevän, muuttuvan kuorsaukseksi Onerva veti hiljaa kätensä pois tämän kädestä ja kohottautui katsomaan, oliko Soini, vuoden ikäinen, potkinut peittonsa pois. Yhdellä silmäyksellä äiti hyväili kaikkia kolmea lastaan, joista vanhin nyt oli viisivuotias, vankka poika. Armi sen sijaan näytti tulevan enemmän hänen sukuunsa ja Soini taas puolestaan muistutti isäänsä. Varsinkin Keijon, viisivuotiaan takia Onerva hämmästyi aikaa, jonka oli elänyt tässä talossa. Vain lapsista saattoi selvästi huomata ajan kuluneen silloinkin, kun se itseltä tuntui häipyneen kuin huomaamatta.

Hän oli äsken lausunut miehelleen: »Kuule, minä luulen ymmärtäväni vaaria.» Tietenkään hänen ei olisi pitänyt

sanoa sitä vielä tänä iltana, jolloin Matti oli vasta tullut kotiin ja halusi puhua kokonaan toisista asioista, mutta tämäkin asia oli Onervan itsensä mielestä ollut tärkeä asia.

Oikeastaan jo pitkän aikaa hän oli vaistomaisesti tajunnut vaarin vastustuksen syyn, mutta tarkemmin se selveni vasta eräänä kevätiltana, jolloin hän oli tullut sanoneeksi tuon, minkä nytkin Matille sanoi. Hän oli sanonut, ettei isännällä voinut olla aikaa lähteä tukkimetsään talveksi. Täytyihän talossa olla kylliksi työtä yhdelle miehelle ilmankin tukkimetsiä. Silloin vaari oli jäykästi ja itsepäisesti jankuttanut, ettei talo pysynyt pystyssä, ellei mies yrittänyt kaikkeansa. Keskustelu ei ollut silläkään kertaa sujunut ilman kiivasta sävyä varsinkin vaarin puolelta ja tämä olikin, loukatakseen miniäänsä, viskannut viimeisen valttinsa pöytään: »Jos kerran emännällä pitää olla oikein karjakot.»

»Karjakon» vaari oli heittänyt kuin syytöksen raskaasta rikoksesta. Tietenkään Helmi ei ollut koulunkäynyt karjakko, vaikka Onerva käytti tästä karjakon nimitystä. Helmi oli kotonaan ja myöhemmin palveluspaikoissaan oppinut ammatin ja oli etevä työssään. Sen jälkeen kun karjasta puolta enemmän ymmärtävä kuin hän itse oli tullut Päätaloon, se puoli oli alkanut luistaa paremmin kuin aikaisempina vuosina. Emännän ja karjakon yhteisymmärrys oli jo nyt näkyvänä tuloksena meijerikirjan numeroissa, joihin vaari ei tietenkään halunnut edes vilkaista.

Onerva tunsi valpastuvansa ajatuksistaan, vaikka juuri äsken uni oli ollut tulemaisillaan. Käsivarsia pakotti vielä pyykkipäivien raskas aherrus, mutta valmiiksi saadun työn aiheuttama hyvä mieli lievitti pakotuksenkin. Taas tänä vuonna saatiin Päätalossa kevätpyykki, kaikkien emäntien suurin huoli ja ylpeys, ennen muita valmiiksi. Luultavasti,

Onerva ajatteli, Keskitalossakin käydään pyykinhuuhtomismatkalla vasta huomenna.

Nyt kun Onerva oli tunnustanut julkisestikin ymmärtävänsä vaaria, hänen ajatuksensa aivan luontevasti johtuivat muistelemaan sitä aikaa, jota myös hänen miehensä oli ajatellut äsken.

Milloin tahansa Onerva muisti lapsuutensa, se aina liittyi yhteen kaupan tuoksun kanssa. Tuoksu oli melkein pääasia hänen lapsuusmuistoissaan. Isä oli aikoinaan kohonnut »puotipojasta» myymälänhoitajaksi ja saanut pieniä kauppoja hoidettavakseen syrjäseuduilla. Ensimmältä äiti oli toiminut hänen apulaisenaan, mutta lapsiluvun lisääntyessä jättäytynyt yksinomaan keittiöön. Vain joskus, vuodenvaihteen aikoina, Onerva muisti hänen olleen kumartuneena kirjojen ja laskujen ääreen auttaakseen isää. »Kunhan kasvat ja pääset kansakoulusta, saat sinä tehdä tämän», puheli äiti usein Onervalle, ja tyttö odotti hartaasti sitä aikaa, jolloin hän todella saisi auttaa isää.

Noina Onervan lapsuuden vuosina isä vaihtoi pari kertaa osuuskaupasta toiseen, mutta aina syrjäisille seuduille. Sen takia ei tullut kovin tärkeäksi kysymys tytön kouluttamisesta, koska se näytti mahdottomalta perheen kasvaessa. Sitäpaitsi Onerva ei ajatellut itsekään muuta kuin aikaa, jolloin pääsisi kansakoulusta ja voisi olla isän apuna. Neljäntoista vanhasta hän olikin myyntipöydän takana ja siihen aikaan isä puhui osuuskauppakoulusta, johon tyttö voisi yrittää jonkin aikaa harjoiteltuaan.

Kuinka vuodet lienevätkään kuluneet ilman tämänkään asian toteutumista, sitä Onerva ei oikein tietänyt. Elämä kodissa kävi helpommaksi vuosi vuodelta lasten kasvaessa, vaikka rahaa olikin niukalti. Sellaista asiaa Onerva ei tullut silloin ajatelleeksi, kun se ei näyttänyt huolestuttavan vanhempiakaan. He uskoivat tulevaisuuteen aivan kuin jokin

parempi olisi hyllyllä odottamassa. Piti vain tehdä työtä. Sitä Onerva oppi tekemään. Hän oli päivisin isänsä apulaisena ja iltaisin auttoi äitiä taloudessa. »Se on tärkeätä, jos joskus joudut hoitamaan omaakin talouttasi päästyäsi myyjättäreksi jonnekin muuanne», puheli äiti ja tytär ymmärsi sen itsekin.

Seitsemäntoista täytettyään hän haki ja pääsi suurempaan liikkeeseen myyjättäreksi. Kahdenkymmenen ikäisenä hänet määrättiin vastaperustetun sivumyymälän hoitajaksi tähän kylään.

Oman myymälän hoitaminen, kesälomakurssien ollessa ainoana varsinaisena kouluna, tuntui Onervasta vastuunalaiselta ja suurelta tehtävältä. Tosin hän ei ehtinyt tietämään, oliko tehtävässään onnistunut odotuksien mukaisesti, sillä hänen uransa myymälänhoitajana taittui nopeammin kuin hän oli aavistanutkaan.

Sinä iltana, jolloin Päätalon Matti nousi häntä tervehtimään juuri sotapalveluksesta palanneena, Onerva tunsi värähtäen elämässä saattavan olla muutakin kuin työ ja siihen liittyvä kunnianhimo. Pieniä, alkuunsa kuivettuneita suhteita hänellä oli ollut aikaisemminkin. Matti tuntui heti ensi silmäyksellä merkitsevän jotakin muuta. Jo tuona ensimmäisenä tapaamisiltana Onerva seisoi kauan huoneensa ikkunan ääressä katsellen Päätalon kuutta sinnepäin antavaa ikkunaa. Hänen lapsuudessaan iso talo merkitsi rikkautta ja sen ohessa leppoisaa, turvallista elämää. Kodin monien puutteiden rinnalla talonelämä oli tuntunut melkein kuin uskomattomalta hyvältä. Joinakin kesinä hän oli ollut eräässä isossa talossa heinämiehenä, ja maidon ja voin ja viilin runsaus oli häneen iskenyt kuvan talonelämän hyvyydestä. Nyt oli tuossa edessä iso talo ja siinä nuori, hiljakkoin kotiin palannut poika, jonka katseesta saattoi lukea toiveen päästä lähempään tuttavuuteen Onervan kanssa.

Nyt, ja jo aikaisemmin, Onerva tiesi luoneensa Päätalosta ja sen elämästä harhakuvitelman, jonka vasta seuraavat vuodet karsivat pois. Hän kuvitteli tuollaisen näköisän talon emännän enimmäkseen keinutuolissa istuvaksi valtijattareksi, jonka käskyä jokainen kuunteli. Työ, jonka taloon muuttaminen toisi eteen toisenlaisena kuin myyntipöydän takana, ei häntä huolestuttanut vielä kihloissakaan ollessaan. Hän katsoi maalla asumisensa lapsuudestaan saakka antaneen hänelle kaikki edellytykset tulla emännäksi minä päivänä hyvänsä. Kotona hän oli lypsänyt aamuin ja illoin heidän ainoan lehmänsä, oli tehnyt kesäisin heinää naapurin niityllä. Nämä kaksi asiaa antoivat hänelle jonkinlaisen varmuuden ja niinpä hän oli uskomattoman lapsellisessa mielessään valmis emäntä kuulutuksia ottaessaan.

Kotiin hän kirjoitti sulhasestaan heti, kun Matti oli puhunut asioista niin paljon, että voi olla varma hänen tuumistaan. Siinä kirjeessä hän kertoi, kuinka suuri talo Päätalo oikein oli, mutta hämmästyi isän vastauksessaan kysyessä, kuinka suuret peltoalat talossa oli. Niitä hän ei ollut koskaan tullut ajatelleeksi. Hän ei kysynyt asiasta Matilta ja vastasi isälleen, ettei hän ollut siihen puoleen asiassa vielä kajonnut.

Juhannuksena heidän häänsä olivat isän silloisen uuden myymälärakennuksen siististä myymälänhoitajan asunnossa. Se seutu ei ollut lapsuudesta saakka Onervalle tuttu ja siksi vieraat eivät häntä suuresti kiinnostaneet. Kun joku isän ja äidin tuttava puhui kartanosta, johon hän nyt joutuisi, hän naurahti. He siellä eivät tietäneet, ettei näissä pienissä pohjoisissa kylissä ollut lainkaan kartanoita. Täällähän oli vain keskikokoisia taloja ja muutama aniharva suurempi. Keskikokoinen täällä — sen Onerva nyt tiesi — merkitsi sitäpaitsi melkeinpä pikkutilaa etelässä. Jos tämä huomio myöhemmin oli pieni pettymys Onervalle, se ei enää sitä

ollut. Hän oli mukautunut olosuhteisiin saatuaan lopultakin täyden otteen elämään. Mutta voi, kuinka paljon kärsimystä se hänelle maksoi ensimmäisinä vuosina!

Oltuaan vihkimisensä jälkeen kuukauden myymälässä, luovuttaakseen sinä aikana liikkeen seuraajalleen, Onerva jo tuli ajatelleeksi, ettei uusi elämäntehtävä kenties olisikaan aivan niin helppo kuin hän luuli. Aini, Matin sisko, suhtautui häneen kylmästi siitä huolimatta, että itse tiesi pääsevänsä pois kotoa kaupunkiin. Ainin mies oli hakenut vahtimestarin paikkaa eräässä lähikaupungin kansakoulussa ja he muuttaisivat sinne heti, kun Aini vapautuisi tehtävistään entisessä kotitalossaan. Ainista siis ei olisi vastaisuudessa huolta, mutta sitä enemmän vaarista ja kenties muista ympärillä olevista sukulaisista. Vain Keskitalon Ellen, joka itse oli kirkonkylästä kotoisin ja lähtöisin pienistä oloista, oli Onervalle ystävällinen. Kallion Anna sitävastoin katsoi velvollisuudekseen tuon kuukauden aikana, jonka Onerva oli hänen vuokralaisensa ja sukulaisensa, osoittaa hänelle peittelemätöntä ynseyttään. »Olisit pysynyt vain tiskin takana», hän sanoi, »ei Päätalo taida sinun käsissäsi pysyä.»

Tehtyä ei saanut tekemättömäksi ja niinpä Onerva päätti ottaa asian kerrallaan siirryttyään lopullisesti uuteen kotiinsa. Ensimmäiseksi hän pani toimeen perinpohjaisen siivouksen ja nautti sen jälkeen jonkin aikaa puhtauden tunnusta niin sisällä huoneissa kuin navetassakin. Tosin se oli vanha ja lahonnut rakennus, jossa mitään siisteyttä ei kauan saanut pysymään. Joka tapauksessa hän oli yrittänyt ja työ oli johdattanut ajatukset itseensä, niiden pyrkiessä vaarallisille laduille. Niinpä hän sitten, kun sai aavistuksen ensimmäisestä lapsestaan, olikin jo oikeastaan alistunut ja harhakuvitelmista vapautunut. Iso talo ei todellisuudessa ollutkaan muuta kuin kituvasti elävä. Hän tunnusti itselleen pitkän huoneiden rivin pettäneen hänet.

Tämän lisäksi hän ei onnistunut emäntänä lainkaan. Leipomukset tahtoivat väkisin epäonnistua ja voi tuli hänen kirnutessaan joka kerran erilaista. Näistä seikoista vaarin suu lakkaamatta muistutti. »Minun on ostettava mittari, jotta voin tietää kerman lämpimyyden», hän kerran tuli lausuneeksi lappaessaan valkoista, hoheloista voita kirnusta. Keskitalon Ellen oli juuri ollut heillä pistäytymässä ja sanonut voin tulleen kirnutuksi liian lämpimästä kermasta. »Vai mittari kermalle», vaari oli silloin purskahtanut kovaan, kalseaan nauruun. »Vai vielä kermallekin mittari! Sittenhän tässä ei enää muuta olekaan kuin mittareita. Mittari kamarin seinässä — vaikka kai huoneen lämmön itse tuntee — mittari kuumetta varten — vaikkei tavallisessa elämässä kukaan ole ikänään joutanut sairastamaan mittarien jälkeen — ja mittari kermalle. Sen minä nyt vielä kuulin! S o r m e l l a emäntä-vainaja aina kerman koetteli ja joka kerran voi oli sitkeätä ja keltaista. Mittari — se minun vielä oli kuultava!»

Sellaista oli aina ja joka päivä. Kuinka huomautukset koskivat nuoreen, opettelevaan ihmiseen, sen Onerva yksin tiesi. Sitä ei voisikaan toinen käsittää, hän ymmärsi ja vaikeni. Ei ainakaan Matin tarvinnut tietää päivän mittaisista piikittelyistä. Silloin Matti itsekin saattaisi ryhtyä ottamaan selvää, missä oikeastaan syy oli. Syyn Onerva luuli olevan pääasiassa itsessään ja osaamattomuudessaan. Kotiin kirjoittamissaan kirjeissä hän ei liioin puhunut huolistaan, mutta sensijaan kertoi osaamattomuudestaan. Niiden kirjeiden tuloksena olivat kirjat, joihin Onervan katse hämärän lävitse nyt osui. Siinä oli karjataloutta, kotitaloutta, maataloutta. Jouluksi, nimipäiviksi ja syntymäpäiviksi isä niitä lähetti ja kirjoitti, että niiden avulla kenties Onerva voisi oppia yhtä ja toista.

Tuohon aikaan isä todella mahtoi olla huolissaan tyttä-

restään. Isällä kenties oli jatkuvasti harhakuvitelma suuresta talosta, jossa hänen tyttärensä hääräili ehtoisana emäntänä.

Sitten kun vaarin lakkaamaton sanoilla nyppiminen, työt ja osaamattomuus olivat näännyttäneet Onervan, hän itse nopeasti muuttui ajattelevaksi. Se tapahtui vähää ennen Armin syntymää. Hän käsitti, ettei elämä saanut olla sellaista nykyaikaiselle ihmiselle kuin se hänelle tulisi olemaan. Hän ei saanut nuutua työn ja lapsipaljouden keskelle hengettömäksi raatajaksi. Elämässä täytyi olla muukin sisältönsä kuin pelkkä varhainen navettaan nouseminen ja siitä lähtien töiden repiminen hetken levotta. Täytyi olla myös ihmisen elämä siinä ohessa — sen ihmisen, jota vielä siihen mennessä vastukset eivät olleet täysin nujertaneet.

Kun Armin jälkeinen lapsivuode tuli ainoana lepohetkenä pitkiin aikoihin, se merkitsi täyttä käännettä. Hän antoi kuljettaa isän lähettämiä kirjoja luettavakseen ja havaitsi, kuinka suuriarvoinen asia karjatalous oikeastaan oli. Häntä suorastaan huimasi tajutessaan, kuinka lukemattomia virheitä hän oli jo tehnyt näiden parin vuoden aikana tässä talossa. Eivätkä virheet olleet vain hänen tekemiään — hän ainoastaan jatkoi jo toisten aloittamaa sarjaa. Karjatalouden jälkeen hän kiinnostui muuhunkin maatalouteen ja pelästyi entistä enemmän. Talohan oli suorastaan rappiolla! hän totesi hiljaa maatessaan. Talossa ei oltu vuosikymmeniin tehty suorastaan mitään muuta kuin ryöstetty maan entistä voimaa. Tästä täytyi puhua Matin kanssa oikein vakavasti.

Ryhtyessään Matin kanssa puheisiin häntä ensin jollain tavoin helpotti kuullessaan, ettei Päätalo nousisi niin vain käden huitaisulla. Mutta sitten hän johtui ajattelemaan, että tuo helpotus oli masentuneen mielen ilmaus. Hänen ei olisi tunnettava helpotusta siitä, että kaikki sai jäädä entiselleen, vaan hänen olisi taisteltava.

Noustuaan virkeänä ja levänneenä lapsivuoteesta hän nousi siitä muutenkin muuttuneena. Tähän saakka hän oli ollut työjuhta ja alistunut orja, nyt alkoi hän kypsyä emännäksi. Hän katseli ympärilleen toisin silmin kuin ennen. Mennessään ensi kerran pitkästä aikaa navettaan hän näki peloittavan selvästi, kuinka siellä nuori tyttö oli jatkanut kaikkia hänen erehdyksiään ja hän päätti ottaa ensimmäisen uudistuksensa kohteeksi navetan. »Ei meillä ole varaa rakentamisiin — ei ainakaan pitkiin aikoihin», Matti vastasi hänen siitä puhuessaan.

»Mutta — en minä tarkoittanutkaan sen lahoamista tai muuta sellaista — tarkoitin karjaa.»

Hänellä oli nyt lukemansa perusteella jo vähän tietoja karjasta. Vasta nyt — tässä maatessaan — hän kykeni arvostelemaan, kuinka riittämättömiä ne tiedot todella vielä olivat olleet, mutta joka tapauksessa oikeita. Kannattiko kumminkaan ryhtyä uudistuksiin? hän joskus kysyi itseltään. Vastaus oli aina sama: kannatti, koska jo vuosikymmeniä sitten oli muualla oivallettu se, minkä hän nyt vasta. Ei kai turhan takia oltu lukemattomissa taloissa ruvettu karjataloutta kohentamaan, liitytty tarkastus- ja karjanjalostusyhdistyksiin ja muihin sellaisiin. Täytyihän kannattaa ainakin yrittää.

Armi oli kahden kuukauden ikäinen Onervan kysyessä, miksi Päätalo ei kuulunut tarkastusyhdistykseen, vaikka sellainen oli olemassa ja naapurit siihen kuuluivat. Tällöin vaari kohottautui keinutuolistaan, hänen otsasuonensa pullistuivat aivan kuin vanhus olisi yltynyt hirvittävään vihaan. »Siksi», hän määräävästi sanoi, »siksi, ettei tässä talossa tarvita ketään syötettävää ja juotettavaa entisten lisäksi. Ei tarvita joutilasta, joka pistää nokkansa talon asioihin ja määrää, mitä syötät, mitä juotat karjallesi ja kuinka astiasi peset. Jo emäntä-vainaja oli sellaisia hullu-

tuksia vastaan. En minä niihin pysty, jotka omaa navettaansa hallitsevat, mutta tässä talossa sanon minä ei, ja se saa riittää.»

»Minä vain tulin ilmoittaneeksi meidät yhdistykseen», sanoi Onerva tyynesti. Se ei vielä ollut aivan tosikaan, mutta hän oli päättänyt aloittaa taistelun.

»Ja montako litraa se tarkastuskarjakko tuo? Minä vain kysyn, montako litraa tuo maitoa?» vaari murisi.

»Ei se heti mitään tuo. Haluan ainoastaan nähdä, minkälainen karja meillä on.» Onervasta tuntui siltä kuin hän olisi ensi kerran käyttänyt vaarin kuullen »meillä»-sanaa. »Jos kerran lehmiä ruokitaan ja karjaa pidetään, on hyvä tietää, ovatko ne edes ruokansa arvoisia.»

»Karjakkoko tekee niistä ruokansa arvoisia?» vaari jahkasi itsepintaisesti. »Se vain on erinomaista, jos karjakko siihen kykenee! Sitten tässä talossa saadaan siihenkin hommaan puuttua, jos sellainen tarkastuskarjakko tulee.»

»Se nähdään vasta vuosien perästä», sanoi Onerva yksikantaan ja lähti. Vaari kuului purpattavan kaikenlaista miniänsä jälkeen. Onerva ei viitsinyt kuunnella. Hän tunsi kypsyneensä emännäksi ja päätti kannustaa miestään isännäksi. Heille oli joka tapauksessa maa uskottu ja heidän oli katsottava, että se perheen elättäisi, kenties joskus antaisi vähän työniloa ja palkkiota ylimääräisenkin tuoton nimissä.

»Sinussahan taitaa olla liikemiestä emäntänäkin», naurahti Matti, Onervan esittäessä numeroita miehelleen: Jos tehtäisiin niin ja niin — saataisiin maa sellaiseen ja sellaiseen kasvuun, niin silloin . . .

»Etkö sinä tahdo yrittää? Minä kyllä huolehdin karjapuolesta. Veljiesi taloissa on pieniä, mutta tuottoisia karjoja. Luuletko niiden sattumalta kerääntyneen juuri Valden ja Jaakon navettaan? Kyllä siinä ovat saaneet toimia niin

isännät kuin emännätkin.» Hän puhui miehelleen silmissään innostus ja toiminnan halu.

Nyt tuo asia oli vanha, muutaman vuoden ikäinen. Onerva oli paneutunut navetta-asioihin niin, että oli innokkain kuuntelija maamiesseuran syys- ja kevätkokouksissa, milloin siellä joku konsulenteista puhui karjataloudesta. Ensimmäisenä itsenäisenä tekonaan Onerva tilasi konsulentin välityksellä jalostuksen pohjaksi hyväkirjaisen lehmävasikan. Sinä päivänä talossa oli pienoinen myrsky. Vaari ei voinut käsittää vasikan ostoa millään. »Miksi tarvitsi antaa suuret rahat vasikasta, kun niitä tuli neljä joka vuosi omasta navetasta? Emäntä-vainaja juotti komeimman ja sillä hyvä», vaari luuli ratkaisseensa entisen voitoksi.

»Olisiko se pahaksi, jos lehmämme lypsäisivät kukin tuhannen litraa enemmän vuodessa?» kysyi Onerva. Vaari pilkkasi naurullaan ja koko olemuksellaan, kunnes laukasi kuvittelemansa valtin: »Mitä lisälitroista, kun ei kumminkaan voi koskaan ole kunnollista?» Onerva mainitsi meijerin. Valden ja Jaakon talosta vietiin maito meijeriin ja otettiin selvät rahat palkaksi. »Pitääkö tässä vanhoilla päivillään ryhtyä kurnaalia syömään?» marisi vaari jälleen. »Etelän taloissa kuulutaan syötävän kurnaalia, mutta olipa joku sen oppinut tai ei, niin tänne ei tapaa kannata juurruttaa. Meillä on aina voi kirnuttu kotona ja rahat siitäkin saa, jos kunnollista tekee. Kurnaalia en aio syödä enää vanhoilla päivilläni ja se siinä eteen tulee, jos liittyy kaikkiin meijeripuuhiin.»

»Nyt käsitän», Onerva muisti sanoneensa miehelleen, »miksi veljesi eivät tuoneet vaimojaan Päätaloon, vaan rakensivat omat talot. He eivät jaksaneet taistella vaarin ikivanhoja tyhmyyksiä vastaan. Siinä on kova urakka, mutta meidän on taisteltava. Emme voi sille mitään, että niin on tehtävä.»

Matti kuunteli huvittuneena ja yllättyneenä vaimonsa puheita. »Sinustapa emäntä puhkesi», hän leikillään tuumi. Se oli totta. Nyt Onervaa kiinnosti muukin maatalous. Sehän tietenkin liittyi monin tavoin hänen navettaan kohdistamaansa harrastukseen. Lakkaamatta hän puhui, kuinka heidän kumpaisenkin oli lujasti yritettävä tahollaan. Emännän siellä, mikä hänelle kuului, isännän taas maan kimpussa. »Me emme välty velan lisääntymiseltä, jos yritämme niin ripeästi kuin sinä haluat», totesi Matti, mutta Onerva oli sitä mieltä, ettei talon tuotannon lisäämiseksi otettu velka voinut olla itseään suorittamatta aikanaan. »Taidatpa, senkin liikemies, olla oikeassa», naurahteli Matti.

Onerva huomasi kaikesta, kuinka paljon Mattia noina vuosina kannusti hänen elävä mielenkiintonsa. Vaarin vastahakoisuuskin tuntui vähäiseltä, kun oli toinen samanmielinen. Noissa alkuvuosien kamppailuissa oli Onervan mielestä jotakin peräti ratkaisevaa heille ihmisinä. Hän oppi pitämään Mattia arvossa tämän vilpittömän tahdon takia, ja ilmeisesti hän itse kipusi Matin silmissä muutamia asteita korkeammalle. Tuohon aikaan Onerva kiitti nuoruuttaan. Silloin ihminen jaksaa innostua ja sen vallassa tehdä ihmeitä — jopa sellaisia, jotka aikaisemmin ovat tuntuneet suorastaan mahdottomilta.

Onerva tuli nyt ajatelleeksi työnsä ja toimintansa kannustinta. Se ei ollut ainoastaan pyrkimys päästä toisten kanssa samanarvoiseksi, jopa saavuttaa lankojen ja kälyjen tunnustus, vaan se oli muussa. Armin, nuorimpansa, korin ääressä hän sen ymmärsi. Tämäkin hänen oli selitettävä Matille. Ihmisen tarvitsi saada unelma tai vaikkapa vain haave jostakin, niin hän heti puhkesi ajattelevaksi ja toimivaksi. Hän tuli ajatelleeksi pientä tytärtään ja tämän tulevaisuutta kituvan kodin tyttärenä. Ei — se kohtalo ei tuntunut viekoittelevalta. Tuon lapsen, jonka käsi oli kuin

ruusunnuppu ja jalka niin uskomattoman soma, täytyi päästä hyvään elämisen alkuun. Hänen täytyisi tuntea työniloa ja saavutusten antamaa rohkaisua. Armin ja Keijon takia vanhempien oli yritettävä ja ponnisteltava. Niin. Siinä se juuri oli. Hän oli yhtäkkiä tavannut itsessään ihmisen, jonka kaltaisia olivat olleet monet äitipolvet ennen häntä, ja hän oli ylpeä itsestään. Hänestä oli karissut nopeasti vain tälle päivälle elävä ihminen, hän oli tullut tulevien sukupolvien äidiksi.

Onervan täytyi nyt hymyillä muistellessaan tuota tavatonta innostustaan ja rohkeuttaan. Hän oli kyennyt lainaamaan osan omastaan miehelleen. Tämä tarvitsi totisesti rohkaisua. Vaarihan ei osannut suhtautua poikansa yrityksiin myötämielisesti. Jos menit ojalle, se oli turhaa juuri sillä hetkellä; jos tilasit apulantoja, se oli samaa kuin rahan hukkaan heittäminen; jos puhuit niittokoneen uusimisesta, se oli kuin olisit aikonut hajoittaa Päätalon vanhan, pitkän rakennuksen ja loihtia tilalle uuden.

Aikoinaan tuollaisia vaareja on ollut maakunta täynnä, Matti kerran puhui. Ei mikään uudistus, ei ainoakaan helpotus ole saanut heitä lämpenemään. On kerrassaan ihmeellistä, kuinka eteenpäin on lainkaan päästy, kun vastaanhangoittelijoita on ollut niin paljon.

Miten olikaan, eräänä päivänä Matti sittenkin puhui uudistusaikeistaan. Vaari asettui vastahankaan. »Ettekö näe, kuinka Valden maa puskee viljaa ja heinää, vaikka on täsmälleen samankokoinen kuin Päätalon tila?» Vaari tuhahti partaansa ja pilkkasi: »Sieltähän isäntä kulkeekin maamiesseuran kokouksissa ehtimiseen. Kai semmoisille johtomiehille maakin kasvaa.» Matti hymyili. Onerva oli aina pitänyt tuosta hänen tavastaan — hymyilystä silloin, kun joku toinen olisi suuttunut. »Siitä pitäisi vaarinkin nähdä, ettei maamiesseura tyhjää hosu. Jos kerran maa

kasvaa pelkästään sillä, että on seuran johtomies, niin johan silloin kannattaa johdossa puuhata.»

Tämän keskustelun jälkeen Onerva liittyi maatalousnaisiin ja nyt hän oli siitä hyvillään. Kerran viikossa viime talvenakin kokoonnuttiin ompeluseuroihin. Niissä oli tapana lukea ja laulaa ja tehdä pieniä käsitöitä. Kahvia siellä myös myytiin ja tulot käytettiin tällä kertaa pitokaluston hankkimiseen. Aikaisemmin jo oli hankittu mehumylly, pellavaloukku, perunajauhomylly ja leveät kangaspuut ryijyjä ja mattoja varten. Tietenkin Onerva oli hyvillään esineistä, joita voitiin yhteisiin tarpeisiin hankkia, mutta enemmän hän iloitsi pelkästä kokoontumisesta. Hän oli sittenkin vielä nuori ja tottunut jollakin tavalla huvittelemaan. Ompeluseurat olivat hänestä huvitilaisuus. Varsinkin nyt, kun oli otettu luettavaksi kotitaloutta koskeva kirja, he olivat väitellessään ja keskustellessaan tulleet ratkaisseeksi monia kysymyksiä, joista Onervalle oli suoranaista hyötyä.

Tältä keväältä ompeluillat tosin olivat jo loppuneet, mutta pitokalustoon tarvittavat varatkin olivat koossa. Se tilattaisiin näinä päivinä.

Niin. Kolme vuotta oli jälleen mennyt niiden kolmen lisäksi, jotka näin jälkeenpäin ajatellen kuvastelivat pelkkää nuutumista. Viimeiset kolme vuotta olivat joka tapauksessa arvokkaat. Mitä sittenkään merkitsi, jos oli lakkaamatta taisteltava vanhaa piintymystä vastaan, kun omalta puolelta oli panoksina yritteliäisyys ja tuloksena talouden hiljainen nousu? Vuosi sitten, Onervan palkattua Helmin apulaisekseen, vaari oli kaksi päivää syömättömänä. Nähtävästi hän oli toivonut Onervan jäävän taas ilman apulaista, vaikka Soini oli aivan pieni. Sensijaan että niin olisi käynyt, taloon tulikin entistä kalliimpipalkkainen ja osaava apulainen. Sitä oli vaarin mahdoton ymmärtää. Kenties kaikkein vaikein palkan kohoamista. »Ottaisi tyt-

tösen, jos joku apulainen olla pitää», nurisi vaari pojalleen. »Onervan mielestä tyttönen vain syö taloa eikä osaa mitään. Oppinut ja ammattitaitoinen karjanhoitaja maksaa palkkansa monin kerroin», kuului Matti vastanneen. Vaarikos sen ymmärsi! Ei ainakaan halunnut ymmärtää. »Milloin oli», hän jankutti, »piian kuultu maksavan itsensä.»

Viikko sitten Onerva oli tuonut tarkastuskirjan ja meijerikirjan vaarin nähtäväksi. Tämä työnsi ne kaksin käsin pois, aivan kuin torjuisi luotaan jotakin mieltä hajoittavaa tai kerrassaan sopimatonta. »Saa kirjat näyttämään vaikka miltä, kun on ihminen ihan sillä töin», hän purpatti vastaan. »Silti tässä talossa ei eletä siten kuin ennen. Aina oli viiliä jo kevätvarhaisesta syksymyöhään. Nyt tuskin kesäkuumalla.»

Eilen Helmi oli laittanut vaarin viilipunkan happanemaan. Tästä lähtien sitä ei saanut puuttua vaarin ruokavaliosta, jos kohta he toiset odottivat todelliseen kesään asti, jolloin viili maistuikin parhaimmalta.

Käytyään ajatuksissaan taistelukautensa lävitse Onerva pysähtyi ajattelemaan tuloksia. Tosiaan jo kannatti ylpeillä ollessaan Päätalon emäntä! Viisi vuotta sitten sai olla iloinen, jos sai huonoimpana aikana maidon ja voin riittämään perheen tarpeisiin, vaikka olikin neljä lypsävää. Nyt karjaa jo oli voitu yhdellä lisätä, mutta meijerikirja puhui paljon suuremmasta muutoksesta. Kerran kalliilla ostettu vasikka oli tänä syksynä poikinut toisen kerran ja osoittanut heti, ettei sitä oltu lainkaan liian kalliilla ostettu. Samoin oli omasta karjasta havaittu yksi lehmä jalostukseen kelpaavaksi. Sen ensimmäinen vasikka siitä lähtien oli nousemassa nuoreksi lehmäksi poikiessaan muutaman viikon päästä. Toinen tämän emän vasikka oli myöskin juotettu. Harvennus huonotuottoisten keskuudessa oli pidetty ja pidettäisiin vastakin. Eräs oli saatu vaihdetuksi Valden karjasta, kun siellä

tarvittiin lahtilehmää, mutta sen kertaiset omat olivat kaikki vielä nuoria. Näin ollen Päätalon navettaa nyt jo voitiin sanoa tuottavaksi. Muutaman vuoden päästä, kun Matti pääsisi suunnitelmiensa perille maan suhteen, voitaisiin karjaa lisätä. Matin ja Onervan suunnitelman mukaan heidän pitäisi voida elättää hevosen lisäksi vielä kahdeksan lypsävää.

»Jo on maailma käynyt mallikkaaksi viisaudessa», vaari oli aivan äskettäin tupissut. »Lehmä parhaassa iässä — eikä muuta kuin pois navetasta — lihoiksi. Mitä emäntävainaja sanoisi? Emäntä-vainaja, jolle lehmäkin oli joku.»

Onerva hiipi vuoteesta ylös ja kulki ikkunan ääreen. Yö oli käynyt utuisen hämäräksi. Pyykin vuoksi ei tarvinnut olla huolissaan, sillä mitään myrskyä ei taivaanranta ennustanut. Onerva laski kätensä ikkunan pienapuulle ja katseli muuten vain hämärään maisemaan. »Ei Päätalo taida sinun käsissäsi pysyä», kertasi Onerva ajatuksissaan Matin siskon sanoja. »Nuoruus on hulluuteen saakka rohkeata», hän ajatteli, »se tohtii ottaa vastaan minkälaisen kohtalon tahansa ajattelematta käsiin joutuvaa. Minun oli lapsellisuudessani tultava jopa Päätalon emännäksi. Hyvä! Kun lapsi sen tohti, niin kai aikaihminen voi osoittaa, että talo myös käsissä pysyy.»

Näin selvästi vastuun suuruus ei ollut vielä milloinkaan tullut Onervan mieleen. Hän käsitti nyt nuoruuden täydellisesti. Se oli uhkarohkeata, niinkuin hän oli sen ajatellutkin. Se kyllä saattoi toimia vaistomaisestikin oikein, mutta aniharvoin vielä täydellä vastuuntunnolla. Nuoruus melkein kuin leikki elämällä. Vaikka hän itse oli kolme vuotta käynyt vakavaa taistelua vanhaa piintymystä vastaan, hän ei tietänyt oikein vakavissaan taistelleensa. Nuoruus ikäänkuin uhmasi vanhuutta ja hänen taistelunsa oli ollut nuoruuden uhmaa. Tulos tosin oli sama, kuin jos hän olisi tais-

tellut täysin vastuustaan selvillä olevana. Jos hän nyt ryhtyisi taisteluun, hän ei varmaan onnistuisi paremmin ja hänellä kumminkin nyt olisi vastuuntunto. Onerva puristi tiukemmin pienapuuta. Hänestä tuntui kuin vasta nyt olisi saanut täyden otteen Päätaloon. »Minun on toimittava jatkuvasti samoin kuin ennen», hän ajatteli, »mutta kahdenkymmenenkuuden ikäinen ajattelee sittenkin toisin kuin kaksikymmenvuotias.»

Sitäpaitsi hän oli välähdyksen tavoin nähnyt vaarin sisimpään ja uskoi häntä ymmärtävänsä.

— Valvotko sinä? — Matin uninen ääni säpsähdytti Onervaa. Hän naurahti pehmeästi.

— Katson, puhkeaako yöksi myrsky — viitenä kuutena keväinen päivä — ja pyykki on kuivumassa.

Onerva palasi vuoteeseen, asettautui mukavasti ja tunsi unen jo kiertelevän aivan lähellä. Viereisessä huoneessa vetäisi vanha kaappikello rahisevasti henkeä ja ryhtyi lyömään yksitoista kertaa.

Päätalon vaari heräsi avarassa pirtissä, kömpi ylös ja istuutui vuoteenlaidalle. Aurinko teki parhaillaan nousua ja siitä vaari tiesi aamun varhaiseksi. Kisailevat auringonsäteet näyttivät ryntäävän huoneeseen kaikista viidestä pirtin ikkunasta, myös pohjoisenpuoleisesta. Tietenkin tällainen valonrunsaus oli keväthangista heijastuvaa kirkkautta todellisten auringonsäteiden ohessa. Vaari katseli lattialla kulkevien mattojen rivejä. Punaista, keltaista, vihreätä tummalla pohjalla. Perällä seisoi, mattorivin päässä, vanha pöytäkaappi, kukkakuvioita ovissaan, emäntä-vainajan kodista lähtöisin oleva esine. »Ihme, ettei nuori emäntä sitä ole katsonut joutavaksi», vaari ajatteli tänäkin aamuna niinkuin monta kertaa ennen. Kaappi oli kuulemma kaunis nuoren emännän mielestä — miksei — mutta olihan monta

muuta kaunista, joka oli saanut lähteä uuden tulokkaan tieltä. Ja yhtä monta rumaa, joka takaisin tuotiin. Niinkuin tuokin keittiön astiakaappi — mikä lienee romu — navetan eteiseen kuljetettu. Se piti sieltä tuoda. Muka vanhuudessaan arvokas. No — oma on asiansa — kukapa sille mitään mahtaa.

Anivarhaisena huhtikuun aamuna Päätalon vaari heräsi samaan vastahakoisuuteen miniäänsä kohtaan kuin aina ennenkin. Oli ollut yksi ainoa aamu, jolloin hän ajatteli myötämielisesti nuorta naista kodissaan. Se aamu oli viisi vuotta sitten. Talo oli hälissyt kokonaisen yön ja keittiössä kuuluttiin kalisteltavan hellanrenkaita silloin tällöin. Vanha kätilö siellä joko keitti itselleen kahvia jaksaakseen valvoa tai puuhasi muuta hänelle kuuluvaa. Näihin aikoihin, neljän aikaan aamulla, tuli ja kertoi: poika.

Siinä se oli. Poika. Edes pojan toi — hutura. »Paneekohan eläjäksi?» vaari oli kysynyt. »Mikäs», kätilö naurahti, »nelikiloinen ja kovaääninen — eläjäksi se semmoinen tavallisesti tulee.»

Poika. Siinä tuntui olevan lievittäjä. Olkoon tämä välikausi — pojan ja miniän aika — mitä tahansa, niin kamarissa jo oli uusi poika — toisenlainen. Vaarista oli tuntunut tuona viiden vuoden takaisena aamuna kuin uusi poika pelkällä syntymällään olisi todistanut tulevansa toisenlaiseksi kuin Matti, korean perään juossut. »Onerva», vaari tuhahti vaatteita päällensä hamutessaan. »Mikä se semmoinen oli — lehmän nimi.» Matille piti olla Onerva — piti olla polkkatukka ja korkokenkä!

Vaari oli saanut vaatteet yllensä ja astui ovelle. Monta askelta oli sängystä ovensuuhun. Sekin oli siirretty ovensuusta peremmälle. »Vetää siinä — oven luona», oli miniä hokenut, kunnes jossakin siivouksessa tarttui sänkyyn ja siirsi peremmälle. Muuta se ei tehnytkään kuin siirteli ja

muutteli. Mikään ennen ollut ei ollut hyvä. Kuljetti pois kaikenlaista niin, että nyt pirtti humisi kuin kirkko. Vaikka mikäpäs siinä, kun silmä tottui. Eipähän ollut lakaisijan tiellä jalkaa ja alustaa . Vaarin silmä kiersi ovensuusta lähtien aamuauringon valaisemaa pirttiä. Se oli suuri ja avara huone nyt, kun ovensuussa, sängyn paikalla, seisoivat molemmat tuolit täsmällisissä asennoissaan, yläpuolellaan jokin seinäkoriste, jota vaari oli aluksi murissut. Pohjoisen — pihanpuoleisen — ikkunan alla oli pieni, pyöreä pöytä. »Tupakkapöytä», oli miniä sanonut ja vaari taas murissut. Tupakka ei ollut milloinkaan pöytää tarvinnut, hän sanoi. Nyt siinä kyllä oli useinkin vaarin tupakkakukkaro ja piippu pahkavadissa. Se oli sopivalla paikalla, kun sängystä kurkottui jättämään piipun, vedettyään unettoman savut. Peräseinällä — joen puolella — ei ollut muuta kuin tuo kukallisin ovin koristeltu pöytäkaappi ja sen molemmin puolin jälleen tuolit. Vanha emäntä-vainajan kaappi sai seistä paikallaan etelänpuoleisella seinällä ja etelään antavan ikkunan ääressä oli nyt pitkä kukkapöytä. Siinä melkein koko kalustus, kun ottaa huomioon keinutuolin keskellä lattiaa. Muu lattia oli tyhjä, vain mattorivien koristama. »Mikäpäs siinä — kun silmä tottuu», vaari myönnytteli, avasi oven ja astui pimeään eteiseen, siitä kuistiin ja rapuille.

Vaarin oli nostettava käsi silmien suojaksi huikaisevassa aamun kirkkaudessa silmäillessään kotipihaa. Se oli täydellinen umpikartano monin tarpeellisin ja tarpeettominkin huonein. Joen puolella seisoi vankasti kivijalallaan entinen, aikoja sitten käytännöstä poisjäänyt asuinrakennus. Sen huoneista oli muutamia muodostettu toisiin tarkoituksiin sopiviksi, muutamia käytettiin sellaisinaan varastosuojina. Juuri tuossa rakennuksessa vaari syntyi, mutta eli miehuutensa uudessa. Nykyistä päärakennusta vastapäätä taas oli talli ja navettarakennus karjalatoineen ja muine suoji-

neen. Sen edessä vingutti kaivonvintti rautaisia liitoksiaan. Vaari oli näkevinään emäntä-vainajan kumartuneen, kivulloisen vartalon hinaamassa raskasta kaivoämpäriä ylös, alas. Jokikinen aamu emäntä-vainaja seisoi joko pakkasen kohmettamana tai auringon lämmittämänä vinttaamassa puukouruun, jota pitkin vesi meni pataan. Ei hän milloinkaan nurkunut — ei silloinkaan, kun oli tulossa joku lapsista. Siinä vain selkä kumartui ja nousi, pakkanen kipristi tai aurinko kuumotti. Mutta nyt. Nyt puhuttiin pumpuista ja muista — vaikka palkkalainen oli työn tekemässä! Vaarin katse sivuutti kaivon korkean kannen ja kulkeutui idänpuoleiselle pihan suunnalle. Siinä oli kesäpuoli. Kesäpuolen päähän oli lisätty kalustovaja ja sauna. Niitä vastaan vaarilla ei ollut mitään sanottavaa. Sauna oli aikaisemmin ollut mäenrinteessä, joen puolella. Varsinkin viimeisinä vuosina oli vaikea liukastella jyrkkää rinnettä ylöspäin saunakuumilla kengänpohjilla. Joskus, kun tuli otetuksi liian kova lämmin, oli Matin tai miniän autettava. Sauna oli asiaa ja sen Matti hyvinkin oli saanut tuoda lähemmäksi.

Vaari laskeutui rapuilta ja kuunteli kävellessään veden hiljaista tipahtelua räystäiltä lumikouruihin. Nop, nop. Yö oli ollut lämmin ja keväinen — suvennut kaiken aikaa. Nop, nop. Kesä siitä tällä menolla puhkeaisi.

Ison, monihaarainen pihapihlajan vieritse vaari katsoi ohimennessään salin ikkunoihin. Pirtti ja keittiö olivat riittäneet asunnoksi emäntä-vainajan aikana. Nyt pidettiin saliakin puolilämpimillä pitkin talvea. Pitäkööt, eipähän tässä talossa puiden puutetta ollut! Lisäksi olivat vielä molemmat päätykamarit — tähän asti aina asumattomat. Nyt niistä toinen oli nuoren väen makuuhuone ja toinen oli annettu Helmille. Vaari sivuutti tuhahtaen Helmin kamarin ikkunan, jossa valkoiset puoliverhot olivat tiiviisti kiinni. Se oli miniän tuumia tuo — huone palkolli-

selle. »Kun talossa kerran huoneita on.» Miksikäs ei — olihan huoneita, mutta pirtissä kaikkien toisten talojen piiat saivat nukkua. No, vähemmän häiritsi ikuisilla luritukfillaan vaarin rauhaa — ja kulki niillä, näillä nykyaikaisilla, vieraansakin.

Pihatie oli liukas ja jäinen. Vaarin kömpelö jalka uhkasi lipsahtaa tuon tuosta vesilätäkköön. Säteet kimmelsivät hangella ja huikaisivat silmiä. Kevät.

Maantielle ehdittyään vaari pysähtyi. Tästä, kotimäeltä, hän melkein joka päivä kulki katsomassa alas kylään. Tuossa, kotitalon vieressä, maantien toisella puolen oli Keskitalo, Jaakon ja hänen perheensä koti. Jaakko oli veljeksistä vanhin ja isännäksi Päätaloon aiottu. Ei välittänyt tämäkään poika siitä, vaan rakensi oman. Kirkonkylästä tuotu ompelijan tytär siinä nyt emännöi ja näytti sopivan yhteen Päätalon nykyisen emännän kanssa. Vaari karttoi jopa ajatuksissaan Onervan nimeä. — Elleniin hän sitävastoin oli jo tottunut niin miniänä kuin muuten. Olihan edes tämänpaikkaisia. Keskitalon jälkeen vaarin katse kääntyi rantaan päin. Siellä oli toinen uusi, punaiseksi maalattu talo. Se oli Rantatalo, Valden ja Hiljan koti. Vuotta ennen Matin sotapalvelukseen lähtöä Valde sai talonsa valmiiksi ja hänen nuori vaimonsa siirtyi vasta uuteen taloon kotoaan Rauman talosta, lähinaapurista. Rantatalon jälkeen vaarin silmäys kulki Kallion pihapiiriin. Siellä oli emäntänä vaarin vanhin lapsi, Anna. Kallion jälkeen vaarin oli syytä katsella myöskin koulua, sillä sielläkin oli vielä vaarin sukua, nuorin tytär, alakoulun opettajana.

Tähän nuorimpaan vaarin ajatus nyt sattui tuokioksi pysähtymään. Tyttö oli äidin kuollessa, seitsemän vuotta sitten, rippikouluikäinen ja sairaan äidin lempilapsi. »Päästä hänet seminaariin», oli Riitta, vaarin vaimo, usein suostutellut. »Sillä tekee itsellään niin mieli. Minä vain ajattelen,

ettei kävisi niinkuin Ainille — jätkän kelkkaan joutuneelle.» Vaari itse oli ajatellut Lyylistä vanhuuden turvaa sitten kun Riitasta näytti aika jättävän, ja hän sen sanoikin vaimolleen. »Ei — se on tuo kaivonvintti — ja kaikki tässä — hengen ne repivät — ei tytöstä siihen. Anna mennä kun haluaa — kyllähän Matti aikanaan tuo kaivonvintin raahaajan.»

Koska tämä oli emäntä-vainajan viimeinen tahto, vaari suostui Lyylin seminaariin menoon. Kaivonvintti? Sekö se oli ollut Riitankin mielessä? Kaivonvinttikö ratkaisi, jäisikö isälle yhtään tytärtä? No — ne olivat sairaan ajatuksia ja tuumia. Kuinka hyvänsä. Matin tuoma ei raahannut kaivonvinttiä — ei yrittänytkään kuin aluksi. Siinä äitivainaja pahasti erehtyi. Pelästyisi, jos tietäisi, kuinka nyt pitää olla karjakko .

»Puhuvat», vaari puoliääneen tuumi, »opettajan ja Lyylin väleistä — vaikka vielä siitä rouvaksi paisuu.»

Vaari naurahti hampaattomalla, veltolla suullaan. Niin, mikä sen tietää, vaikka Lyyli lisäisi lastenlasten luvun täyteen tusinaan. Yksitoista niitä jo tässä ympärillä näissä taloissa on. Anna on jäänyt yhdelle pojalle — ei näytä lisää tulevan — eikä se kaupunkilaispari ole pitänyt kiirettä. Yksi poika sielläkin. Niin, mutta siinähän se tusinantäyttö jo olikin! Vaarin oli oikein sormin laskettava: Rantatalossa Laina, Erkki ja Pauli; Keskitalossa Laimi, Arvi, Meeri ja Lea; Kalliolla Paavo; Ainilla Unto ja kotona Keijo, Armi ja Soini. Vaari tuhahti jälleen. Niin tietysti. Piti kai Onervan lasten olla Keijo, Armi ja Soini. Toiset tyytyivät tavallisiin nimiin, mutta mitäs tämä, itsekin outoniminen!

Vaari sivuutti uuden osuuskaupparakennuksen koulua vastapäätä. Se ei kuulunut hänen päivittäiseen silmäilyynsä muutenkaan. Se oli vain osuuskauppa — ei sukuun kuuluva. Nämä toiset olivat hänen sukuaan, lastenlastensa koteja.

Kolmessa oma poika, yhdessä — tai oikeastaan kahdessa, koulu mukaan luettuna — tytär. Se merkitsi saavutusta. Kokonainen kylä kuljetti veressään hänen vertaan. Oliko tämä vaarille tällaisena kirkkaana aamuna ylpeyden aihe? Oli ja ei. Tiesipähän ihminen jotakin tehneensä, kun oli kyennyt asuttamaan melkein kokonaisen kylän omalla suvullaan. Se oli ylpeyden aihe, vaikkakaan ei enää muu. Siitä lähtien kun pojat ja tytöt erosivat kodista, he näyttivät myös siitä irroittuvan. Kenelläkään ei ollut asiaa kysymyksineen vaarin luokse. Ominpäin mentiin ja elettiin — ominpäin kaikki tehtiin. »Vaari on aina ollut vanhoillinen ja edistyksen vihollinen», oli Rantatalon Valde kerran nokkaviisaudessaan sanonut. Edistys — koko sana tuntui kuin lipsahtavan suusta. Edistys — kai sitä nyt oli Päätalossa kylliksi! Aivan kuin olisi myrkyillä miehen syöttänyt niin sai nuori emäntä hänet villityksi.

Sittenkin hänen ajatuksensa tänä aamuna palasivat omaan menneisyyteen. Kerran myös hän oli ollut nuori. Saman ikäinen hän oli kuin Mattikin naimisiin mennessään. Suuret olivat Päätalon maat silloin ja suuresta talosta emäntä tuotiin. Kolme päivää juotiin häitä ja paljon oli vieraita. Siihen aikaan Riitta oli punaverinen ja ujo. Ei sanaa tohtinut ihmisjoukossa päästää. Mutta talon hän ymmärsi ja talouden. Niin liehui navetassa ja pirtissä kuin olisi aina tanssinut tai leikkiä tehnyt. Eivät siinä lapsivuoteetkaan joutaneet neliviikkoisiksi. Kolme päivää ja siinä kaikki. Ei ollut Riitalla taloon tullessaan kuumemittareita eikä lastenhoitokirjoja. Kun oli kaksi pienintä käsissä ja navettaan oli päästävä, niin ei muuta kuin piimää pisti puukupin pohjaan, lapset sen vierelle istumaan — nuorin pieluksen nojaan. Sitä siinä lätistivät käsillään ja nauroivat. Siivoa siitä tuli, mutta piankos piimän lattialta pyyhki! Sitä kekseliäisyyttä ei ollut enää nuorilla. Nauroivat, jos kertoi. »Ei-

vätkö ne tuhrineet itseään ja toisiaan?» Milloinkas lapsi ei itseään tuhri?

Vaari tosin ajatuksissaan myönsi, etteivät Päätalon maat hänen hallussaan juuri nousseet. Pikemmin niiden kunto laskemistaan laski. Karjaa oli tuon tuosta vähennettävä, kun heinäsato vuosi vuodelta pieneni. Raivata ei maata olisi tarvinnut, mutta entistä olisi ollut voimallisesti kunnostettava. Minkä eteen sitä niin rehki? Voi oli tuona aikana kuljetettava kaupunkiin saakka, eikä pohjoisen viljaa, ohraa, kenenkään tarvinnut ostaa. Hyvä, kun uutiseen omillaan pääsi ja siementä oli aitassa ylimääräisesti hallavuoden varalta.

Vaarin isä oli aikoinaan tehnyt Hämeenmatkoja, kuljettaen sieltä pellavaa. Eräällä sellaisella retkellä vaarikin kävi, mutta jätti ne sillensä. Tavallinen ylimaiden rahdinajo oli kannattavampaa. Kun ajoi talven rahtia, selvisi veroista ja rahanmenoista, vaikka navetan tuotto pienenikin.

Eräitä vuosikymmeniä sitten kylässä nousi häly. Maamiehellä ei ollut puolta itsellään. Hinnat olivat halvat ja tavaran kuljetusmatkat pitkät, jos myytävää oli. Pitäisi olla oma kauppa. Se välittäisi tarvittavan kyliin ja taas toimittaisi liikenevän tarvitseville. Vaari ei ottanut sitä ymmärtääkseen. Kyllä hän rahtimatkoillaan ja markkinareissuillaan sen sai mitä tarvitsi. Eikä häntä kukaan ollut puolueellisesti kohdellut. Hyvän hinnan sait, jos kunnon tavaraa möit. Pikemmin tuollaiset kaupat .

Sama juttu oli silloin, kun tähän kylään maamiesseura perustettiin. »Ei niistä seuroista leipä levene, vaan kapenee, kun on juostava herrojen asioilla», vaari vastasi ja vastauksessaan pysyi. Puimaosuuskuntaan nimeä haettaessa vieläpä lisän kanssa entisen antoi. Vilja ei ollut pilkan asia — ei ennen eikä nyt. Tosin siihen tuli sitten liityttyä, kun Valde

kävi tyrkyttämässä vuosia myöhemmin. Rouhikoon kone oljet pelkäksi nuuskaksi ja tulkoon jyvä pilatuksi — kun niiltä ei rauhaa saanut. »Milloin te vaimo-osuuskunnan perustatte?» muisti vaari myrkyllisesti kysyneensä, kun nuoret isännät rupesivat puuhaamaan kylään sonniosuuskuntaa.

»Kuka pystyy sanomaan», mutisi vaari ääneen, tepsutellessaan maantiellä lyhyin askelin, »kuka sen pystyi sanomaan, ettei Päätalossa olisi leipä riittänyt ja maitoa ollut? Siinä olivat kasvaneet kaikki nuo, joiden nyt sopi olla kylän mahtitalollisia. Mahtitalollisia? Niin juuri. Kuinka kerran Valdekin kuului Jaakon säestämänä selittävän: »Päätalossa olisi pitänyt ottaa huomioon edes jossakin määrin uusimmat kokeilut maanviljelyksen ja metsänhoidon alalla. Silloin se seisoisi päätalona vielä nytkin eikä olisi jaettu mökkitiloiksi. Päätalo olisi tuottanut rahaa niin, että pojat olisivat kyenneet lunastamaan itselleen isommat tilat muualta ja Päätalo olisi vielä tänäänkin kunnon tila.» Sillä tavalla juuri veljekset suutaan soittivat. Heidän mielestään maamiesseura ja sen pääelin maanviljelysseura, joka konsulentteineen tunki nenänsä metsiin, pelloille ja navettaan, teki ihmeitä. Olisi tehnyt senkin ihmeen, että nyt muka Valde ja Jaakko omistaisivat jossakin omat suuret talot. Vaarin ivallinen nauru kurnutti kurkussa. »Olisitte yrittäneet!» hän huusi silloin, mutta pojat sanoivat, ettei rappiotilan käsiinsä saanut jaksanut lunastaa koko osuuksia toisilta. Kolmen veljeksen oli jaettava vahinko.

Vahinko? Se oli vahinko, kun kukin sai rakennuspuut omasta metsästä ja maapalaset asuttavakseen. Se oli nyt vahinko!

Vaari kääntyi nopeasti. Hänen kiihkeiden ajatustensa keskelle oli tullut huomio savun kohoamisesta Kallion keittiön savupiipusta. Nyt kylä heräsi, ja varmaan jo joistakin ikkunoista katseltiin vaarin aikaista köppäsyä tiellä. Sitä

ei jokaisen tarvinnut nähdä. Nämä kävelyt olivat hänen salaisuutensa.

Vaari palaili takaisin kotipihaan auringon jäädessä hänen selkänsä taakse. Pihapihlajan kohdalla vaari pysähtyi, kurkotti kätensä harmaalta kihtavaan oksaan. Untuvainen lehtisilmu oli paisunut ja elävä. Kevät.

Vielä kerran vaari katsoi kyläaukeamaa, jota hänen sukunsa asutti. Siinä toteamuksessa oli joka kerran oma, rintaa paisuttava ylpeyden tuntunsa. Kas, kas — kukas siellä nyt aamuhangille? Niin, tosiaan — Kallion Paavo, Annan poika. Mikähän siitäkin vielä tulee, kun tuohon tuollaiseen innostui. Sanovat opettajan sitä lietsoneen. Hyppää seivästä ja juoksee, hiihtää. No, ainakin tottuu varhain ylös nousemaan, kun jo nyt on lenkille menossa. Mikä sen tietää, onko hyväksi vai pahaksi.

Vaari ei myöntänyt Paavon urheiluharrastuksia hyviksi. Mitä maksoi rippikouluikäisen pojan nousta anivarhain ylös lähteäkseen lenkeille. Yhtä vähän maksoi heitellä kivikuulaa ilta- ja pyhäkaudet. Ei seipäällä hyppäämisestäkään leipää tullut.

Tämä aika oli vaarin mielestä outoa. Anna ja tämän mies olivat tavallisia ihmisiä — paljon tavallisempia kuin yksikään omista pojista, mutta sallivat tuollaista. Jopa lähettivät pojan kilpailuihin. Pari kertaa kuuluu voittaneenkin. Voittakoon. Isäntää Kalliossa tarvittiin jonkin vuosikymmenen päästä, kun Kalle jätti tämän ajan, mutta taidettiin saada kilpailija. Vaari venytti sanaa pitkään ajatuksissaankin: k i l p a i l i j a.

Vanhus kolisteli takaisin pirttiin puolisokein, huikaistunein silmin. Keittiöstä kuului vähäistä liikettä. Siellä nuori emäntä kukallisessa aamutakissaan selvitti kahvipannua. Se oli tuokin edistystä — aamutakki — vaari pilkallisesti

ajatteli. Kahvin tuoksu oli voittamaton kutsuja ja aamutakkiakin uhmaten vaari astui keittiönpöydän ääreen.

— Jo ylhäällä? Onervan kirkkaat silmät loistivat auringon säteissä, valon kimmeltäessä tummissa, sileissä hiuksissa.

— Kävelin huvikseni, kun uni loppui, vaari myönteli vastahakoisesti. Onerva kaatoi hänelle kahvin.

— Pyykit kuivuvat tällaisessa ilmassa ja valkenevat aivan silmissä. — Onerva pysähtyi kahvipannu kädessä katsomaan ulos. Vaari ryysti tavallisesti nopeasti ensimmäisen kupillisen. Toisen sai kaataa aivan heti. — Keskitalossa on tänään huuhtomispäivä — hyvä tästäkin päivästä näyttää tulevan.

Keskustelu ei virinnyt. Vaari ojensi tyhjentyneen kupin ja Onerva täytti sen.

— Olitteko yöllä kipeä — kuului liikettä läpi yön? Helmi oli ilmestynyt ovelle nuorena, hyvin levänneenä ja voimakkaana. Emäntä katsahti tyttöön ja totesi tämän kaiken.

— En ollut kipeä. Kuljin ikkunan ääressä katsomassa, tuleeko myrsky. Joskus on päässyt repimään vaatteita.

Helmi otti kahvikupin, joi kahvinsa ja riensi töilleen. Hänen laulahduksensa kuului portailta ennenkuin hän lähti kulkemaan kevätkirkkaan pihan ylitse navettaan.

Niin, ajatteli vaari pirttiin köpittäessään, tuollaista se nyt on. Piika menee navettaan ja emäntä jää aamutakissa keittiöön. Kyllä kai saa aamun kulumaan lasten pukemisessa, huoneiden siivoamisessa ja aamiaisen laitossa, kun on sitä laatua. Sopii siinä jopa kiireestäkin puhua, muka. Emäntä-vainaja ei tarvinnut näihin töihin kahta ihmistä. No, kukin on laisensa — toinen tekevämpi, toinen tekemättömämpi.

— Vieläkö vaarin polvea kolottaa? Onerva yritti keskustelun päätä tullessaan laittamaan vaarin vuodetta päiväkuntoon.

Pitkän, merkittävän äänettömyyden jälkeen vaari vastasi lyhyen »ei». Hänen jalkansa liikautti keinutuolia ja hän laski päänsä kuin lepoon tuolinselustalle. Auringonkilo heijastui hänen ohimoilleen ja pian silmät painautuivat umpeen.

Vaarin pää keinutuolin mustaa, punakukkaista mattoa vastaan näytti miniästä jopa komealta tällaisena hetkenä, jolloin vanhuksen sisin oli rauennut, hiljennyt lepoon. Kasvot olivat aivan kuin vuosikymmenien ahavan tummiksi puremat ja niissä oli syviä, vankkoja ryppyjä, melkein kuin uurteita, joita aika oli vetänyt ikäänkuin tylsällä taltalla. Varsinaisia, hiuksenohuita vanhuuden ryppyjä vaarin kasvoissa ei lainkaan ollut. Niistä puuttuivat täydelleen jopa silmistä ohimoille kulkevat hymyrypyt, tavallisesti vanhoihin kasvoihin kuuluvat. Niiden puuttuminen teki vaarin itsepäisen näköiseksi, jota vaikutelmaa lisäsi sakea, tummana pysynyt tukka.

»Aivan tuollaiseksi Matti ei voi käydä vanhetessaan», Onerva tuli ohimennen ajatelleeksi. Matti oli — samoin kuin hänen veljensä — isäänsä puolta päätä pitempi tämän vielä suoranakin kulkiessa. Tosin Matilla olivat isän säännölliset, kapeat piirteet ja suora nenä, mutta jo nyt saattoi Matin silmäkulmissa todeta Onervan äsken vaarin kasvoista kaipaamat hymyrypyt. Ne nimenomaan olivat Matille luonteenomaiset ja tekivät hänen vaaleat, verevät kasvonsa iloisen näköisiksi. Lisäksi poika oli isäänsä hartiakkaampi ja liikkeiltään hitaampi. Vielä nytkin, vaikka jo kulki kumaraisena ja jollakin tavalla epävarmoin liikkein, vaarissa oli kiukkuisen ihmisen sukkeluutta ja nopeita käänteitä.

Keinutuolista kuului lyhyt, kuorsauksen tapainen ääni, ja miniä poistui pirtistä painaen hiljaa keittiön ja pirtin välisen oven kiinni. Tuollaisen pienen, häiritsemättömän unen jälkeen vaari tavallisesti oli pitkän aikaa leppoisimmillaan, jos häntä koskaan voi leppoisaksi sanoa.

TÄMÄ PÄIVÄ.

Kevät humahti maille muutamana vesisadepäivänä. Kun raskaat pilviverhot repesivät ja aurinko ensi kerran pilkisti näkyviin, se saattoi katsella kulonruskeata, sulaa maata. Siitä lähtien päivät olivat heloittavan aurinkoisia, puhkoen ehtimiseen lehtisilmuja hiirenkorviksi, ruohoa kulon ruskeuteen ja rentukoita ojien partaille. »Kesä, kesä», lapset riemuitsivat ja juoksivat kukkia etsien. Päätalon vaarin jälkeläiset nuorimmassa polvessa sekaantuivat lapsiryhmäksi, josta vanhemmat heitä etsiessään vain nimiä huutelemalla omansa löysivät. Auringon kimmellys taittui myös hevosten hikisenkiiltävästä karvasta ja kyntömiehen ahavan puremista kasvoista. Hevosten kaviot tallasivat näinä päivinä mustaa, kosteata, lämmintä multaa, harjan nuokkuessa askelten tahdissa ylös, alas, ylös, alas.

Päätalon ja Keskitalon maiden muokkauksella oli kiire tällaisena lämpimänä ja tuulisena keväänä. Molempien talojen maat olivat mäenrinteessä ja hiekkapohjaisia. Senvuoksi niiden pintakosteus oli vaarassa haihtua. Jokaisena muunakin keväänä veljekset olivat yhteistuumin valjastaneet hevosensa pariksi ja muokanneet vieretyksin olevat viljelykset yhteen menoon. Tällä kertaa oli ehditty Keskitalon saroille ja sen vuoksi Matti riisui hevosia Keskitalon pihalla Lyylin päivän iltana.

— Tulkaahan ajoissa, Matti tarkoitti sanansa niin veljelleen kuin tämän portaille pysähtyneelle vaimolle.

— Kyllähän me — kun nyt oikein Lyylin päivät! Ellen naurahti, irroitti huivin päästään ja antoi auringon kuivattaa hikistä otsaansa. — Saa nähdä, ovatko ne samalla kihlajaiset.

Matti tarttui hevosensa ohjaksiin taluttaakseen sen appeen ääreen omaan talliin. Hevonen oli laihtunut talven ajoissa. Vanha, kauan palvellut ruuna oikeastaan jo olikin. Matti siveli tallissa hevosensa kiiltävää, kosteata karvaa. Siinä oli työtoveri, johon saattoi aina luottaa.

— Isä, joko Poku on siellä? — Keijon tuloa tuskin huomasi, sillä hänen viisivuotias, vanttera olemuksensa ei kyennyt varjostamaan valoa oviaukossa.

— Jo — et ehtinytkään ratsastamaan, vastasi isä pojan taapertaessa talliin.

— Talli haisee hyvältä, — pojan pieni nenä nuuhki ilmaa. — Se haisee Pokulta ja lääkkeeltä.

Isä naurahti, nosti pojan syliinsä. Hevonen käänsi päänsä ja hirnahti.

— Poku tahtoo!

— Mitä Poku tahtoo?

— Poku tahtoo Keijon syliinsä.

— Ei, vaan Poku tahtoo Keijoa selkäänsä.

— Niin, Poku tahtoo Keijoa selkäänsä. Nosta, isi!

Isä siirsi pojan käsivarsiltaan hevosen selkään. Tämän pää melkein hipoi tallin kosteata kattoa.

— Keijo on korkealla!

— Niin olet. Onko sinulla nyt sokeripala?

Tietysti. Keijolla oli aina sokeripala Pokua varten ja sen hevonen sai palkakseen Keijon ratsastettua sen selässä. Isä nosti pojan takaisin ja lapsi kaivoi sokeripalansa, asetti

sen kämmenelleen ja ojensi Pokulle. Hevosen pehmeät huulet suipistuivat pitkälle ja se hamusi varovasti makupalan lapsen kädestä.

— Pokulla on pehmeä suu.

— Tulehan — antaa Pokun levätä. Se on tänään tehnyt kovan urakan, vetänyt parina sedän Ruskon kanssa.

— Kun minä kasvan suureksi, ostan sinulle toisen Pokun. Sitten saat ajaa omalla parilla, minä olen silloin sinua auttamassa, selitti lapsi innostuneena.

— Aivan niin. Silloin tässä talossa kyllä viljaa kasvaa, kun sinä toisen hevosen ostat ja ajetaan omalla parilla.

— Joutuisit — siellä on partavetesi valmiina — vai syötkö ensin? Onerva seisoi ulkoportailla pyhäpukuisena, sirkeäsilmäisenä.

— Ehtiihän tässä — eivät toisetkaan aivan heti ole täällä, vastasi Matti, vilkaisten ohimennen Onervan kapeisiin nilkkoihin. Tänään hän oli ottanut kesäkengät jalkoihinsa ja niiden korko näytti työsaappaiden rinnalla silmäiltynä mitättömän ohuelta. — Joko sinun puolestasi kaikki on valmista?

— Aivan valmista — vaaria myöten. Onerva naurahti heleään ilmaan kuin olisi tiputellut lasinpalasia jäätä vasten.

Pirttiin ehdittyään Matti huomasi, että siellä tosiaankin oli vaaria myöten jo kaikki valmista. Sinä päivänä, jolloin Lyyli oli käynyt pyytämässä Onervan apua nimipäiviensä laitossa vaari oli tuhissut ankarasti nenäänsä. Mitä juhlimisia päivissä oli — missään päivissä? Ja kannattiko keskellä kiireintä pellontekoa ryhtyä istumaan kokonaista iltaa kahvin ja leivosten ääressä, jotka nekään eivät tulleet itsekseen, vaan oli leivottava ja tuhlattava aikaa. »Isä hyvä», oli tytär sanonut, »minähän leivon suurimman osan omassa keittiössäni. Onerva, joka on niin etevä vehnäsen tekijä, leipoo vain sen.»

Tyttärelleen vaari ei ollut sen enempää sanonut, vaan säästi sanansa miniälleen. Yhteisiä hommia nämä olivat. Piti nyt muka olla juhlimisten syytä. Jos ei itse keksinyt, niin pyysi toiselta apua.

Tänä iltana vaari oli ollut erikoisesti äkääntynyt. Ei oltu saatu vaihtamaan paitaa, ei pesemään kasvojaan, ei sukimaan pitkiksi käyneitä, yhä tummia hiuksiaan.

Ja kumminkin vaari nyt istui keinutuolissa kuin kirkkoon lähtevänä. Mitä keinoja Onervalla oli vaarin taivuttamiseksi? Miten se olikaan eräänä iltana: »Kuule, minä luulen ymmärtäväni vaaria.» Ei ollut tullut kysytyksi jälkeenpäin, millä tavalla Onerva hänet ymmärsi. Se kumminkin näytti olevan totta. Saadapa vain itsepäinen ukonköriläs yhtäkkiä sonnustautumaan pyhäasuun keskellä tavallista arki-iltaa.

Kellon lähetessä kahtakymmentä ensimmäiset vieraat saapuivat. Onerva vilkaisi tulijoita uutimen raosta. Kas niin — Kallion Anna ja Kalle mukanaan Paavo-poikansa. Tuossa pysähtyvät katsomaan viime syksynä käännettyä sarkaa — oikein kädellään Kalle näyttää aivan kuin arvaillen Matin suunnitelmia tänä syksynä ja tulevina. Katselkaa vain, Onerva ajatteli, ei se siitä pahene! Tosin maa näyttää kuntoutuvan vain vähitellen, ei suinkaan sinä päivänä, jolloin siitä on päätetty ryhtyä ottamaan sen täysi anti sille täysi antamallakin. Kolme vuotta Matti on vasta toden teolla ahertanut, mutta jälki jo näkyy. »Ei Päätalo taida sinun käsissäsi pysyä», vilahti nopeasti Onervan mielessä. Kunhan eivät vanhat profeetat olisi jo kuolleet! Kas — sieltähän Rantatalonkin Valde ja Hilja liittyvät joukkoon. Valdessa on jotakin tarmokasta ja itsetietoista, päinvastoin kuin hyväntahtoisessa Matissa. Valde on nähtävästi perinyt isänsä luonteen ja tyylin, jos kohta onkin ajatustavaltaan käynyt toisenlaiseksi. Siinäpä se on — hyvää ainesta

vaarikin on ollut — samaa kuin Valde — vaikka onkin avunsa käyttänyt pelkkään kuoren rakentamiseen itsensä ympärille. Ovatpa — Onerva jatkoi tarkastustaan salapaikastaan — ottaneet Lainan ja Erkinkin mukaan. Lapset saavat telmiä pirtissä. Heille laitetaan sinne oma pöytä, niin eivät häiritse.

Onerva riensi salista eteiseen ja rapuille saakka vastaan. Hänen naurunsa helisi kirkastuvassa kevätillassa, ja Armi juoksi pihalta äidin viereen tarttuen tämän pikkusormeen. Sukulaiset silmäilivät Onervaa kukin omissa ajatuksissaan. Kallion Annan mielestä Onerva pysyi sopimattoman nuorena talon emännäksi. Miksi sen aina pitikin käyttää tuollaisia kenkiä, joiden päältä näytti horjahtavan minä hetkenä tahansa. Kerran hän siitä sanoi ja silloin Onervan silmät laajenivat ihmetyksestä: »Onko minun jätettävä käyttämättä kaikki tyttöaikaiset pukimeni? Minulta kuluu kenkiä niin vähän, että et uskokaan, kun käytän näitä vain pyhinä ja juhlissa. Lasten pieninä ollessa en edes juhlissa ole käynyt, niin että saat luvan sietää niitä vielä vuosia eteenpäin.» Sellainen Onerva juuri oli. Saat luvan sietää. Isäänsä kaikkein täydellisimmin tullut Anna sivuutti kengät tällä kertaa, vaikka ne aivan kuin uhitellen kiilsivät porraskivellä. Annan leppoisa, viittäkymmentä lähentelevä mies hymyili juhlahymyä.

— Siinähän se tyttö taas on. — »Tyttö» oli Kallen lempinimi Onervalle ja tämä palkitsi sen tällä kertaa uudella naurahduksella.

Valde ja Hilja kävivät usein keskenään pientä kiistaa Matin vaimosta. Tarmokas, lujaotteinen Valde hyväksyi hänet ja Hilja tuomitsi. »Herraskainen» oli enimmäkseen hänen arvostelunsa. »Mitä herraskaisuudesta, kun on ymmärrystä ja laskupäätä. Niilläkin voidaan talossa jotakin tehdä.» Hilja oli itsepäinen. »Laskupää on tarpeen tiskin

takana, mutta ei navetassa. Ja navettaahan Onerva pelkää kuin kuolemaa.» Mies taas tähän: »Ei pelkää. Kävisit sinäkin katsomassa, mitä siellä on nyt tehty.» Tietenkin Hiljan sopi siihen sanoa, että siellä olikin kaikki Helmin tekemää. »Laskupäätä siinäkin tarvitaan, että saa pysymään tekevän ihmisen talossa», Valde taas siihen. Tämä pari ei kumminkaan tänä iltana tullut Onervaa arvostellakseen. Siitä huolimatta Hilja tunsi itsensä nukkavieruksi Onervan rinnalla, ja se jäi pieneksi harmiksi hänen mieleensä. »Pysyy niin solakkanakin lapsista huolimatta», Hilja mielessään huokasi.

— Tämäpä osui — katsokaa Keskitalostakin ehditään samaan oven avaukseen! Onerva viittasi kädellään ja toiset kääntyivät katsomaan. Aivan oikein. Ihmekö muuten, että juuri nämä kälykset sopivat kaikissa tuumissaan yhteen. Sieltähän Ellenkin tipsutteli korkeakoirkoisissaan ja liehuvissa rimpsuissaan. Tietenkin kulki ätinsä luona, joka vieläkin ompeli lähes kuudestakymmenestä ikävuodestaan huolimatta. Ei muka sopinut jäädä Onervasta jälkeen, kun oli muutenkin kirkonkylän lähtöä!

— Tervetuloa — tervetuloa kaikki!

Mentiin sisälle saliin. Vaari oli sinne jo kulkenut kuullessaan vieraiden saapuvan.

— Eikös täällä päivänsankaria olekaan? joku ihmetteli.

— Ei. Aikoi tulla onniteltavaksi sitten, kun kaikki olette koolla, kertoi Onerva kasvoiltaan muka mitään ilmaisemattomana.

Totta puhuen hän jo oli nähnyt opettaja Väreen ja Lyylin tiellä. Heidän mukanaan oli kolmaskin. Olisiko ehkä Aini tullut kaupungista? Olikin lupaillut käydä näillä viikoilla. »Sitten», hän oli sanonut viimeksi nähdessä, »kun te siellä maalla pääsette kaikista kiireistänne, että

edes puhetoveri on.» Niin kaupunkilaiseksi Aini oli muutamassa vuodessa paisunut. Erinomaisen kaupunkilaiseksi hän olikin Onervan mielestä ehtinyt viidessä, kuudessa vuodessa. Tosin vahtimestarin — samalla Juho teki myös suutarin työtä — palkka ei riittänyt sittenkään olemaan pohjia myöten kaupunkilainen. Ainissa oli sen takia nykyään paljon keinotekoista, Onervan teki mieli sanoa: jäljennettyä. Turkiskauluri, jolla hän mielellään komeili, oli tehty kotikeinoin nahkapalasista, turkkia tarkoittava talvitakki pienennetty plyyshikapasta. Lisäksi Aini oli ryhtynyt käyttämään puuteria ja vielä niin vaaleata, että se eroittui kovin selvästi hänen ihollaan. Onervan olisi tehnyt mieli kerran ojentaa ainakin tässä asiassa kälyään, mutta jätti sen tekemättä. Hänhän oli maalainen, jonka pukeutumispöydän uumenissa ei vielä milloinkaan ollut näitä aineita ollut.

Vieraat ehtivät saliin hänen huomaamattaan.

— Eikö ole mielenkiintoista kokoontua tällä tavalla? Tässä minä nyt tulen nuoren kihlaparin kanssa ja koko suku on yhdessä, ryhtyi Aini heti esittämään. Noustiin — onniteltiin haudanvakavina. Opettaja Väre oli ollut ensimmäistä vuotta kylässä ja tänään hänet otettaisiin sukulaiseksi. Siinä oli ääniä vaimentavaa juhlallisuutta ja komeutta. Vielä kertaakaan ei sukuun ollut tullut opettajaa. Tietenkin Lyyli — no hän — mutta sillä tavallapa niitä nyt oli kaksi.

— Onerva — toin tämän — ajattelin, että jos et olisi ehtinyt laittaa täytekakkua — katso nyt, että ei painaudu laatikon reunoja vasten. Kas vain, onhan täällä yksi, mutta sitä enemmän on, kun on kaksi, touhusi Aini äänekkäästi ja Onerva punastui.

— Kiitos, olit hyvin ystävällinen

— Mitä turhaa. Kaupungissa saa kaikkea niin helposti.

Soitin aamupäivällä ja illalla oli valmis. Tuotiin suoraan asemalle. Kaupungissa on aina tapana pitää täytekakku juhlapöydässä — joskus pistän tavalliseksi pyhäksikin. Ostan paksua vispikermaa ja vatkaan kuorrutuksen, niin saan nopeasti, vaikka kermakuorrutuksen sinäkin näytät tehneen. — Aini teki kädellään vatkaavia liikkeitä.

Onerva kiirehti keittiöön kakkulaatikon kanssa. Aini oli kaltaisensa. Mitähän opettaja Väre mahtaa ajatella?

— Erkki, — Aini halusi osoittaa, kuinka läheinen hän, kaupunkilaisrouva, oli uuden sukulaisen kanssa, — etkö sinä istuisi tähän — ai siihen — samantekevää — sinä tosiaan saat istua tänä iltana missä ikinä haluat, kun on juhlapäiväsi.

Onerva puri huultaan. Luulisiko Erkki Väre, ettei hän tämän jälkeen enää koskaan saisi tehdä mitä itse tahtoi eikä istua missä halusi? Luuliko suvun tästä illasta ottavan ohjakset?

Helmin tulo katkaisi Ainin puhetulvan. Hänen valpas silmänsä ryhtyi seuraamaan tytön puuhia.

— Ei niin täysiä kuppeja — aivan vähän vähemmän, hän jo neuvoi kuuluvasti Helmiä. Tyttö hämmentyi, mutta jatkoi kahvin kaatamista siten kuin oli aloittanut. Onervan katse etsi Helmin silmiä ja hän nyökäytti hyväksyvästi. Kupit eivät todella olleet liian täydet.

— Kaupungissa Aini jälleen aloitti, mutta kahvinottajien hälinä keskeytti hänet. Nyt Ainin oli tiukoin silmin vartioitava, miten ja kuinka paljon kukin otti kahvileivistä. Kumma kyllä hän ei lausunut ääneen arvosteluaan, vaikka hänen siskonsa, Kallion Anna, keräsi ensimmäisellä kerralla jokaista laatua.

— . tilasin sisäpaistia — sanoin nimenomaan että sisäpaistia, — kuului jälleen Ainin suunnalta, — mutta uskotteko, että se oli aivan ilmeisesti ulkopaistia. Minä vein lihan takaisin ja sanoin, ettei minua petetä toista ker-

taa. Minä olen kyllä vaativa ostaja, vien heti takaisin, jos saan sopimatonta.

— Missä sinä niin vaativaksi olet tottunut? Onerva ei jaksanut äänettömänä kuunnella.

— Kaikki kaupunkilaisrouvat ovat sellaisia. Nykyaikana ovat vaatimukset toiset kuin silloin, kun sinä olit myyjänä.

— Minä olen kuullut sanottavan, että hienoimmat rouvat ovat parhaita ostajia, Onerva vuorostaan heitti tiilenpalasensa tässä sanoilla kivittelyssä.

— Se on ollut joskus. Nyt hienot rouvat ovat vaativia. Minä esimerkiksi . . .

— . . . ei kannata ominpäin ryhtyä maanparannukseen, kun ei ole ammattimies. Valde korotti äänensä tahallaan. — Kun Keränen seuraavan kerran tulee, käske ottaa maasta näyte.

— Keränen osaa tehtävänsä, ei ole monta maatalousteknikkoa, joka niin paljon tekee kokeiluja ja yrittää, vahvisti Keskitalon Jaakko. — Kuuluvat olevan Keräsen puuhat maineessa laajemmaltikin.

— Kannattaisi joskus opin kannalta käydä hänen omalla pikkutilallaan, tuumi Matti puolestaan. — Siitä on puhuttu jo monena vuotena.

Onerva oli istuutunut sulhasen viereen ja tarkasteli häntä rehellisin, uteliain silmin keskustelunsa lomassa. Opettaja oli käynyt talossa muutaman kerran ja vaikuttanut aina hiljaiselta ja sulkeutuneelta. Äsken hänessä oli ollut jopa jotakin vaivautunutta. Ihmekö se, Onerva ajatteli, joutua nyt tällä tavalla koko tulevan sukunsa maalitauluksi. Kauan etsittyään opettaja Värettä kiinnostavaa keskustelunaihetta hän onnistui mainitsemaan isänsä ammatin. Tämän jälkeen opettaja vilkastui, hänen vaaleat, nuoret kasvonsa ilostuivat.

— Siinä tapauksessa olemme kuin sukulaisia — sellai-

sessa kodissa olen itsekin kasvanut. Seminaariin menooni saakka olin itsekin tiskin takana.

— Lapset, Aini kuului jälleen koroittavan ääntään — ne ovat maalaisten erikoisoikeus, kaupunkilaisilla niitä ei kannata olla.

Lyyli punastui Onervan vilkaistessa kujeellisesti häneen. Ainin merkillinen suu jatkoi:

— Lapsi tulee hyvin kalliiksi. Eräs tuttavani kysyi minulta, kuinka kalliiksi sellainen oikein tuleekaan. En ole tullut pitäneeksi kirjaa Unton menoista, mutta muutamalla markalla lasta ei pidetä yllä, jos hänet jotenkin pukee. Minun on tapana antaa hänelle joka aamu omena, joka ilta banaani. Mitä siihen lisäksi tulee, niin niitähän ei tule lasketuksi.

— Banaaniin ja omenaanko sinä hänet puet? Onervan täytyi olla ilkeä, mutta hän oli sitä leppoisasti.

— Höpsis — pukeminen ja syöminen on eri asia, mutta kuuluu samoihin menoihin. Siitä huolimatta meillä on aikomus hankkia toinen lapsi — tässä tuonnempana.

— Hän on hirmuinen! Onerva nauroi opettajalle, ja tämä vastasi silmillään. Tässä nopeassa tapahtumassa Onervan ja Erkki Väreen kesken ratkaistiin heidän vastainen suhteensa. Siinä oli jo selvä yhteisymmärryksen itu.

— Jos uskaltaisin, sanoisin kaupunkilaisuuden menevän joillekin päähän, kuiskasi opettaja niin hiljaa, että vain Lyyli ja Onerva sen kuulivat.

— Meidän kesken sen saa sanoa, Onerva rohkaisi noustessaan. Hänen oli käytävä katsomassa Soinin unta ja vilkaistava lapsia pirtissä. Sieltä oli alkanut kuulua epäilyttävän railakkaita ääniä. Jotakin voisi vähän ajan kuluttua olla nurin tai rikki.

— Kun saat nuo pari lauhaa niukasti työntävää sarkaa oikeaan ökäkuntoon, niin silloin jo oletkin puolitiessä.

Taloa ei nosteta syksyssä eikä kahdessa. Jos kymmenen vuoden päästä olet toiveittesi perillä, on se hyvä siihen katsoen, missä kunnossa maat jo olivat, kuului Keskitalon Jaakko puhuvan ikkunan ääressä seisten veljelleen.

— Te olitte kaikki hassuja, kun jäitte tänne näiden maariimujen orjiksi, tarttui Aini veljesten keskusteluun. — Olisitte ottaneet osanne rahassa ja lähteneet johonkin ammattiin kaupunkiin, niin olisitte paremmalla puolella. Osuudellanne olisitte saaneet vaikka osakehuoneiston. Minä teinä olisin jättänyt kaiken sillensä.

— Ei kaupunki jokaista tarvitse eikä varusta paistinpataa nenän alle, vastasi Matti nopeasti.

— Ei, mutta jonkin ammatin aina voi oppia.

— Suutareita ei kasva joka oksalla, pisti Valde. ja Aini nosti nenäänsä.

— Ei siinä ammatissa mitään vikaa ole! Paremmin meillä varmasti syödään kuin näissä taloissa — eikä tule hallaa koskaan ja on topatut tuolit.

— Minä vain en lähtisi kaupunkiin millään. — Kallion Anna tarttui kiivaasti keskusteluun, keksimättä nasevampaa vastausta. Häntä jo kuohutti ylimielisen siskon puhe elämänsä hyvyydestä. Tietenkin sen jokainen käsitti, kuinka hyvä oli olla helpoilla päivillä, mutta ne eivät suinkaan tulleet jokaisen osaksi.

— Siihen tottuu niin helposti — saa nukkua aamulla pitkään ja kulkea puolille päivin pukematta, jos niin haluaa.

Muistaakseni sinunkin on noustava siivoamaan hyvin varhain. Onerva seisoi ovella pirtistä palatessaan.

— Niin, mutta sunnuntaisin.

— Jonkun on noustava sunnuntaisinkin ylös ja aherrettava koko päivä, jotta kaupunkiin saataisiin tuoreena maito ja voi. Lihaa sinne on samoin hankittava näillä töillä, samoin perunoita. Niitä ei olisi kaupoissa ilman

joidenkin lakkaamatonta työtä. Tämä oli opettajan panos kiusalliseen keskusteluun. Nyt häneen kohdistui silmäys sieltä ja täältä. Suku nähtävästi hyväksyi opettajan. Muuten se ei tuollaisin silmäyksin kiittäisi, ajatteli Onerva.

Suku pysyi koossa kaksi tuntia, sitten se ryhtyi tekemään lähtöä. Johan oli saatu kahvia kolme kupillista ja mehukin oli juotu Ainin tuoman kakun kera. Vaari oli äsken häipynyt kaikessa hiljaisuudessa opettajan käytyä sitä ennen häntä puhuttelemassa. Vaari itse ei ollut lausunut montakaan sanaa illan kuluessa, mutta kukin nuorista oli vuorollaan häntä puhutellut.

— Oliko Muurikin vasikka valkoinen? muisti Kallion Anna kysyä Onervalta.

— Oli ja lehmäinenkin oli. Oikea PSK — korvakarvoja myöten.

— ... mylly ja saha, — kuului miesten parvesta heidän jo noustuaan, — oikein näin sukuyhtiönä. Siihen samaan voisi rakentaa pienen sähkönantajan.

Hyvästeltiin, kiiteltiin. Oli ollut hauska kokoontua vaikkapa näin keskellä työkiireitä, kun sattui sopiva aihe. Aina ne paremmin valkenivat monet asiat yhdessä kuin pienissä pirttipuheissa, sanottiin.

Vieraiden mentyä Onervalla oli lievä tyhjyyden tunne. Hän olisi tahtonut tilaisuuden toisenlaiseksi kuin se nyt oli ollut. Aini oli pilannut jotakin siitä, mitä Onerva oli odottanut. Nytkin kuului — päätettyään jäädä Päätaloon yöksi — jakavan neuvojaan keittiössä puuhailevalle Hellille.

— Jos tahdot, voit auttaa minua huoneen kuntoonsaattamisessa. Huomenna on ikävä aloittaa päivä juhlan jäljet silmiensä edessä, sanoi Onerva kutsuessaan kälyään.

— Missä huoneessa minä nukun? Aini kysyi vastaan.

— Tässä — tuossa sohvalla.

— Eikö tuota kamaria ole lämmitetty?

— On, mutta se on Helmin huone.

— Oletpa sinä uudenaikainen — vaikka kyllä kai me kaikki sen sinusta tiesimme — muuten: eikö jalkojasi särje? Minä en jaksa olla koko päivää korkeakorkoisissa.

Onerva meni menojaan ja palasi pudisteltu liina käsissään.

Ainin nukkumaan mentyä Onerva huokasi helpotuksesta. Juhla oli joka tapauksessa pidetty. Kesällä talossa nähtävästi olisivat häät. Silloin olisi jollakin tekosyyllä saatava Aini jäämään pois. »Ei hänelle sitä suunnitelma-lastakaan saa siihen mennessä», ajatteli Onerva huvittuneena, kumartuessaan nostamaan omaa nuorintaan pikkuasialle.

— Mitä te päätitte tänä iltana — mielestäni miesten nurkka oli lakkaamatta jotakin suunnittelemassa? kysyi Onerva Matilta tämän tultua makuuhuoneeseen.

— Ei päätetty mitään. Myllystä, sahasta ja sähkölaitoksesta Valde tuumi, mutta tuleeko se toteutetuksi, on eri asia. Ei meistä kukaan vastaan ole, mutta mistäpä siihen rahat tulevat?

— Jonakin vuonna kyllä, Onervan katse oli rohkaiseva ja tyytyväinen. Hän piti siitä, kun jotakin suunniteltiin, silloin tuntui, että oltiin kiinni elämässä ja eteenpäinmenossa.

— Kallella on oma jarrunsa — samoin Valdella — velimiehellä. Matti ryhtyi riisumaan kenkiä jaloistaan.

— Se on kumma, kuinka Anna on tullut isäänne. Ei mitään uudistuksia, ei mitään muuta kuin tavallista oloa. Hiljaa en ihmettelekään — Raumasta eivät kai ennenkään ole suuret aloitteet nousseet.

Vuoteessa Onerva kysyi, mitä Matti ajatteli uudesta langostaan.

— Mitäpäs minä — hyvä mies — sopuisa.

Nyt Onervasta tuntui hyvältä. Uusi sukulainen kiinnosti häntä itseään enemmän kuin ennen, tietäessään että tämä oli elänyt samanlaisen kaupantuoksuisen lapsuuden kuin hän itsekin.

— Siellä puhkeaakin satamaan, totesi Matti taivaanrantaa silmäillessään. — Harvinaisen suotuisa kevät — sataa kun pitääkin, antaa poudan, kun sitä tarvitaan. Oletko huomannut, kuinka ihmeesti nurmi nousee tänä kesänä — aivan kuin turkkina maan pinnasta?

Sen Onerva oli huomannut. Tällaiset keväät olivat maamiehen valoisimpia aikoja. Onerva huoahti — niitä tosiaan oli syytä silloin tällöin olla, varsinkin täällä, missä halla saattoi vierailla niin keväällä kuin syksylläkin.

— Joko siellä sataa?

— Ei vielä — aamuun mennessä se kyllä puhkeaa.

Juhlatuunelma oli nyt saanut pienen välimatkan ja Onerva hymyili jo sellaiselle, mikä äsken harmitti. Aini oli laatuisensa, sen kaikki tiesivät. Aivan tavallinen ihminen hän oli ollut kotona ollessaan, mutta nyt kuin kaupungin hienoin rouva. »Jarrunsa se on Kallellakin», Matti äsken sanoi. Aini ei varmaankaan omassa kodissaan olisi jarruna. Niin erilaisia sisarukset saattoivat olla!

Onerva naurahti vertailulleen. Melkein uskomattomalta tuntui sellainen ero sisarusten kesken kuin mikä oli havaittavissa Kallion Annan ja Ainin välillä. Anna olikin kaikkein jäykin Päätalon sisaruksista, veljekset mukaan luettuina. Annan elämäntyyliin kuului raskas, syvä murehtiminen huomisesta. Todellisuudessa hänellä ei ollut minkään puutetta eikä tosi huolta mistään, mutta hän rakensi sellaisia itselleen. Kuinka kuvaavaa olikaan Annalle seuraava tapahtuma: Talon virkeä orivarsa oli loukannut jalkansa. Isäntä oli sitä mieltä, että jalka paranee, mutta Anna ei

voinut sitä uskoa. Täytyihän hänen epäillä voidakseen viikon verran kantaa murheellista muotoa. Tällöin Onerva oli tullut lainaamaan mattopirtaa ja maininnut jotakin harvinaisen kauniista syysilmasta. Oli näet ollut syksy. Anna oli katsonut kälyynsä kuin toiselta taivaankappaleelta pudonneeseen. »Mitä minua sinun syksysi liikuttaa — minulla on kylliksi huolta varsasta.» Onervan oli täytynyt nauraa. »Eikö sinun ole helpompi kantaa murhetta, kun samalla kiinnität huomiota johonkin kauniiseen ja hyvään? Niin minun on tapana tehdä.» Anna oli melkein loukkaantunut. »Kun mieli on maassa, ei siihen mahdu mikään muu — ei ainakaan niin turha kuin ilmojen rumuus tai kauneus — ne ovat ja sillä hyvä.»

Sellainen saattoi Annan yksipuolisuus olla pahimmillaan. Ja pahimpia aikoja luultavasti oli enemmän kuin hyviä. Yhtä jäykkää latua kulki Annan äly. Siinä oli tosiaan miehelle kylliksi jarrua. Mahdotonta kai Annan oli nähdä hyvää ihmisten yrityksissä, kun hän suorastaan nautti vastoinkäymisistä.

— Mitä sinä ajattelet? Matti viipyi yhä sateen alkua vartioiden ikkunan luona. Onerva hymyili.

— En mitään. Nukuttaa.

— Nuku vain. Minä tässä vielä vähän istuskelen.

Pian Onervan hengitys harveni ja syveni. Mies katsoi päivän kiireissä väsynyttä vaimoaan. Hänen oli hyvä saada levätä, sillä huominen jo kurkottautui esiin samoine kiireineen.

ONNELLINEN KESÄ.

1.

Oli tuulinen ja kolea juhannuksen aatonaatto. Onerva seisoi nuoralle ripustettujen pitovaatteiden äärellä ja harjasi niitä. Ullakolta kuului Helmin laulahtelu ja pian rappuja alas juoksevat askelet. Tänä vuonna Päätalossa oli juhannussiivous aloitettu aivan päinvastoin kuin tavallisesti. Olivat olleet sateiset ilmat, joten ullakon siivous oli jätetty viimeiseksi ja aloitettu kellarista. Helmi oli tämän keksinyt: »Kuljetaan kerran alhaalta ylöspäin, kun tavallisesti ylhäältä alaspäin. Ei nyt kumminkaan voida vaatteita ulkona tuulluttaa, ja odottamaan ei voida jäädä».

Kaksi juhannusta edeltävää päivää olivat olleet poutaisen koleat. Se oli vain eduksi heidän työlleen. Nyt vaatteet tuoksuivat raikkautta ja puhtautta. Helmi koppoi niitä sylillisen ja lähti kuljettamaan takaisin ullakolle, jonka hän juuri äsken oli perusteellisesti tuulettanut ja pyyhkinyt toukanpölystä ja muusta seiniin kerääntyneestä tomusta. Onerva jatkoi vaatteiden harjaamista. Hänen päänsä päällä oli nopeasti kiitäviä pilviä ja niiden lomassa korkealle kaartuva, sininen taivas. Jossakin kalahti airo veneenlaitaan, jossakin joku lauloi luultavasti lapsenpyykkiä rannassa huuhtoessaan. Varsinainen juhannuspyykki oli joka talossa jo valmiiksi mankeloitu. Onervan käsivarsia

kihelmöi lipeäveden jälki hänen eilen pestyään pirtin seinät ja katon, jotka olivat peitetyt maalatulla pahvilla. Hyvä mieli souteli hänessä hänen tietäessään kaiken tämän illan jälkeen olevan taas kunnossa. Huoneissa tuoksui puhtaus ja avaruus. Vaaleat kesäverhot hulmusivat avatuissa ikkunoissa ja seinät ja katot puhtaudessaan antoivat kaiun puheäänelle. Helmi palasi uutta kantamusta noutamaan ja pysähtyi emäntänsä lähelle. Tytön kirkasvärinen liina kehysti hänen tummiksi ruskettuneita kasvojaan ja lisäsi syvyyttä ruskeiden silmien väriin.

— Emäntä — katsokaa — Keskitalossa vasta tuodaan pirtin kalustoa ulos. Kiirettä siellä saa pitää, elleivät aio koko yötä pestä kattoa ja seiniä.

Onervan harjaava käsi pysähtyi. Todellakin. Keskitalon piha täyttyi pirtin kalustosta ja Ellen määräili niin äänekkäästi, että sanat kuuluivat tänne saakka.

— Ellen jäi odottamaan poutaa — siitä se johtuu. Onerva jatkoi työtään. — Me olemme nyt voiton puolella.

Salin ikkuna oli auki ja kaappikello kuului ryhtyvän lyömään yksitoista kertaa.

— Vasta yksitoista, Helmi ihmetteli, ja kaikki on pian valmista. Mitähän jos veisin tämän jälkeen säkit likoon. Huomenna olisi aikaa ne pestä.

— Tee miten tahdot — jos aiot säkit viedä rantaan, niin kyllä minä nämä vaatteet ullakolle saan. Lyö niitä vaikka ladon seinään mennessäsi, ettei säkeissä oleva jauho niihin liisteröidy.

Helmin ruskeisiin silmiin syttyi välke, joka ei voinut olla lähtöisin pelkästä työnilosta. »Vai niin», Onerva naurahti, »mahtoikohan äskeinen rantaan soutaja olla Sepän Onni?»

Kerätessään vaatteita syliinsä Onerva kuuli juoksevia askelia sieltä, täältä. Milloin ne menivät sisälle ottamaan vilja-aitan avainta, milloin palasivat jälleen pihaan ja taas

etenivät aittaa kohti. Jo kirahti suuri, ruosteinen avain ja tytön askelet kapsoivat jyväaitan lattialla — jälleen avaimen kirahdus ja tytön laulahdus. Sylillinen säkkejä mukanaan hän jo oli menossa emäntänsä editse tämän pysähtyessä eteisen portaiden luona.

— Ei näissä ole paljon pestävää — vaikka tehnen valmiiksi tänä iltana, tyttö sanoi. Emäntä katsoi vaatesylyksen ylitse apulaisensa ruskeisiin silmiin.

— Miten parhaaksi näet.

Emäntä nousi ullakon portaat ja sijoitti vaatteet paikoilleen. Nyt täällä ei ollut mitään epäjärjestystä. Helmin jäljiltä ei paikkoja tarvinnut parsia! Hän laskeutui alas eteiseen. Huomenna Helmin tarvitsi enää pestä kuisti, josta tänään oli kuljettu edestakaisin ullakolle, ja sitten talossa ei ollut ainoatakaan siivoamatonta soppea. Sopi tosiaan isän ja äidin tulla!

Onerva tunsi jo nyt vierailun jännitystä. Ensimmäisen kerran isä ja äiti saivat tilaisuuden matkustaa tyttärensä kotiin. Hyvä,. sen tuli näyttäytyä heille parhaimmassa kunnossaan. Onerva astui nyt pirttiin ja katseli sitä pikkutarkkuuteen saakka siistin äitinsä silmin. Äidillä ei voisi olla moittimisen sijaa, sillä pirtti oli kuin juhlasali valkoisin, pestyin seinin. Siniruutuiset verhot olivat lievästi tärkätyt ja liinat pöydillä Onervan töitä niiltä ajoilta, jolloin hänellä iltaisin oli aikaa käsitöihin. Onerva käveli keittiöön johtavan oven eteen. Nyt oli tavallinen keittiö kalustettu kesää varten, sillä kesän aikana keitettiin ja ruokailtiin kesäpuolella, joka sekin jo huomisesta tuli käytäntöön. Tällä kertaa kaikki neljä ovea heidän makuuhuoneeseensa saakka olivat auki ja näky hykähdytti Onervaa. Päätalo oli totisesti iso talo huoneiltaan. Hän perääntyi keskelle pirtin lattiaa saadakseen kokonaisvaikutelman kodistaan. Ensin keittiö, sitten pieni kamari, sali ja sen

perällä heidän makuuhuoneensa. Se oli kuin näkymä jonkin kartanon huoneista.

— Miltä näyttää?

Onerva oli unohtanut vaarin ja hämmästyi hänen äkillistä, ivalla höystettyä kysymystään.

— Siistiltä, hän vastasi.

Onerva ryhtyi kiertämään huoneissa. Keittiö sai olla ruokailuhuoneena niin kauan kuin vieraat viipyivät ja tietysti koko kesän, jos ruokavieraita tuli. Sen takana oleva pieni kamari taas oli aiottu antaa vieraiden huoneeksi. Se ei olisikaan liian lämmin, koska keittiössä ei keitetty ja huone oli pohjoisenpuoleinen. Siihen tuli lisäksi ovi suoraan eteisestä, joten vanhempien ei tarvinnut kulkea minkään huoneen lävitse omaansa.

Onerva silmäili vielä huoneen yksityiskohtia. Siinä oli yksi talon monista leveistä sohvasängyistä, pöytä ja tuolit. Pesukaapin Onerva oli valmistanut laatikosta ja sen enempää huoneessa ei tarvinnutkaan olla. Salistakaan äiti ei voisi löytää vikaa, vaikka se ei ollutkaan saanut mitään uutta entisen lisäksi. Sen huomatuimpia esineitä olivat vanha kaappikello ja Onervan aikoinaan valmistama ryijy, jota hän ei tänä kesänä vienyt pois, koska sen tila olisi jäänyt liian tyhjäksi. Iso, pyöreä pöytä keskellä lattiaa ja vanhanaikaiset, kauniit tuolit kalustivat huonetta kylliksi. Vaaleat matot lattialla täydensivät huoneen kalustuksen, ja Onerva saattoi olla siihen tyytyväinen. Viimeisenä tarkastettavana oli heidän oma makuuhuoneensa. »Kunhan Keijo ja Armi kasvavat, he saavat tuon pienen kamarin huoneekseen», hän ajatteli palatessaan salin toisen oven kautta ulos.

Pihalla hän pysähtyi. Lapset olivat nukkuneet kaikessa rauhassa ja nukkuisivat aamuun saakka. Oli lähes puoliyö, mutta auringon punertava valo viipyi yhä maisemassa. Tuskin tuntia enää, kun se jo alkaisi nousta, levittäen purp-

puraisia säteitään kaikkialle. Onerva lähti kävelemään Keskitaloon päin ja sivuutti kesäpuolen punaruutuisin verhoin varustetut ikkunat. Hän katsoi kesäpirtin matalalla olevasta ikkunasta sisään. Hellan vieressä hyllyillä jo kiilsivät kattilat ja jauho- ja ryynitölkit. Tämä, kesäpirtti, tulisi olemaan äidille uusi nähtävyys ja hän varmaan sen hyväksyy täydellisesti, ajatteli Onerva jatkaessaan kävelyään tien varrella kukkivan pihlajan alitse.

— Annahan, kun minä lopetan sen! hän lausui Ellenille tämän harjatessa pehmeällä harjalla pirttinsä lujatekoista kalustoa. — Pääset itse muuanne.

— Työtä itselläsikin on ollut — yöt aamupuoleen olet näkynyt juoksevan pirtin ja pihan väliä, vastusteli Ellen, silti hyvillään avusta. — Meidät kyllä tavoitti pieni kiire.

— Meillä sitävastoin on jo valmista. Annahan harja, kyllä minä tässä vielä tuntisen jaksan.

Elleniä auttamaan tullut Sepän Manta oli saanut pirtin katon pestyksi puolitiehen silloin kun Onerva tuli. Nyt Ellen itse saattoi ryhtyä pesemään seiniä siltä puolen, missä katto jo oli puhdas.

— Tämähän käy kuin luomisen työ, naurahti Manta ja ääni kaikui tyhjässä pirtissä kuin kirkossa. Mantan kattoja pesemään tottuneet kädet heiluttivat villaista pesuriepua tarmokkain liikkein. Tämä oli jo viides katto hänellä näinä päivinä. Ensin oma, sitten Rauman, Kallion, Perttulan ja nyt Keskitalon. Kysyttiin siinä niskasuonen lujuutta, kun piti monta päivää perätyksin kurkottua ylöspäin. Hänellä, Mantalla, olikin niskassaan semmoinen paikka, joka turposi kuin rustoksi joka-ikinen juhannuksen aika näistä kattojen pesuista, mutta painui takaisin muutamassa viikossa. Kylässähän ei tätä nykyä ollut ketään, jonka emännät olisivat saaneet avukseen kevätpyykkiin ja juhannussiivoukseen. Manta oli ainoa ja hänelle tuotiin

jo viikkoja ennen kumpaakin suurtapahtumaa tilauksia. Kirjaa niistä tilauksista olisi pitänyt pitää, ellei olisi niin hyvä muisti. Ja kylän molemmat suurtyöt olikin järjestettävä kussakin talossa siten kuin Mantalle sopi.

— Tekevän sorttinen tuo Päätalon nuori emäntä. — Manta puhui riepua heiluttaessaan niin äänekkäästi, että sen sai kuulla ulkona puuhaileva Onervakin. — Vaikkei siitä kukaan silloin uskonut, kun emännäksi meni. Ei siinä talossa tarvita vierasta lisäapua enempää kevätpyykissä kuin juhannussiivouksessakaan, vaikka on lapsia ja vain yksi naispuolinen apulainen.

— Ei Onervassa mitään vikaa ole, Ellen myönsi ja hankasi maalattua pahviseinää pitkin, sujuvin liikkein.

— On niitä joitakin, joiden mielestä Päätalossa ei tarvittaisi palvelijaa, mutta minä olen aina sanonut, ettei talo olisi siinä kunnossa, eivät lapset niin puettuja kuin ovat, ellei emännällä olisi apua. Tehkööpä kuka tahansa yksin sellaisen talouden, niin jostakin se rakoilee. Rakoilee varmasti.

Ellen myönteli. Sellaisen sanojat eivät ottaneet huomioon sitä, ettei myös ompelijan maksuja Päätaloon tullut. Niin sievästi Onerva laittoi vanhasta lapsille ja paikkasi ja parsi ja kehräämäänkin opetteli. Joka teki sekä käsityöt että muut emännän työt, sai toki pitää apulaisen navetassa, jossa ei itse sanonut osaavansakaan kaikkea.

Manta laskeutui katonpesurenkulta alas, siirsi sitä jyristäen toiseen paikkaan, nousi takaisin ja jatkoi uuden kohdan pesemistä.

Keskitalon kello löi yhden kerran Onervan jättäessä pesurievun ja harjan. Hän pistäytyi ovelle katsomaan.

— Valmista on. Vaikka valmistapa täälläkin näkyy olevan. Minä menen nyt, Ellen.

— Kiitoksia avusta — tässä päästään vielä oikeaan

aikaan nukkumaan, kun tulit avuksi. — Ellen pyyhkäsi käsivarteensa hikoilevaa otsaansa.

Onerva käveli nyt Keskitalon pihatietä maantielle, samalla silmäillen alas kylään. Kukaan ei vielä nukkunut tähän aikaan näin lähellä juhannusta. Kallion Anna liikkui omalla pihallaan ja Rantatalon Hilja kuljetti sisään huonekaluja. Sielläkin oli juuri nyt päästy siivouksessa siihen kohtaan. Hilja oli aina pitänyt ylpeytenään ennättää suurtöissä edelle toisia, mutta tänä vuonna se ei ollut häneltäkään onnistunut. »Antaa sataa — markkoja sieltä tähän aikaan sataa», hän olikin sanonut pistäytyessään Päätalossa eräänä iltana ja valitettuaan juhannussiivouksen hidastumista. »Markat ovat tärkeämmät kuin muutaman yön valvominen ennen juhannusta, jos silloin poudaksi panee».

Oli pannut poudaksi. Auringon piti jo olla nousussaan, vaikka sen punainen kehrä ei kyennytkään näkymään metsän takaa. Sen sijaan öinen ilma värcili hohtavaa, säkenöivää valoa. Tuntui siltä kuin tuollainen kirkkaus silmien edessä olisi käsin kosketeltavaa ainetta. Kesä oli kaunis tällaisena, ajatteli Onerva, hengittäessään viilentynyttä ilmaa täysin keuhkoin. Hänen oli tavattoman kevyt ja helppo olla. Sen sijaan, että olisi kulkenut maantien ylitse ja siitä pihatietä kotiin, hän kääntyikin kulkemaan kukkivien ojien partaita katsellakseen kerrankin viljelyksiä.

Maantien laidassa olivat Matin uuteen kasvuun voimakkaasti höystämät sarat. Niistä ensimmäisillä jo kylvöheinä työnsi terhakkaa orasta paksuna turkkina. Onervasta tuntui kuin tuo kasteinen ruoho olisi kimmeltänyt ilosta ja kasvamisen riemusta yöauringon alla, osoittaakseen kiitollisuutensa ihmiselle, joka sille oli suonut kasvumahdollisuuden. Onerva kumartui ja nyppäsi pehmeän heinän käteensä. Sen varressa kimmelsi kastepisara. Hänen

sivuutettuaan nämä sarat tulivat toiset, joihin oli tänä vuonna kylvetty ohraa, heinänsiemen päälle. Siellä pitäisi jo variksen piiloutua laihoon, hän ajatteli. Kyllä se tosiaan siihen jo voisi piiloutua, hän totesi. Tänä keväänä ei maankasvussa ollut mitään vikaa, ei täälläkään, missä usein kuiva ja kylmä kevät saattoi jopa kellastuttaa laihon ja heinänalun. Ohrasaran tuolla puolen, rantaan päin, oli ruismaa päiväisellä paikalla. Tähän saakka Matti ei ollut voinut kokeilla rukiilla, koska se saattoi epäonnistuakin, ja riittävän vahvoja maita ei ollut tuhlattavaksi. Nyt syksyllä hän oli kylvänyt pienen tilkun ja se oli talvehtinut hyvin. Onervan mieleen palasi lapsuusaikainen muisto riihen ja rukiin tuoksusta. Tänä syksynä hän pääsisi oman pellon rukiin makuun, ellei . . .

Pysähtyessään uuteen kasvuun saatettujen sarkojen ja vielä entisellään olevien väliin Onerva käsitti, kuinka vasta ihmisen ja juhtain väsymätön työ saattoi maan antamaan parhaansa. Tuossa huojui muutama lauhapiikki ohdaketta juurellaan ja kumminkin maa oli samaa kuin toinen, joka nyt puski ruohoa ja viljanorasta sen minkä ikinä saattoi.

— Täälläkö sinäkin kuljet? Matin äänessä oli pehmeää hyväksymistä hänen tavatessaan vaimonsa pientareelta. Molemmat katsoivat toisiinsa hyväksyvin, ymmärtävin silmäyksin.

— Kyllä tässä työtä riittää — tuolla kuljin pitkin rantapensaikkoa ja ajattelin, ettei sieltä olisi vaiva eikä mikään raivata muutamia aarinaloja lisäksi. Kuuluvat maksavan raivauspalkkiota — en tiedä, olisiko tämä semmoinen tapaus, josta saisi.

— Palkkiota? Onerva katsoi naurahtaen mieheensä. — Työntuloshan jää omaksi hyväksi — ainaisesti.

— Silti sellainen palkkio saattaa olla hyvä kannustin. Muillekin kuin niille, joilla on vaarin mieli nuoressa miehessä.

Kiertäessään rantapensaikon kautta, jotta Matti voisi näyttää suunnitelmansa vaimolleen, he kuulivat iloista juttelua rannalta. Onerva pysähtyi kuuntelemaan ja katsomaan. Siellä Helmi huuhtoi säkkejä ja hänen apulaisenaan oli Sepän Onni.

— Sepän Onni hajoittaa tuolla minun suunnitelmiani, tuumi Onerva hymyillen.

— Sinun suunnitelmiasi — kuinka niin?

— Olin ajatellut pitää itselläni ainakin viisi vuotta saman apulaisen, mutta Onnin sekaantuminen asiaan saattaa muuttaa jutun toiseksi.

Kotipihassa Matti ja Onerva vielä silmäilivät kartanoa. Navetan ovi oli avoinna, jotta se kuivuisi perusteellisen siivouksen jäljeltä. Lehmät oli muutamia päiviä aikaisemmin siirretty kesänavettaan kylänlaitaan, josta pitäen ne kulkivat laidunmailla.

— Huomenillalla isä ja äiti ovat täällä. — Onerva tunsi jälleen eräänlaista jännitystä vanhempiensa vierailusta. Nyt se sai tapahtua, sen hän mielessään myönsi, sillä hän oli tanakasti asettautunut paikoilleen Päätalon emäntänä.

— — —

Juhannusiltaan mennessä Onervan isä ja äiti olivat tarkastaneet kaikki paikat Päätalossa sekä kahdenkeskisillä kävelyillä että Matin opastamana. Olipa isä onnistunut saamaan vaarinkin mukaansa. Illan tullen sopi pistäytyä naapurissa. Heitä oli kutsuttu moneenkin taloon, mutta lopulta oli sovittu siitä, että mentäisiin Rantataloon.

— On sinulla — on sinulla olemiset, äiti puheli tyttärelleen heidän kävellessään Rantataloon. Kaikki kolme lasta olivat mukana ja Soinin epävarmat jalat määräsivät kulkunopeuden. »Pitkä rakennus on jo tehnyt vaikutuksensa», Onerva ajatteli, silmissään hyvänmielen kimallus. Kuinka hyvä oli, etteivät isä ja äiti olleet päässeet ensim-

mäisinä vuosina tänne. Nyt hänellä todella oli jotakin näytettävää ja hän tiesi jotakin.

— Eihän tässä mikä — kun on terveyttä ja työhalua, hän vastasi, osaamatta paremmin selittää omilla jaloillaan seisomisen tunnettaan.

Rantataloon oli kutsuttu täksi illaksi myöskin Keskitalon Jaakko ja Ellen. Pian isä löysi keskustelunaiheita ja vähän ajan kuluttua miesten puolelta kuului vilkas väittely.

— Minun politiikkani on aina ollut leipäpolitiikkaa, kuului Valde sanovan tyyneen, hitaaseen tapaansa. — Silloin, kun muokkaan maan ja se antaa minulle sadon, minun politiikkani on hoidettu omalta kohdaltani. Meidän ikäluokkamme — nämä kolmenkymmenen ikäiset miehet — eivät ole joutuneet aikanaan hoitamaan muuta historiaa kuin maansa historian — tarkoitan sen maan historian, jota kynnetään ja johon kylvetään. Meille ovat suuret kysymykset tulleet ratkaistuina käteen ja meidän tehtävänämme on pitää huoli siitä, että hoidamme leiviskämme siten kuin sen parhaaksi ymmärrämme. Meidän nuoruutemme ja miehuutemme kautena tämän maan elämä on elpynyt askel askelelta. Kohtuudella ei voida vaatia näin nuorelta maalta valtavampaa nousukautta kuin mitä juuri elämme — tuotantolaitokset, ulkomaankauppa, kaikki huomioon otettuina. Kymmenen tällaista vuotta eteenpäin, niin

Onerva katsoi isänsä harmaita ohimoita ja ajatteli hänen vanhentuneen viime aikoina huomattavasti. Kapeat, sitkeän näköiset kasvot olivat saaneet suuren vakavuuden.

— Siinäpä se on — kymmenen vuotta. Niistä emme tiedä tällä hetkellä — kymmenestä tulevaisuuden vuodesta, isä puheli. — Maailma saattaa riehahtaa ylt'ympäriinsä

siihen paloon, joka jo on kohinana jossakin. Meidän asemamme .

— Olisiko maailma hullumpi kuin ihmiset? Jokaisessa ihmisessä elää rauhan tahto. Ainakin talonpoika omalla konnullaan toivoo vain työpäiviä, terveyttä ja hyviä satoja voidakseen olla osana tuotannon rattaassa. Nyt ei maamies ole vain »Jussi», jota tuskin »parempien» ihmisten joukossa siedetään, vaan välttämätön tuottaja. Mikäli maailma todella osoittautuu hullummaksi kuin ihmiset, tämä tullaan näkemään vielä selvemmin jopa tässä maassa.

— Rauhantahtoa vastaan en väittänyt — enkä koskaan väitä. Tarkoitin vain, ettemme tulevista kymmenestä vuodesta tiedä tänään mitään. Olen isännän kanssa samaa mieltä maailman hulluudesta ja olen eräs niitä ihmisiä, joista tekin puhutte, mutta viime aikoina olen tullut ajatelleeksi asemaamme, sekä juuri niitä rikkauksia, joita olemme kukin luoneet tähän maahan sitkeydellämme. Niistä voidaan joskus ryhtyä käymään kiistaa — ne voivat merkitä siinä rytäkässä, jota on syytä pelätä, sellaista tekijää, että myös me

— Ei se ensi kerta olisi joutua tahtomattaan leikkiin, Keskitalon Jaakko vastasi, mutta silloin kai on myös tiedettävä paikkansa ja tehtävänsä — ja se myös tiedetään.

— Talonpoika tuskin missään maassa ja vähiten meillä havittelee muuta kuin elämänsä ja niin ollen koko maan elämän kehitystä eteenpäin. Hänellä ei ole valtapyrkimyksiä, eikä hän milloinkaan tahtoisi tunkeutua toisen osuudelle. Näin ollen talonpojan rauhantahto on varmin ihmisryhmien rauhantahdoista. Aika on näyttävä, missä määrin tuo hullu maailma antaa sille arvon. Ainakaan kaikkina aikoina talonpojat eivät ole sillä tahdollaan voineet säilyä aurankurjessa.

Onerva kuunteli keskustelua jännittyneenä. Näistä asioista oli puhuttu pirttikeskusteluissa jo ennenkin, mutta ne olivat kulkeneet Onervan korvien ohitse painautumatta mieleen jonakin odotettavissa olevana pahana. Sota! Onervaa puistatti sellainen ajatuskin. Herran kiitos, se ei onneksi hiponut vielä tätä maata, elleivät isän sanat merkinneet sen lähestymistä uhkaavasti. Onerva katsoi isänsä kumartunutta, kapeata olemusta. Siinä oli enemmän levottomuutta kuin ensi näkemältä havaitsikaan. Mitä maailmassa oikeastaan tapahtui ja oli tapahtumassa? Kenties täällä, missä Valden sanojen mukaan pohdittiin vain leipäpolitiikkaa, ei oltu oikein selvillä. Vai oltiinko kenties, mutta ajateltiin parhain päin silloinkin, kun pahan mahdollisuus tuntui tulevan kovin lähelle. Olisiko maailma hullumpi kuin ihmiset? Mitä Valde tarkoitti sillä? Mitä hän tarkoitti maailmalla? Tietenkin niitä muutamia viisaita päitä, jotka hallitsivat maailmaa ja joiden pelinappuloina kansat ja maat saattoivat olla. Onervaa puistatti.

— Kuvitelkaamme mieluummin kymmentä rauhanvuotta edessä päin, kuului isä sanovan ja hänen kasvoillaan oli hyväntahtoinen hymy. — Joko täällä silloin oltaisiin omavaraisia viljasta, lihasta ja sen semmoisesta?

Valde ei tohtinut väittää, että oltaisiin, mutta mahdollisuudet olivat olemassa. Sitä mukaa kuin maamiehet saivat uskon työhönsä ja sen tuloksiin, tuotanto kasvoi.

— Se on suuressa määrin uskon asia, hän lisäsi. — Jos maamies itse sanoo, ettei maanviljelys kannata, niin silloin se ei kannata, mutta heti kun hän uskoo, että se kannattaa, se myös kannattaa. Naiset sanovat kukkien kasvavan, jos niille puhelee. Siinä he ovat oikeassa. Maakin palkitsee työntekijänsä, jos siihen uskoo. Kerran tässä maassa oli pelkkiä yksinäisiä raatajia, joilla oli vain sinapinsiemenen kaltainen usko. Tällöin elämä oli nahistelua

suurimmalta osalta. Nyt ei ainoakaan ole yksin. Aatteelliset ja käytännölliset yhdistykset, osuuskunnat ja muut sellaiset ovat tuon sittenkin eläneen sinapinsiemenen tulos. Siitä on kasvanut valtava puu — maamiehen usko.

— Yksinäisen kokeilut tulivat kalliiksi ja yksinäisen voima oli yhden käsiparin voima, jatkoi isä. — Minusta on ilo nähdä, ettei ainakaan täällä eletä aikaansa jäljessä. Täällä on virinnyt harrastuksia, jotka kaikki kohottavat sekä itsensä yrittäjän voimaa että antavat myös tuloksia. Siitä on tosiaan ollut ilo kuulla.

Onerva katsahti Valdeen ja tämä ymmärsi. Niin — oli eräitä Päätalon vaareja vielä täälläkin, joille yhteistunto ja yhteistyö ei merkinnyt mitään.

Lähdettäessä isä pyysi Valdea ja Jaakkoa käymään Päätalossa jatkamassa keskustelua.

— Mielessäni on muutamia numeroita oman toimipaikkani maanviljelijöiden kehityksestä ja noususta parilta vuosikymmeneltä. Ne ovat numeroita, jotka todistavat, kuinka tämä maa on tärkeimmältä osaltaan juurtunut jaloilleen.

Hyvästeltiin, lähdettiin. Onerva tunsi Valden kädenpuristuksesta, että tämä oli hyväksynyt hänen isänsä, ja tässä suvussa sellainen merkitsi aika paljon.

— Valistunutta väkeä, puheli isä kotimatkalla. — Velimiehesi, Matti, ovat juuri niitä talonpoikia, joiden käsiin on kannattanut uskoa palanen maata. Samaa tietenkin sanon sinusta sen perusteella, mitä olen havainnut. Jos sinulle annetaan nuo kymmenen rauhanvuotta, on sinun taloutesi vankasti jaloillaan ja sinä olet eräs rengas tämän maan hyvinvoinnin ketjussa. Älä yritä kieltää — näkeehän sen jokaisesta otteestasi. Kukin pieneltä osaltaan, ellei suurta osaa ole. Pieni ei ole sen halveksittavampi kuin suu-

rikaan, kun samalla uskolla työnsä tekee ja mahdollisuuksiensa mukaan leiviskänsä hoitaa. Käsittääkseni sinä olet ponnistellut lujasti kohottaaksesi rappiotilan tuottavaksi maatilaksi ja siinä jo sinun ihmislaatusi selvästi näkyy.

— Tässä se minun kannustajani on. — Matti laski kätensä Onervan olkapäälle ja tämä punastui.

— Tyttö! — Isä pysähtyi Soinia taluttaessaan. — Joko minun olisi uskottava, että sinustakin johonkin on?

Tuo oli entistä, leikillistä isää. Onerva nauroi samoin kuin ennen nuorena tyttönä isän annettua omalaatuisella tavallaan tunnustuksen, mutta tällä kertaa tyttären silmissä aivan hiukan hämärsi.

Neljä päivää hymyilevä, kyyneliin herkkä äiti kanteli tyttärensä nuorimpia lapsia ulkona ja talutti siinä ohessa Keijoa mukanaan ja kertoi kotielämästä. Nyt, niin Onerva ymmärsi, isälle ja äidille oli koittanut aika, jota he koko nuoruutensa olivat odottaneet. Kaikki viisi lasta oli saatu sijoitetuksi maailmalle ja hän, vanheneva äiti, sai odottaa milloin tytärtä, milloin poikaa vieraakseen. Sen enempää äiti ei ollut pyytänyt elämältä ja pyytämänsä hän sai. Nykyisen myymälän kolme huonetta olivat asunnoksi joskus peloittavan avarat.

— Kunhan sinä ja Matti ja kaikki lapset tulette sinne, niin silloin siellä ei tunnu liian väljältä, hän sanoi.

Onervan oli mahdotonta nyt tietää, milloin saataisiin aikaa sellaiseen vierailuun. Lisäksi — sitä hän ei äidille sanonut — matka oli rahakysymyskin, eikä tällaisessa talossa ollut rahaa ylimääräisiin menoihin. Ei ainakaan niinä vuosina, jolloin kaikkea oli uudistettava.

Viidentenä päivänä isä ja äiti lähtivät, ja suvusta oli muitakin kuin Päätalon väki heitä asemalle lähdettäessä saattelemassa.

2.

Hiki pisarteli niittäjän kuparinruskeassa selässä, viikatteen teräs säkenöi sinipunaisin, vaihtelevin kipinöin, haravanvarsi kuumensi kättä. Oli kerta kaikkiaan täydellinen hellepäivä samoin kuin monet edelliset.

Päätalon kotisaroilta oli heinä saatu hyvänä ja tuoksuvana latoon. Nyt oltiin tekemässä järviosuutta. Matti ja Sepän Onni niittivät luokoa huomiseksi ja Onerva ja Helmi haravoivat tänään kuivunutta. Silloin tällöin molempien katseet osuivat miesten suuntaan ja he saattoivat nähdä kaksi voimakasta selkää, joiden lihakset paisuivat ja supistuivat kimmoisan, ruskean ihon alla liikkeiden mukaan. »Komeita miehiä molemmat — enpä tässä yhtään Helmiä ihmettele», tuli Onerva ajatelleeksi. Nytkin tyttö näytti valinneen tavan tehdä työtä siten, että saattoi seurata niittäjiä. Hänen punainen liinansa loisti kuin kukka vihreän keskellä ja silloin tällöin hänen laulahduksensa nousi riemullisena helletaivasta päin.

Onerva tiesi Sepän Onnin heti uitosta palattuaan kiirehtineen Helmin kamariin. Heidän välisensä asiat eivät olleet tämänkesäisiä, mutta kovin nopeasti ne eivät kehittyneetkään. Vaikka mistäpä hän tiesi, miten asiat kehittyivät. Siinä vain oli se sama mutta, mikä monella Helmin ja Onnin kaltaisella. Oli parempi toistaiseksi palvella vierasta ja odottaa, kunnes voisi tuumia jonnekin omaa pirttiä. »Mikäpä kiire meillä — kun niin nuoria ollaan», Helmi oli kerran emännälleen vastannut tämän jotakin asiasta mainitessa. Niin. Nuoria he olivat, mutta eivät liian nuoria vaikka oman niityn niittäjiksi. Syy olikin siinä, ettei vielä ollut ilmaantunut paikkaa, mistä tuon oman niityn voisi saada kaksi tyhjäkättä.

Asutustilat? Miksikäs ei, mutta siellä odotti pelkkä arki,

puute ensimmäisinä vuosina ja lisäksi yksinäisyys. Niitä oli näillä main annettu erillään varsinaisesta asutuksesta. Naapuri tuli, jos tuli, vain samanlaisen tilan asuttajaksi matkan päähän.

Onerva ajatteli Onnin sellaista tilaa tuumineen, sillä maahan hänen mielensä veti. Kenties he eivät aivan vielä olleet varmasti päättäneet, kun näinkin kävi päinsä olla. Jonakuna päivänä tämä käy heille mahdottomaksi, ajatteli Onerva, tai tulee syy, joka pakottaa ratkaisuun. Silloin en soisi heidän jäävän pelkiksi vuokralaisiksi. Parempi olisi päästä omaan, jos kuinka pieneen. Myöhemmin voisi into laantua ja perhekin kasvaa sellaiseksi, ettei sen kanssa enää tohtisi tarttua asutustilan rasituksiin ja huoliin.

— Helmi! Onerva huikkasi ja tyttö pysähtyi kuuntelemaan. — Minun on lähdettävä lypsylle. Tuo sinä reppu tullessasi.

— Menkää vain, minä tuon!

Onerva jätti haravan kädestään ja harppoi upottavassa maassa kovemmalle. Heidän järviosuudeltaan oli monen kilometrin matka kotiin, mutta koskaan sinne ei jääty yöksi. Polkupyörällä ajaen sujui taival nopeasti sen matkan, mihin tie ulottui.

Onervan kasvoilla pisarteli hiki hänen lopulta jätettyään pyöränsä kesäpirtin seinustalle. Ensimmäiseksi hän juoksi talvipuolelle katsomaan, miten vaari oli lastenhoitajana onnistunut. Siellä ei ollut hätää. Soini oli nukahtanut vaarin sänkyyn ja molemmat toiset leikkivät keskenään.

— Menen lypsylle, ilmoitti Onerva ja oli jo jälleen pihalla. Palotikkaiden poikkipuulta hän kurkotti viikatteen, juoksi niittämässä säkillisen palaheinää, heitti säkin käsikärryille maitotonkan viereen ja tarttui tervantuoksuisiin, helteen kuumentamiin kädensijoihin.

Sora narahteli, kivi äänsi raudoitettua pyörää vasten, tonkan ketju helisi emännän rientäessä nopein askelin pihatietä. Onervan käsivarsissa ja kaulassa kihelmöivät heinien pistelyt ja poskia kuumotti auringon kuumuus. Hänen silmiinsä lainautui pensaiden kuvioita, katseen ainoastaan seuratessa matkan kulumista. Kas vain, hän tuumi hakaveräjän vierellä, jopa myöhästyin. Hilja on ottanut meidänkin lehmät sisälle ja jo itse mennyt lypsyltä.

Maito suihkusi valkoisina, kohisevina suihkuina hänen voimistuneiden käsiensä puristuksesta, vaahto täytti puolilleen lypsetyn kiulun. Onerva hyräili lehmille niitä lypsäessään, ja silloin tällöin palaheinistä kiitollinen lypsikki nuolaisi pitkällä, karhealla kielellään emännän selkää.

Tämä oli työtä ja aherrusta. Sen Onerva oli tietänyt tulopäivästään, mutta kuinka toisin nyt kuin silloin. Tässä työssä tunsi olevansa oma isäntänsä. Tämä työ tuli tehdyksi silloin kun se oli valmis, kulkeutumatta öiden uniin saakka, niinkuin se työ, josta hänet äkkiä tempaistiin eroon ja josta hän myös piti. Kuinka Aini olikaan sanonut vähää ennen heinäntekoa kotona käydessään: »Sinua minä ihmettelen, olisit saanut suurempia ja suurempia paikkoja, mutta tulepa nyt ja iskeydy lehmänhäntään kiinni, niin ettei olekaan muuta kuin lantalapio ja taas lantalapio».

Aini tuskin halusi olla ilkeä, mutta oli sitä sittenkin. Onervan oli ollut naurettava lehmänhännille. »Ei niihin kiinni tartu, siellä vain ovat — omaisuutena», hän puolestaan nakkasi. — »Niin, mutta ajattele nyt, miten hienona istuisit joka päivä, jos olisit pysynyt omalla alallasi. Minä en koskaan enää haluaisi maalle, en viikoksikaan.»

»Silloin meillä kumpaisellakin on hyvä, kun olemme saaneet sen, mistä enimmän pidämme. Minä en välittänyt liian hienona istumisesta.»

Jotakin vielä nasevampaa Onerva olisi tahtonut sanoa, mutta hän ei ollut tottunut sanoilla sotimaan. Ei Ainin kaltaisen kanssa varsinkaan.

Lypsettyään Onerva nosti tonkan kärryihin ja lähti paluumatkalle. Juoneet ja syöneet lehmät tuhahtelivat tyytyväisinä hänen selkänsä takana. Lehmänhäntä ei ollut lainkaan arvoton, tuumi Onerva hymyillen, koettaessaan työntää kärryjä niin, ettei täysinäinen tonkka kovin heiluisi.

Kotipihassa, nostettuaan tonkan jäähtymään ja eroitettuaan siitä talousmaidon, Onerva tiesi saaneensa päivän työt tehdyiksi. Tarvitsi enää asettaa ruokaa kesäpirtin pöydälle niityltä tulijoita varten. Jotta he tänäänkin saisivat keittoruokaa, asetti hän maidon kiehumaan keittääkseen mannaryynipuuron, mikä marjakeiton ohella oli kaikkien herkkua. Suolakala ja voileipä sen alla tekivät hyvän 'kivijalan'.

Sisälle 'talvipuolelle' tultuaan Onervan oli riisuttava Soini ja vietävä hänet vuoteeseen. Poika nukkui sikeästi pienen häiriön jälkeen ja pian molemmat toisetkin hieroivat unisina silmiään. Ilta oli lasten nukkumaan mentyä täydellisesti äidin yksityistä aikaa, ja silloin tehtyjen töiden aiheuttama hyväolo ja raukeus soutelivat hänen suonissaan.

Onerva kuuli huoneeseensa, kuinka Helmi, Matti ja Onni palasivat. Hän meni salinikkunan luokse, avasi sen:

— Helmi! Puuro on hellalla kattilassa — marjakeitto komerossa — muu ruoka pöydällä, syökää!

— Hyvä on, kyllä saadaan, mikä puuttuu, vastasi tyttö, juostessaan ruskeiksi paahtunein säärin miesten perästä kesäpirttiin.

Onerva istuutui kamarinikkunan ääreen odottamaan miestään. Lauha yöilma leyhyi ikkunasta sisään ja hänen

itsensä oli merkillisen hyvä ja kevyt olla. Tämä kesä oli tuntunut hänestä harvinaisen kauniilta ja onnelliselta. Kenties se johtuu isän ja äidin käynnistä, hän ajatteli. Mutta se ei yksin voinut olla syynä. Hänestähän oli keväästä alkaen tuntunut siltä kuin olisi otettava joka ainoa kesän hetki käsiin ja pideltävä niissä kuin ei muuten niitä jaksaisi niin lähelle ottaa. Hän oli eräänä iltana pistäytynyt Helmin kamariin ja ottanut tämän puheeksi. Tytön ruskeat silmät olivat syventyneet aivan kuin kyynelkosteudesta: »Sehän kumma», oli Helmi sanonut, »kun minä olen tuntenut aivan samalla tavalla. Tuntuu kuin ei tämän kesän kaltaista olisi vielä koskaan ollut eikä koskaan tulisi. Minä olen ajatellut, että voin sairastua tänä syksynä, kun tämä tämmöistä on ollut.»

Tämän iltainen onnentunne Onervan mielessä kiteytyi läheisen ihmisen odotukseksi, kaipuuksi laskea käsi toisen turvalliseen käteen, toiveeseen kuulla pari kuiskausta, jotka olivat unohtuneet kesätöiden kiireessä ja jokailtaisessa uupumuksessa.

Kuullessaan odotettujen askelten lähestyvän Onerva nousi, seisoi ikkuna taustanaan ja hymyili tulijaa vastaan.

3.

Huiskis, haiskis, huiskis, haiskis! Keltainen, välkkyvä, ripsahtava olki taittui viikatteen tiessä. Painava, täyteläinen tähkäpää kaatoi rintuuksen nopeasti maata vasten pitkien vihneiden väristessä. Hanko sujahti leippouksen alle, nosti seipäänpäähän, painoi alemmaksi, lisäsi toisen, kolmannen ja niin monta kuin seipäälle mahtui. Matti ja Onni niittivät, Onerva ja Helmi hankosivat ja haravoivat.

Monenako syksynä täällä oli saatu ryhtyä ohranniittoon ilman jokailtaista hallanpelkoa? Tänä syksynä

niin tapahtui. Sen vuoksi ruiskin joutui täyteen jyvään ja oli leikattavissa heti ohran niittämisen jälkeen. Onerva koppoi irronneen, paksun ja raskaan tähkän käteensä, katseli sen »kolmikarvaista» väriä. Ohranhan piti olla kolmella karvalla, jotta siitä tulisi makea leipä.

— Muistelen etelässä rukiin aina kiirehtineen, oli joskus kesken heinänteon leikattava, mutta aina ennen ohraa — jos nyt enää oikein muistan, puheli hän levähtämään suoristuneelle Matille.

— Tämä ohra ei ole sama kuin etelän ohra. Tämä laatu on jalostettu täkäläistä lyhyttä kesää varten. Jotkut käyttävät siitä nimitystä »kuudenviikon ohra».

Kädet tarttuivat uudelleen viikatteenvarteen, selkä kumartui notkeaan joustavaan liikkeeseen: huiskis, haiskis.

Lapset telmivät pellonpientarella, hiuksissaan syyskesän auringon kuulakkaa loistoa. Pikkuinen Soini tuupertui tuon tuosta milloin ojaan, milloin vähäisen kiven koloon. Vaarin käsi ojentui poikaa auttamaan, mutta pikku mies ei välittänyt avusta. Palleroiset kätensä tiukasti maahan painaen hänen onnistui kivuta vaaran paikasta ylemmäksi. Muutaman vahingossa sattuneen putoamisen jälkeen lapsi havaitsi putoamisen jännittäväksi leikiksi ja ryhtyi etsimään putoamispaikkoja, juoksi pullein säärin vaarin ehtimättä perässä.

Kil, kal, kil, kal. Onni hioi viikatetta ja Onerva pysähtyi kuuntelemaan. Jossakin raksutti niittokone ohraa kaataessaan. Jossakin toisaalla joku toinen helisytti viikatteensa terää kovasinta vasten. Työ jatkui, taivas oli poutaisen korkea ja sininen. Tuleeko ensi yöksi pakkanen? Ei tämä kiire pakkasen pelkoa ole. Lientelee pilviin taivaanrantaa.

— Keijo, hiiren pesä! — Onni tallasi nopeasti jaloillaan, juoksi perässä. — Keijo, hiiren pesä!

Poika pinkasi ruskein säärin pihaan. Kis, kis! Hän juoksutti rapuilla loikonutta kissaa keskiruumiista pidellen pellolle, vei Onnin luokse. Emohiiri joutui heti kahden tiukan tassun alle. Sillä tavalla, vanha laiska — pitää sinunkin tehtäväsi tietää, Onni nauroi päin aurinkoa valkoisin hampain, silmillään etsien Helmin kukallista liinaa eloseipäiden lomitse.

— Syönyt ja haaskannut kokonaisen rieskan jyvät. Onni oikoi viikatteen kärjellä sotkettua olkiryteikköä. Sitten selkä taas kumartui, käsi löi viikatteenvarresta pidellen — toinen reuna sarasta läheni.

— Vieläkö täällä on juotavaa? — Matti jätti työaseen ja käveli piennarta kohti.

— Vielä sinne jäi tilkkanen kirnupiimää, lausahti Onni. Hän oli viimeksi käynyt juomassa. Isännän askelissa hänen mennessään ja palatessaan oli jotakin itsetietoisen varmaa, tekisi mieli ajatella: uhittelevaa. Näytti siltä kuin hän olisi tänä päivänä, ohrasadon päivänä, lujittanut päätöstään pysytellä maan herrana olematta sen orja. Heiniä ladot täynnä, raskas jyvä täyteläisenä tähkäpäässä. Siinä oli kylliksi palkkiota yrittäneelle.

Tavatessaan ohimennen miehensä tyytyväisen katseen Onerva eläytyi hänen mielialaansa. Niin, tämä kaikki merkitsi leipää. Ei vain leipää siten kuin se sanotaan tavallisesti, vaan siten kuin se rippikoulussa luettiin. Kaikki, mitä ruumiin ravintoon ja tarpeisiin kuuluu, hän ajatteli. Leipä. Sana ei ollut kaunis sellaisenaan, mutta täyteläinen. Tämä pelto ja viereinen ruismaa, sen nuokkuvat tähkät ja nämä jyvät näiden olkien päissä, ne merkitsivät todellakin tuota pehmeätä, täyteläistä, usein mainittua sanaa juuri sen täysimmässä merkityksessä. Leipä-sanaan sisältyi jopa rakkaus. Tai juuri se siihen sisältyikin. Ellei ollut rakkautta, eivät lapset syntyisi ja kasvaisi, eivät avioliitot tulisi perustetuiksi — ellei taas ollut leipää, ei rakkauttakaan voinut

olla. Onerva naurahti. Tänään hänen täytyi olla kummallisella tuulella. Sekoittaapa nyt leipä ja rakkaus!

— Hauskaa heilua näin kauniina päivänä. — Helmi seurasi emäntänsä ilmeitä tämän haravoidessa hänen jälkiään ja yritti tulkita hymyn tämän kasvoilla.

— Niin, sitä juuri minäkin ajattelin.

Tunnin kuluttua olivat viimeiset leippoukset seipäällä — työ valmiina.

Toisten mentyä Matti ja Onerva pysähtyivät, työkalut käsissään, katsomaan valmista työtä.

— Muutamaa sataa kiloa enemmän tänä vuonna kuin edellisenä, arvioi Matti silmäkaupalla, tosin apuna jyvän painavuuskin. Luulenpa, että nousee seitsemäänkymmeneen kiloon hehtolitra.

»Tästä pitää kirjoittaa isälle», Onerva ajatteli. Nykyään hän mielessään usein liitti isän työmenestyksiin. Isä oli tullut uudelleen läheiseksi tyttärelle sen jälkeen, kun hänen arvasi usein ajatuksissaan palaavan tyttärensä kotiin.

— Isäsi — kummallisesti Matti aivan kuin näki vaimonsa ajatukset ja ryhtyi puhumaan hänestä, jota tämä ajatteli, — isäsi luetteli numeroita muutamien tuntemiensa tilojen edistymisestä parinkymmenen vuoden ajalta. Halusi sillä selittää yhteistyön, todellisen innoituksen ja uusimpien tutkimusten ja jalostusten tuloksen. Se oli hyvää kuultavaa sieltä päin, mutta tuskin nousu on ollut valtavampaa siellä kuin täällä. Katsos, olosuhteet ovat toiset — mahdollisuudet erilaiset. Lisäksi etelä pitää paremmin huolen tilastonumeroiden levenemisestä. Me olemme erikseen. Me olemme joissakin suhteissa Suomi-äidin lapsipuolia. En sitä moittien sano, totean vain.

— Millä tavalla lapsipuolia?

— Katsohan — annettiin tänne rautatie sitten kun an-

nettiin, ja siihen saakka kuin se tuli ja maantiekin on, mutta mitä muuta meille on huolehdittu? Etelää sähköistetään, etelää teollistetaan, etelää hemmoitellaan, että et jalkaasi kiveen loukkaisi! Täällä ollaan semmoista hemmoittelua vailla. Täällä on ikuisesti talonpoika saanut elää oman onnensa nojassa. Että se itse heräsi ja nousi, että se itse alkoi ajaa asioitaan ja ymmärsi liittyä yhteen, ei ole valtion ansio. Se on niiden oma ansio, jotka käsittivät, että myös täällä on elettävä. Mitä mielestäsi kertoo se, jos suuren kartanon viljantuotanto on noussut niin ja niin paljon vuosikymmenessä, jos karjan tuotanto päätä kohden hipoo mielikuvituksellisia lukuja? Se sanoo vain sen, että niin on pitänytkin käydä. Siihen on ollut kaikki mahdollisuudet siellä monin verroin suuremman varallisuuden keskellä. Sen sijaan sanoo aivan toista se, jos täkäläinen — tämmöinen pikkutila — nousee kuluttajasta tuottajaksi ja omavaraisesta yliomavaraiseksi. Siinä vasta mielestäni olisi numerotietojen ainesta. Siinä tarvitaan työtä ja jälleen työtä. Siinä työssä ei ole koulunkäynyt pehtoori apuna, ei koulut ja kurssit suorittanut karjakko lisätekijänä, vaan yksinkertainen isäntä ja emäntä itse yrittäjänä ja tiennäyttäjänä. Nämä yrittäjät ovat monta kertaa kompastuneetkin vastuksiin ja taas nousseet. Halla on tullut sinä vuonna, jona kaikkein innokkaimmin kokeilit jotakin uutta — lyöden kuin piiskalla kasvoja vasten. Ja taas sinä vuonna, jolloin toivoit karjasi nousevan entistä komeampaan tuotantoon ja voirasvamäärään, saattoikin tulla heinäkato. Jos näissä koettelemuksissa pyydetään valtiovallan apua — mikä tehdään vain hädän tullen — se tosin kutsuu komitean mahtavista herroista, joista kenties joku on käynyt Pallaksella parhaana hiihtoaikana. Komitea istuu tämän jälkeen ja vastaa, ettei se vielä voi antaa lausuntoaan pohjolan katotilanteesta. Se tarvitsee lisätietoja. Ja jälleen se

istuu ja antaakin lausuntonsa. Se tulee tavallisesti silloin, kun pohjolan mies jo on jotenkuten läpäissyt katovuotensa hallanimelän leivän ja viimeistenkin heinänkulmujen turvin. Ja vastaus on ympäripyöreä. Komitea on harkinnut niin ja niin, mutta ei koskaan siten, että apu tulisi aikanaan. Ja vielä kertaakaan se ei ole harkinnut, mitä pohjolan kansan elämässä merkitsee esimerkiksi sähkön puute.

— Etköhän nyt ole tarpeettomasti katkera — tällaisena päivänä? Onerva pujotti vapaan kätensä miehensä kainaloon, katse eloseipäitä hipoen.

— Näethän, että en ole katkera lainkaan. Totean vain sellaista, mikä on selviö. Ja pohjolan lapsipuolen asema on selviö. On meiltä monta hyvää miestä valtapaikalla, mutta kuuluuko se nyt hyttysen ääni taivaaseen? On selvää, että laajalla etelällä on paljon enemmän sanomista asioihin.

— Mitä sinä toivoisit valtiovallalta?

— Sitä, että se ottaisi läheisemmin kiinni tämän maankolkan asioihin, ottaisi ne paremmin ikään kuin omikseen. Ettei vain todettaisi, että täällä ollaan takapajulla, vaan ryhdyttäisiin perusteellisemmin tutkimaan takapajuisuuden syitä ja suunnitelmallisemmin poistamaan niitä, jotka ovat poistettavissa. Valtion olisi tehtävä jotain todella merkitsevää pohjoisen olojen helpottamiseksi. Täältä se joka tapauksessa tulisi saamaan omansa takaisin. Missä luulet olevan alttiimpaa talonpoikaisväestöä kuin täällä? Mistä luulet maanpuolustukseenkaan parempaa voimaa lähtevän?

Onervan käsi tiukensi otettaan Matin lämpimässä kainalossa. Tänä syksynä puhuttiin niin paljon maanpuolustuksesta. Nyt Mattikin tässä. Jos sellainen olisi välttämätöntä, niin Matti olisi eräs heistä.

— Mennään! Helmi juoksee maitohuoneen ja kesäpirtin väliä — odottaa syömään.

— — —

Puimakone syö ja jyskyttää yhtä mittaa, yhtä mittaa. Kallion Paavo seisoo syöttölavalla ja lappaa ehtimiseen koneen kitaan toisten hänelle hankoamaa eloa. Säkit täyttyvät, tyhjiä vaihdetaan ensimmäiseen ja toiseen »reikään», mutta kolmas antaa tänä hyvänä vuotena vähän. Hevosenkaviot kapsavat kiviin ja harja nuokkuu edestakaisin sen vetäessä puimakoneelta viljakuormaa aitan eteen. Matti nostaa säkin leveille hartioilleen, hiki pisaroi ohimoilla. Painavia ovat!

Puimakoneen luona hangotaan olkia suovaan. Onni nostelee isoja, miehen peittäviä taakkoja ja Helmin kädet ojentuvat ottamaan vastaan. Keskitalon Arvi-poika on hänellä suovan polkijana, ja toisinaan niin olkien vastaanottaja kuin kahdeksanvuotias polkijakin kapsahtavat yhdessä rykelmässä nurin. Nauru helisee kylmänkirkasta taivasta päin, vaikka päiväaurinko lämmittääkin aivan kuin kesällä. Milloin on näin hyvänä vilja saatu puiduksi? Tänä syksynä ei sade liottanut seipäillä olevaa eikä uhannut puintipäivää. Puimakone on jo kiertänyt kylän alapäästä lähdettyään Päätaloon ja siiirretään enää Keskitaloon ja Rantataloon. Näiden päivien aamut ovat kylmiä, jäätynyt vesilätäkkö on monta kertaa rouskahtanut rikki kuin ohut lasi Helmin juostessa navettaan. Ja kumminkin päivä heloittaa täydeltä terältä, keskipäivällä lämmittäen kuin olisi kesä.

Onerva laskeutuu piharinnettä puimakoneelle, kädessään juurikori ja kahvipannu. Helmi havaitsee emännän tulon suovan päältä, istuutuu ja laskee jyrkän olkimäen naurun kiiriessä tulijaa vastaan. Onni tarttuu leikitellen hänen jalkoihinsa.

— Päästätkö irti! Emäntä odottaa, tyttö nauraa ja kirkuu. Vaatteissa on täysi työ, etteivät olisi nousseet moisessa kyydissä sopimattomasti. Siitä huolimatta vilahtaa valkoista, nuorta ihoa jostakin kohdin, mihin sukka päättyy

ja vaaleansininen vaate alkaa. Onni kuumenee, naurahtaa lyhyesti ja heittää salaisen katseen tytön punastuneisiin kasvoihin. He ymmärtävät toisiaan pelkästä nopeasta vilkaisusta.

Helmin kasvoja kuumottaa hänen latoessaan kahvikuppeja pyyheliinan päälle sileällä tantereella. Hymy on patoutunut ruskeisiin, loistaviin silmiin. Onerva katsoo tytön nopeata liikahtelua. Niin, niin. Onni on viipynyt hämärtyvinä iltoina melkein liian myöhäiseen Helmin huoneessa, mutta emäntä ei ole siihen puuttunut. Heillä ei ole vielä leipää, mutta rakkautensa. Hän ajattelee leivästä tällä kertaa samoin kuin elopäivänä. Leipä ja rakkaus. Ne eivät aina olekaan siinä suhteessa toisiinsa kuin hän silloin tuli ajatelleeksi. Ehkäpä rakkaus vasta määrää leivän etsimisen.

Koneen vauhti äkkiä yltyy, sitten hiljenee ja pysähtyy. Väki kerääntyy kahvin ääreen. Istuudutaan päivän lämmittämään maahan, katsellaan työpaikkaa. Paksut, tuoreet vehnänviipaleet eivät ole jokapäiväistä herkkua, niihin tartutaan melkein kunnioittavasti. Ojennetaan kuppia toista ja kolmatta kupillista varten. Joku jo nousee, kävelee housujaan nostellen takaisin työpaikalleen.

— Pitääkö minun tulla päivällisen laittoon? kysyy Helmi, sääliessään kuppeja takaisin koriin.

— Ei tarvitse. Sain siellä jo niin paljon valmista. Olisi Keskitalon emäntä tullut avuksi, jos olisin tarvinnut. Päivälliseen mennessä kai tämä on lävitse.

Emäntä kiirehtii takaisin kesäpuolelle. On tapana valmistaa juhla-ateria puintipäiväksi ja Onerva tiesi toistakymmentä henkeä tulevan pöytään. Lihakeitto jo kiehuu ja riisipuuro on nostettu vadeissa uuniin, jotta pysyisi lämpimänä. Sekahedelmäkeitto sen sijaan jäähtyy puupytyssä eteisen penkillä. Kalan hän jo leikkasi valmiiksi ja leivätkin Helmi huolehti äsken, kesken kaiken apuna pistäytyessään.

Onerva jätti kahvikorin eteiseen ja astui kesäpirttiin. Pöytää oli jatkettu toisella pienemmällä ja lautaset olivat jo paikoillaan. Peruna tuntui pehmeältä keitossa. Kyllä hän siihen joutuisi kuin työkin olisi valmis.

Vaari käpsehti puimakoneen luona lapsia paimentaen. Niin. Tuossa kone söi ja sylkytti, musersi olkia kuin peto. Ensimmältä vaari oli ollut puimakonetta vastaan. Ei sellainen vilja idä, mitä ei ole riihessä kuivattu, hän väitti. Tuskin siitä leiväksikään on. Miten sellainen jauho taikinassa paisuu, jota ei ole riihikuivana puitu? Nämä epäilykset olivat osoittautuneet turhiksi ja vaari hyväksyi hiljaisuudessa puimakoneen. Siitä huolimatta hän oli saanut Matin lupaamaan, että ainakin ruis puitaisiin riihessä. Ei sitä niin monta ahdosta tullut.

Vaarin otsa rypistyi. Sillä tavalla maailma saattoi muuttua. Jumalanviljan pilkalta hänestä oli tuntunut niin puimakone kuin tuokin tapa, että elo niitettiin. Sirppi ja sillä leikkaaminen oli hänen mielestään elonkorjuuta. Tähkäpäät vain varisevat maahan hyötyä tuottamatta, hän lakkaamatta murisi. »Riippuu siitä, kuinka siististi työ tehdään», väitti Valde. Niin kai. Ja nyt Rantatalossa jo oli ryhdytty koneella ajamaan ohrapeltoja aivan kuin ne kasvaisivat heinää eivätkä kallista eloa.

Vaari totesi säkkien runsauden ja huomasi niiden olevan harvinaisen painavia. Hänen mieltään kaivoi outo kipu. Se sama mikä aina, kun nämä uudenaikaiset onnistuivat tuumissaan. Hän ei ryhtynyt tunnettaan erittelemään — ei ollut sellaiseen koskaan tottunut. Jos hän olisi sen tehnyt, hänen olisi ollut nimitettävä kipua syytökseksi ja silloin hän olisi hämmästynyt pohjiaan myöten. Matin omistama maa syytti, painava viljasäkki syytti, meijeritili syytti. Mistä oikeastaan? Siitä, kun hän itse kerran itsepäisenä jukurina torjui kaikki toisten kokemukset ja opiksi otta-

miset ja teki vain sen minkä teki. Niistä tekemisistä — jotka oikeastaan olivat tekemättä jättämisiä — tämä kaikki nyt nousi. Katsellessaan oman itsepäisyytensä ja sikäli kielteiseksi koituneen isännyytensä taustaa vasten nuorten onnistumista hän tunsi alati tuota kipua, minkä saattoi helpottaa vain kiusaamalla nuoria, väittämällä heitä vastaan, koettamalla määrätä heidänkin tekojaan. Vaistomaisesti hän, kerran laiminlyönyt, pelkäsi nähdä toisenlaisen yrityksen tuloksia. Minne saakka ne kenties voivatkaan paisua? Kun tulisi hallavuosi nuorille, niin silloin melkein olisi helpompi. Voisi sanoa: »Niin tässä on aina ollut». Mutta kun tuli tällainen hyvä, runsas vuosi — silloin sopi nuorten olla puolellaan ja vanhan peilata uusia vasten omia yrityksiään. Vaari mumisi omissa ajatuksissaan kulkiessaan poispäin puimapaikalta. Kipu rinnassa yltyi yltymistään. Mitä maailmassa oli tapahtunut, kun nyt tuollaiset tähkäpäät ja runsaat heinävarat samoilta mailta, joilla hän ja hänen perheensä ahersi niukuin naukuin henkensä pitimen saaden? Oliko ohrantähkä vuosikymmenissä jatkanut noin vain itsekseen mittaa ja jyvälukua? Oliko heinä ärtynyt työntämään juurta muuten vain? Vaari käsitti, ettei niin ollut tapahtunut.

Tänä päivänä hän sittenkin myönsi, että tuo kipu rinnassa oli syytös.

Hyvä, ettei nuori väki käsittänyt hänen ajatuksiaan. Hyvä, koska he siinä tapauksessa säälisivät vanhaa. Ehkäpä sanoisivat: »Parhaansa äijä on aikoinaan tehnyt.» Sellaisesta hän ei pitäisi. Jos todella voitaisiinkin puhua parhaasta. Silloin ei mitään. Mutta niin ei todellisuudessa voitu sanoa. Hänhän oli — sen vaari nyt myönsi taistellut jokaista poikaansa, jokaista konsulenttia, jokaista maatalousneuvojaa vastaan niin kauan kuin sellaisia oli käynyt. »Turhan hööppijöitä», hän oli tuhahtanut kuullessaan, että

taas joku tulee pitämään esitelmän siitä ja siitä. »Esitelmillä ei leipää tule», hän oli usein lisännyt. »Kukaan ei ole raatanut kovemmin kuin minä — ei pyhän, ei arjen lepoa — ei yön, ei päivän eroa kesäisin ja keväisin. Miten ne nyt esitelmät minkä parantavat?»

Jotakin maailmassa oli sittenkin tapahtunut. Nyt pitivät pojat pyhänsä ja yönsäkin nukkuivat — mikäli niitä nyt tavankaan vuoksi keskikesällä nukutaan kuin muutama tunti — ja nyt niillä olivat tuollaiset viljasäkkinsä ja lisääntyvä lehmälukunsa.

— Olkoon! vaari tuhahti ääneen. Hän tiesi mielensä kivun syytökseksi ja oli hyvillään, kun sitä ei kukaan toinen tietänyt. Hän olisi töksähtänyt näissä askelissa pitkäksi aikaa liikkumattomaksi, jos olisi tietänyt miniänsä kuluneena keväänä sanoneen: »Kuule, luulen ymmärtäväni vaaria.»

Pitkä, heikkotuloksinen, jukuripäinen elämäntehtävä takana päin oli kipu rinnassa — kipu, jolle oli annettava nimeksi syytös.

Vaari kääntyi kuuntelemaan. Jo tuotiin Keskitalosta toista hevosta pariksi Päätalon ruunalle. Nyt siis työ oli tehty. Kuusi tuntia, vai mikä nyt lienee — ja vuoden sato oli aitassa!

— Syömään, ennenkuin ruoka jäähtyy, kuului Onerva huikkaavan kesäpirtin portailta. Hänelle vilkutettiin vastaan: Joo, joo, aivan heti, kun vain tässä nyt vähän jälkiä korjataan ja autetaan hevospari vedon alkuun.

Vähää myöhemmin väki istui ruokapöydän ympärillä. Leipää, voita, suolakalaa, lihakeittoa. Riisipuuro hedelmäkeiton kera oli herkkua ja sitä otettiin suuret vuoret lautasille. Mikään ei loppunut kesken. Onerva kantoi hikisin kasvoin lisää, kun kulhot uskomattoman nopeasti tyhjeni-

vät. Aterioiva väki ei puhunut mitään. Ruoka ansaitsi toki sille kuuluvan kunnian.

Helmi jäi pesemään astioita ja Onerva käveli miehensä mukana vilja-aittaan.

— Pistelen keppejä säkkeihin, vaikka tuntuivatkin niin kuivilta, oli Matti sanonut ja Onerva oli lähtenyt hänen mukaansa.

He astuivat aittaan ja aukoivat säkkien suita. Siinä heidän edessään oli ensi vuoden leipä. Onerva soljutti kätensä lomitse liukkaita, painavia jyviä, kasvoillaan hajamielinen ilme. Kolme, neljä päivää hän oli ollut epätietoinen jostakin. Jokohan se asia oli otettava varmaksi?

— Mitä ajattelet? Matin mielestä Onervan vakavuus oli toista kuin tavallisesti. Onerva punastui, sinisten silmien katse tummui.

— En mitään. Painavia nämä jyvät tosiaan ovat. Saadaan hyviä ryynejä, kun tuli tällainen vuosi.

Matti pujotteli keppejä säkkien keskelle. Sen pitäisi auttaa jyvien kuivumista. Vielä silmäys vuoden tulokseen, työn palkkaan ja sitten ruosteisen avaimen raju, äkäinen kirahdus.

— Vielä kymmenen vuotta, Onerva, — Matti laski pihaan kävellessään kätensä vaimonsa olalle, — ja sen jälkeen jo Päätalosta puhutaan tilastoissa ja numeroissa. Jaksatko sinä sen ajan niinkuin tähänkin asti?

— Vastahan minä tästä alkaen jaksankin. Onervan vastaus oli hajamielinen, mutta Matti ei kiinnittänyt siihen tällä kertaa huomiota.

Matti ja Onerva tulivat kesäpirttiin ja Matti heittäytyi penkille oikaisemaan selkäänsä.

— Emäntä, syökää tekin — ettehän te vielä syönyt. Helmi toimitti lautasta pöytään, kaatoi maitoa lasiin.

Onerva söi suolakalaa ja leipää, otti lihakeittoa ja sen

jälkeen riisipuuroa. Pari lusikallista syötyään hän tunsi kuin maan katoavan altaan ja itsensä nousevan tummaan hämäryyteen. Hän jätti lusikan kädestään ja juoksi portaiden pieleen antaakseen ruoan ylen. Jälleen maisema hyppi hänen silmissään ja hänen oli tartuttava ovenpieleen päästäkseen pienaa vasten nojaamaan.

— Mikä sinulle tuli? Matti oli tullut perästä.

— Ei mikään — söin liikaa rasvaista keittoa ja sitten riisipuuro

Älähän — näin sinulla aina alkaa — jokohan ?

Onerva hymyili vaisusti, nyökäytti.

— Sitä kai se sitten on — ajattelinkin.

— Pääsetkö yksin kamariin levähtämään — olet juossut koko päivän.

– Pääsen. Onerva jo naurahti, pyyhki silmiään ja suoristautui. Matti lähti menemään pihan ylitse puintipaikalle jotakin siellä korjatakseen. Onerva katsoi miehensä poistumista. Nyt Matin asennossa oli jälleen tuo sama itsetietoisuus ja selvä arvontunto, millä mies tähänkin saakka oli suhtautunut vaimonsa tällaiseen uutiseen. Onervan täytyi hymyillä. Mies oli merkillinen toisinaan. Näytti ottavan aivan kuin suureksi ansiokseen vaimonsa muuttuneen tilan.

— Eikö emäntä syö? Helmi ilmestyi pyyheliina kädessään ovelle. — Korjaanko lautasen pois?

— Korjaa vain. Voin vähän huonosti — menen pieneksi aikaa lepäämään.

Helmi katsoi emäntänsä hymyileviä kasvoja ja aavisti naisen vaistollaan pahoinvoinnin syyn. Yhtäkkiä hänen nuoret kasvonsa kävivät vakaviksi ja kalpeiksi. Sillä tavalla saattoi käydä. Herra Jumala!

Talutanko? Tytön äänessä oli kuin samasta hädästä

pelastuneen myötämielisyyttä huonommin onnistunutta kohtaan.

— Ei toki. Enhän minä sairas ole.

Ajatuksettomana, yksinomaan lepäävänä Onerva makasi kamarissaan. Mielenpohjalla säilyi tietoisuus päivän merkityksestä tulevaan talveen nähden. Suurin työ oli nyt tehty ja kaunein tulos saavutettu. Enää loput perunat ylös ja sitten jo saikin pakkanen pusertaa maan routaan.

Puimakone ryhtyi sylkyttämään Keskitalon elohaasioilla. Sen kaukainen ääni oli unettavaa ja Onervan silmät painuivat hänen itsensä huomaamatta kiinni.

Ovenlukko rapsahti, Onerva hätkähti hereille. Matti kantoi riisuttua Soinia sylissään ja hymyili pojan kasvojen vieritse hämmästyneelle Onervalle.

— Tämähän on tavatonta! Onerva suki hiuksia otsaltaan. — Miten kauan olenkaan nukkunut?

— Mitä se nyt sitten on, jos joskus vähän lepäät — varsinkin kun et voi hyvin. — Isä asetteli poikaa nukkumaan ja hymyili niin tehdessään. Onervan mieltä kirveli vastoin tahtoa tullut lepohetki; suorastaan hävetti.

— Olisi ollut kaikenlaista — Helminkin kai olisi pitänyt mennä Keskitaloon auttamaan — ja minä tässä sairastan laiskansuonta.

— Sitä sinä et koskaan sairasta. Helmi oli Keskitalossa, kaipa hän sinne katsoi ehtivänsä.

Onervan oli häpeästään huolimatta ihana olla. Hän muisti taas syyn, mikä hänet äsken painoi vuoteeseen ja hän katsoi uudelleen mieheensä. Nähtävästi tämäkin jo oli eläytynyt uuteen lapseen, koskapa tuollaisin voittajan ilmein katseli tähänastista nuorimpaansa.

Tämä kesä oli onnellinen, Onervan mielessä hykähti. Onnella on tapana tuoda myös velvoituksensa.

UHATTU SYKSY.

Jokaisella vuodenajalla on oma tunnelmansa, oli Onervan isä kerran kirjoittanut. Tämän syksyn vuodenaikaistunnelmaan tarrautui lisätekijä, jännitys. Joka ainoaan elämänpäivään liittyi ajatuksia muusta kuin juuri varastoihin saadusta hyvästä sadosta, talouden suunnittelusta tuonnemmaksi. »Minun politiikkani on aina ollut leipäpolitiikkaa», oli Valde viime kesänä tullut sanoneeksi. Tämän syksyn pirttipuheissa kävi selville, kuinka laaja liikkuma-ala leipäpolitiikalla oikeastaan oli. Se oli kerta kaikkiaan käyttökelpoinen politiikka, jos sen piiriin todella mahtui se kaikki, mistä nykyään arvailuja lausuttiin. Ja kumminkin tarkemmin ajatellen se oli sittenkin vain leipäpolitiikkaa.

Onervaan, Helmiin, naapurin naisiin ja varttuneempiin lapsiinkin, ylipäänsä jokaiseen ajattelevaan olentoon heijastui tämän syksyn ilmasta jokin, joka kypsyi, paisui ja valmistui Suuressa Maailmassa, tuossa tuntemattomassa, josta tähän saakka täälläkin oli vain vähän tiedetty, mutta joka näytti nyt voivan tunkeutua kaikkien tietoisuuteen. Suuri Maailma — se oli todella kuin mahtava olento, jolla oli tuollainen nimi. Suuri Maailma tuntui olevan kuin ärsytetty peto, yllättävästi liikkeelle lähtenyt. Oliko keinoa, jolla se saataisiin talttumaan?

Pienessä, kaukaisessa kylässä, jonka asukkaat ovat uskoneet joutuvansa taistelemaan vain hallaa ja karua maata

vastaan, tuollainen Suuren Maailman äkillinen tajuntaan iskeytyminen tuossa mielessä vaikuttaa hämäännyttävästi. Silloin täytyy ajatella sijaintia maailmankartalla, täytyy ymmärtää kuuluvansa osana johonkin kansaan, mikä taas puolestaan merkitsee muuta kuin pelkän yksityisihmisen osaa. Näiden kahden päivänselvän asian vielä selvemmäksi käyminen kiilautui joinakin iltoina kivunomaisena tunteena rintaan. Nimitys kansalainen kuului juhlapuheisiin. Nyt oli pakko ajatella itseänsä kansalaisena. Omasta maasta lausuttiin nimitys Suomi yhtä harvoin. Nyt oli oltava suomalainen ilman juhlavalaistusta ja liehuvia lippuja. Oli oltava sitä koruttomasti ja sydämen pohjasta. Suuri Maailma ei ollut unohtanut maata, jonka nimi tuo oli ja jossa asui näitä hiljaa ahertavia kansalaisia. Naiset ja varttuneemmat lapset, jotka tähän saakka olivat eläneet oman elämänsä ongelmissa, katsoivat kysyvästi miehiin. Mitä he tiesivät ja tunsivat? Kuinka ymmärsivät sen, mikä heidän omissa mielissään pyrki sekasortoiseksi peloksi? Miesten tunnelma oli lähes sama kuin naisten. He vain kykenivät yrittämään tasoittaa mielensä sekasortoa puhumalla asioista, arvioimalla tilannetta — tilannetta, josta kukaan ei ollut selvillä.

Ja kumminkin tämän kaiken keskellä tavallinen elämä versoi, jopa pursuten kehittyi. Puhumattakaan vuoden hyvästä sadosta oli nähtävillä myös karjan menestymistä. Karja tuotti voimakkaita vasikoita, lampaat, nuo pienet maatiaiset, yhteen tai kahteen karitsaan tavallisesti tyytyvät, antoivat nyt kaksi tai kolme. Tämänkeväinen varsalukukin kylässä oli harvinaisen suuri. Pitkin kesää hontelojalkainen, hännäntypykkäänsä somasti viuhtova varsa kirmasi siellä täällä emonsa perässä, tunki päänsä ruokapaikkaan ja nautti nuoren elämänsä ensimmäisiä ja melkein ainoita riemuja. Ja ihminen itse, tämän kaiken haltija? Heidän keskuudessaan tapahtui kihlauksia ja salaisia

yhteenliittymisiä. Äiti, jonka edellinen lapsi jo taapersi koulutietä, kävi päivä päivältä uumiltaan pyöreämmäksi ja kylän riemuksi synnytti painavan, lujaäänisen pojan. Samoin saattoi lapsettomaksi tuomittu toistakymmentä vuotta kestäneen avioliiton jälkeen yllättää naapurinsa raskaudella. »Näyttää siltä kuin tämä kansa aiottaisiin nostaa nelimiljoonaiseksi», oli kunnanlääkäri sanonut eräälle naispotilaalleen tämän ihmetellessä myöhäistä toivovantilaansa.

»Suurten ruttovuosien edellä kuuluu tuollaista olleen», puheli Rauman vanhaemäntä kuultuaan tällaisesta. »Kukkivat kuusetkin tänä keväänä tavallista enemmän: kuusen kukka kuolon vuosi».

Tällä tavoin elettiin lokakuuhun. Opettaja Väre palasi morsiamineen kotoaan, jossa he olivat lomansa viettäneet, vasta aivan koulun alkuun. Nyt kipittivät pienet, ahkerat jalat illoin ja aamuin koululle, saadakseen kahden innokkaan sielunkylväjän siemeniä, idättääkseen niistä vankemman tai heikomman tiedon oraan. Nuo kaksi nuorta ihmistä, joiden häät oli päätetty tapaninpäiväksi, tunsivat joskus työnsäkin keskellä olevansa tulikuuman silitysraudan kaltaisia: pihahti, jos toinen katsoi tai kosketti. Tämä riemullinen, jännittynyt odotus, johon luonnollisesti sekaantui myös kylän ja koko kansan yhteinen jännitys, irroitti heistä kaiken antamisen voiman lapsille. »Hyvät opettajat», kylä tunnusti. »Hyvät opettajat», lapsetkin sanoivat, sillä heidänkin heräilevät sielunsa tavoittivat suuren rakkauden tunnun noissa molemmissa, joita he myös itse rakastivat. Rakkaushan parhaimmillaan ei kohdistu vain siihen ainoaan, joka sen on herättänyt, vaan lähiympäristöön, työhön, arkeen ja sunnuntaihin. Vasta sitten kun rakkaus on hyytynyt tottumukseksi tai kokonaan kuollut, ihmisen kiinnostus näihin toisiinkin himmenee ja jäätyy.

Tänä aamuna Lyyli heräsi kipeän autuaaseen oloon. Hän oli uneksinut sokkeloisesta käytävästä, josta oli mahdoton päästä ulos. Jossakin Erkki, hänen sulhasensa, odotti, mutta portaat ja käytävät jatkuivat määrättömiin. Lyyli koetti juosta, mutta jalat eivät suostuneet ottamaan nopeita askelia. Silloin hän puhkesi huutamaan sulhastaan nimeltä. Sen täytyi olla rajattoman hädän huuto, sillä siihen herättyään Lyyli itsekin värisi.

Huone oli vielä aivan hämärä. Täytyi olla varhainen. Kurkottuessaan ottamaan tulitikkulaatikkoa nähdäkseen kellon Lyyli kuuli käden vääntävän ovenripaa. Lyyli hymyili hämärään ja pysyi liikkumattomana. Ovi avautui — tohvelijalkainen tulija astui lähemmäksi hiipien, aivan kuin pelkäisi toista herättää.

— Valvotko? kysyi Erkki kuiskaten. Nähtävästi hän aikoi poistua heti, jos äskeinen huuto oli ollut uneksimista ja jos Lyyli yhä nukkui. Kenties Erkki oli tullut luullen hänen olevan sairaana. Lyyli makasi hetkisen ummistetuin silmin ja ajatteli, millä tavalla nyt käyttäytyisi. Erkin käsi laskeutui varovasti hänen otsalleen. Hän painoi omansa sen päälle:

— Kuinka ihanaa, kun sinun ja minun välilläni ei olekaan sellaista hirmuista sokkelokäytävää, jonka päähän en ikinä päässyt, kuiskasi Lyyli.

Erkki istuutui vuoteenlaidalle kädessään Lyylin lämmin ja pehmeä käsi.

— Sellaisestako sinä uneksit? Huutosi olikin niin hätäinen — luulin sinun vakavasti sairastuneen. Se kuului selvästi huoneisiini.

Joskus, aikojen perästä, Lyyli heräsi todellisuuteen ja kuunteli kärrynpyörien jyrinää routaisella tiellä. Päätalon Matti oli menossa hakemaan maitotonkkia kylän alapään taloista. Tänään piti olla Matin meijerivuoro. Oli siis vie-

läkin niin varhainen. Kaksi pitkää, pitkää tuntia ylösnousemishetkeen!

Erkki nousi, katsoi morsiantaan vaalenevassa hämyssä.

— Joko lähdet — jo nyt? Lyylin ääni kehräsi suloisesti.

— Jo, rakas — meillähän on miljoona iltaa elämässämme! Vaikka totta puhuen pidän hämärästä aamusta enemmän.

Samaan aikaan Päätalon Matti keräili kärryllisen jäähdytettyjä maitotonkkia viedäkseen niiden sisällyksen meijeriin vuoronsa mukaan. Saatuaan kuorman täyteen hän istuutui kärrynkorin laidalle ja katseli aamuun heräävää maisemaa. Jonkin talon pihan ylitse kopisivat juoksevan kengät, toisessa taas ihminen astui rapuille kädessään tallilyhty ja lähti kävelemään pitkän varjon seuraamana. Niin varjon kuin todellisen kulkijan jalat vaappuivat lyhdyn valokehässä luonnottoman nopeasti, sillä lyhty heilui kulkijan kädessä. Kuului koiran ystävällinen haukahdus. Näkymättömissä olevan ääni kielteli sitä samaan tapaan, totta kumpainenkaan tarkoittamatta. Täällä kirahti kaivonvintti ja tuolla laulahti nuori tyttö.

Meijerin edessä oli toistenkin kuljetuspiirien hevosia, niin oman kylän yläpäästä kuin toisistakin kylistä. Miehet tervehtivät uutta tulijaa, nykäisivät ohjista, ajaa karauttivat matkoihinsa routaista tietä, kärrynpyörän kirahtaessa roudan nostattamaan kiveen.

Matti sai asiansa meijerillä toimitetuksi, nosteli laskettua maitoa sisältävät tonkat kärryihin, pisti meijerikirjan tonkan kädensijan väliin, käski hevostaan.

— Päätalon Matti — sattuipa tämä — oli asiaa.

Onerva lopetteli pyykin vetämistä. Viimeiset pyyheliinat hänellä jo olivat vedettävinä ja lakanat odottivat Helmin muista töistä pääsemistä, jotta ne voitaisiin yhdessä vetää.

Tyttö astui hyräillen keittiöön, laski jonkin sangon kädestään, otti pesuvadin ja kuului peseytyvän. Pesukostein kasvoin hän tuli emännän luokse, tarttui lakanaan käskemättä.

Viimeinen lakana oli juuri otettu vedettäväksi Matin astuessa pirttiin. Nykyään Onervan silmät hakeutuivat Matin kasvoihin tämän palattua jostakin. Tällä kertaa lakanaa vetävä käsi pysähtyi, kysymys tiivistyi silmiin.

— Tuli taas tänä syksynä savottaan lähtö. — Matti naurahti, riisui päällimmäisen takkinsa ja istuutui tuolille. Lakanaa vetävät molemmat käsiparit jatkoivat työtään, mutta isäntään selin seisova tyttö ymmärsi emännän katseesta jotakin olevan tekeillä.

— Annettiin kortti, selitti Matti. — Kertausharjoituskortti.

— Se merkitsee? — Onerva leipposi lakanaa Helmiin päin, otti sen omiin käsiinsä ja kiersi pöydällä rullaan odottaessaan Matin viipyvää vastausta.

— Merkitsee sitä, että on kuuden tunnin sisällä oltava taipaleella — Pokun kanssa.

Onerva latoi vedetyt vaatteet koriin, levitti mankeliliinan päälle.

— Siinä tapauksessa mankeloiminen jää tältä päivältä. Vie, Helmi, kori eteiseen, etteivät vaatteet ehdi kuivua! Tyynesti tämän sanottuaan Onerva lähti kulkemaan kamariin. Siellä hän pysähtyi ikkunan ääreen ja katseli lasten leikkiä jäätyneissä lammikoissa. Nyt Soini tuuskahti nenälleen! Ei mitään. Mitäpä poika semmoisesta välitti, kun Keijo-veli jo oli auttamassa. »Kuuden tunnin», jyskytti Onervan aivoissa. »Kuuden tunnin kuluttua».

Ovi kävi, tulija jäi ovenpieleen. Onerva tuskin tohti katsoa sinne päin. Kas — ei Matti siihen muuten pysähtynyt,

vaan ainoastaan ottaakseen naulasta tumman kauluspaidan. Lähtö.

Miksi hän ei sanonut mitään? Sanoisi jotakin, hyvää tai huonoa. Sanoisi vaikka yhden äännähdyksen. Nyt!

— Jos siellä nyt jonkin aikaa tullaan viipymään, niin koeta katsoa itseäsi, että et vahinkoon joudu. Anna Helmin käydä meijerillä, ellei vaarista enää ole.

Vaari tai Helmi? Ainahan ennenkin Keskitalon Jaakko on heidän osuutensa käynyt, jos Matti on ollut poissa.

— Minä ajattelin, aloitti Onerva, mutta muistikin sitten yhtäkkiä, ettei tämä sittenkään ollut tavallinen savottaan lähtö. — Keitä muita lähtee?

— Kaikki.

— Jaakko ja Valdekinko?

— Jokainen meidän veljeksistä. Koko suku vaaria ja Kallion Kallea lukuunottamatta — mutta älä huolehdi — pian sieltä takaisin tullaan — ne on ne neuvottelut — jos nyt käydäänkin kokoontumispaikalla — ei se sen kummempaa.

Tämä helpotti. Kuuden tunnin kuluttua.

— Mitä sinun on saatava mukaan?

— Tässä se sanotaan.

Ensi kerran tämän polven nainen tavasi kutsukortista varusteiden lukua ja nimiä.

— Evästä sinun myös pitää saada. Uuni lämpisi juuri — pistän lihaa paistumaan. Siinä ajassa se ehtii kypsyä ja jäähtyä. — Onerva tarttui emännän ja sotilaan vaimon tehtäviin, juoksi lihavarastolle, palasi takaisin, valitsi lämpimiä ja lujia paitoja, nouti kesän mittaan talveksi kudottuja sukkia, varusti lankaa ja neulaa.

Niin tehtiin jokaisessa talossa.

Tänään Lyyli oli koulussa hajamielinen, mutta sydämensä syvimmässä onnellinen. Hän järjesti niin, että joutui tapaa-

maan sulhasensa vasta silloin, kun tämä jo istui harmoonion ääressä rukoukset aloittaakseen. Kädet toisiinsa pusertuneina hän oli kuunnellut, kuinka Erkki käveli yhteisen eteisen poikki omista huoneistaan. Lyyli ei liittynyt vielä siinä hänen seuraansa. Muulloin hän teki siten, mutta ei tänä aamuna. Ei, ei tänä aamuna.

Ensimmäisellä tunnilla hän ajatteli välituntia, jolloin kahdenkesken tapaamista ei voitaisi välttää. Lyyli punastui sitä ajatellessaan — koetti keskittyä työhönsä, mutta se tuntui mahdottomalta.

Nyt Lyyli kuuli sulhasensa luokan nousevan. Mitä? Erkki puhui lapsille jotakin. »Nyt saatte mennä kotiin — näkemiin, lapset!»

Tuota Erkkiä! aikoiko hän antaa loman tänään pelkästään sen takia, että hänen hupakko morsiamensa oli huutanut aamuyöllä?

Ennenkuin Lyyli päästi lapset välitunnille, Erkki ilmestyi alakoulun luokan ovelle. Lyylin silmät kysyivät. Erkki astui hänen luoksensa.

— Lähetä lapset kotiin — isät lähtevät tänä iltana — kertausharjoituksiin, — hän sanoi niin hiljaa, etteivät lähimpänä olevatkaan sitä kuulleet.

— Lapset, — Lyylin ääni helähti oudosti, silmissä hämärsi — saatte tänään lupaa. Saattekin nyt mennä kotiin, mutta kukaan ei saa tiellä viivytellä. Hyvästi, lapset!

He kävelivät nopein askelin Lyylin huoneeseen. Lyylistä tuntui kuin jalat eivät olisi tunteneet lattioita allaan.

— Sinäkö myös? Hän katsoi hätäisin silmin sulhastaan.

Toinen nyökäytti.

Kaiketi minä — vänrikki.

Minun uneni — minun uneni, Erkki!

— Sinun unesi saattoi merkitä enemmän kuin vielä ymmärrämme, mutta ei muistella sitä. Se oli merkillinen asia

joka tapauksessa — sinä kutsuit minut juuri silloin, kun vielä aikaa oli.

Iltapuolella Helmin oli mentävä navettaan, koska tavalliset arkityöt eivät saaneet kärsiä hänen yksityisistä mielialoistaan. Sääliä ja myötätuntoa täynnä Onerva oli nähnyt tytön pysähtyvän milloin ikkunan ääreen, milloin taas pihalle. Hän odotti jotakuta. Onerva tiesi, ketä tyttö odotti ja toivoi tämän vielä tulevankin.

Helmi toimitti tehtäviään navetassa ja Onerva pirtissä. Tämä sattui juuri pistäytymään eteiseen, kun sen portaita joku nousi kaksi rappua kerrallaan.

— Onni! Hyvä, kun tulit! — mene Helmin kamariin — käsken Helmin sinne.

Onerva jätti oman puuhansa, kulki navetan puolelle.

— Onni meni kamariisi — kyllä minä juotan.

Tyttö riisti navettatakin yltään, muisti hipaista hiuksiaan, asetti liinan mukavammin ja oli poissa.

Enää kaksi tuntia.

Vaari ei ollut sanonut mitään. Oli vain kuunnellut poikansa harvoja lauseita ja katsellut naisten kiirettä. Hänen vanhoilla, rypistyneillä kasvoillaan kulki toisinaan kuin hätäisen hermon nykäys. Matin astuessa hyvästelemään vaarin poskille valuivat vesihelmet. Onni kuului tulevan Helmin kamarista ja tyttö juoksi pihan ylitse töitään jatkamaan.

— No niin. Poika pysähtyi ovelle. — Hyvästi, emäntä ja vaari!

Vaari ojensi kätensä. Se vapisi tällä kertaa tavallista kovemmin. Nuori poika joutui hämilleen, astui lähemmäksi, tarttui käteen. — Eihän tässä nyt kuolemaan mennä, vaari!

Niin lähtivät he, jotka tähän saakka olivat toteuttaneet nuorilla voimillaan vain leipäpolitiikkaa.

RASKAS SAVOTTA.

1.

Pakkanen räsähti äkäisesti puuhun, tuhannet tähdet kimmelsivät ja revontulten viitta hulmusi keskitaivaalla kuin vaihteleviin väreihin soinnutettu silkkilieve. Näin varhain tänä vuonna tulivat räiskyvät pakkaset ja juuri tuollaiset revontulet niitä lisää ennustivat. Lunta oli tuskin nimeksi ja sen takia maa routaantui umpijäähän metrin syvyydelle.

Onerva käveli hitaasti korkean tähtitaivaan alla, ihossaan löylylämmin ja vihdan tuoksu. Helmi oli vienyt lapset nukkumaan ja emäntä jäänyt loikoilemaan saunaan. Eteisen ovi parkasi äreästi auetessaan ja portaat olivat liukkaat lämpimässä kostuneiden tohvelinpohjien alla. Varovasti Onerva nousi portaat ja kengänpohjilla luistellen kulki eteisen läpi. Tuntui kuin tällaisessa lauantai-illan tunnelmassa ei olisi tilaa kymmenille kysymyksille, jotka taas huomisen ja yönkin tullen piirittäisivät mielen.

Vaari istui pirtissä valkoisessa, puhtaassa paidassa, sytytellen piippunysäänsä Onervan kulkiessa ohitse. Vaarin vieressä tuolilla oli juomatuoppi ja tupakkakukkaro. Mahtoi vaarikin valvoskella pitkinä öinä yksinään.

Lapset olivat vaipuneet uneen voileipien ja maitolasillisen jälkeen. Onerva peitteli tarpeettomasti nuorinta, katsoi toistenkin unta. Huone oli lämmin ja siihen tuli nyt saunan tuoksu vaatteissa ja kylpeneiden ihossa.

Onerva istuutui vuoteensa laidalle kädet helmassa. Pitkiin aikoihin hän ei ollut joutanut harjaamaan hiuksiaan. Hän kaipasi sitä kovasti, mutta ei tuntenut viitsivänsä nousta aivan vielä. Hyvänolon tunne souteli ruumiissa, joka taas kätki lämpimään suojaansa lapsen. Onerva ajatteli tulleensa luoduksi äidin tehtävään, koska hän tunsi joka kerran samaa hyväämieltä ollessaan tässä tilassa. Jo näin varhain hän rakasti lastaan aivan kuin se olisi jo todella olemassa pienine tarpeineen. Kenties tämä talvi ei tulisi olemaan hänelle helppo juuri tämän asian takia. Tietenkin kaikki oli alkanut sujua samoin kuin niinä talvina, jolloin Matti muutenkin oli poissa. Poku oli palautettu takaisin. Heillä oli nyt hevoneu ja vaari oli saanut ihmeellisesti voimia ajaakseen puita ja heiniä.

Onervan sittenkin ryhtyessä harjaamaan hiuksiaan joku koputti oveen. Käsi painui helmaan. Mitä ja kuka? Kolme viikkoa tätä jännitystä oli ollut. Jokaista kulkijaa odotti jännittyneenä. Toiko jotakin uutista?

— Arvasin sinun valvovan. — Lyyli astui kamariin silmissään vakava, syvä ilme. — Erkki tulee huomenna — meidät vihitään silloin — samalla kun kuulutetaankin.

— Istu, ole hyvä — sinäpä huohotat. Taisit juosta koko matkan uutisinesi. Käykö se sillä tavalla päinsä?

— Mikä? Kuuluttaminen ja vihkiminenkö? Kuuluu käyvän, kun on semmoinen pykälä siitä asiasta.

Kälykset katsoivat toisiinsa. Lyyli punastui Onervan sinisten, liian tarkkojen ja syvään näkevien silmien edessä.

— Se on hyvä sinulle ja monelle muulle. Nyt kai minun pitäisi ajatella häitä huomiseksi. Se on tietysti mahdotonta, kun

— Ei, ei — en minä sitä varten.

— Kai tapausta jotenkin on juhlittava. Satuin leipomaan

tänään vehnästä. Kaipa se riittää lähimpien kahvitteluun, tuumi Onerva jättäessään harjan pois.

— En tullut sitä varten, ei se ole pääasia. On paljon muuta kyseltävää. Tosin laitoin heti sanan saatuani pikkuleipätaikinan paisumaan ja vatkasin jo kakunkin, mutta sen enempää emme tarvitsekaan. Jos raaskit antaa vehnäleivistäsi pari pitkoa, niin siinä häävarustelut ovat. Tulisimme kyllä mielellämme kirkolta Päätaloon. Ei meitä kirkossa vihitä, vaan pappilassa. Sopiiko se sinulle?

— Sopii. Kutsun sentään Hiljan, Ellenin, Annan ja Kallen tänne. Pitää toki vähän juhlallisuutta saada, eikö niin? Mutta onko sinulla puku?

Lyyli selitti tavallisen mustan pukunsa sopivan, koska se oli uusikin. Tietenkään vihkipuku ei ollut vielä valmis.

Onerva tiukensi aamutakkia ympärilleen ja tarkkasi yhä kälynsä kasvoja. Ne olivat käyneet kalpeiksi ja riutuneiksi ja mustat juovat kuumottivat silmien alla.

— Sinä ikävöit liikaa siellä yksinäisyydessä. Voisit muuttaa kotiin siksi aikaa, minkä he tuolla viipyvät. Tietenkin itket iltakaudet, hän puheli ystävällisesti.

— Ei, en minä itke. Ajattelehan, en itke milloinkaan. Ei minulla ole sillä tavalla ikävä. Mieluummin asun omassa huoneessani, se on täynnä muistoja. Niin, kyllä minä Erkkiä kaipaan tavattomasti, mutta en itkemällä. Meidän kihlausaikamme on ollut niin, niin kaunis. Muistatko vielä omaasi? Se tosin oli hyvin lyhyt, mutta kenties sinä aikana ehdit hyvinkin tuntea, minkälaista on olla kihloissa. Se on täynnä riemukasta odotusta.

Onerva oli nyt ymmällä. Hän oli ollut sanomaisillaan jotakin aivan muuta Lyylille, mutta nyt tämä itse puhui odotuksesta ja kihlausajan kauneudesta. Oliko hän tosiaan niin pahasti erehtynyt?

— Minä muistan sen. Matti — Onerva punastui, mutta jatkoi sittenkin. Tämän kälyn kanssa heillä ei ollut mitään salaisuuksia. — Matti oli liian raju sulhasmieheksi, hänelle piti luvata häät mahdollisimman pian, jos aioin olla oikea morsian.

Lyyli hypisteli nenäliinaa käsissään ja hymyili.

— Vai sen takia teillä niin kiire oli! Kerro minulle nyt vihkimisestä ja muusta. Kaikesta minun pitäisi nyt saada sinulta vähän ennakkotietoa. Lähden sen jälkeen leipomaan pikkuleipiä.

— Koko yöksi?

— Ei siinä monta tuntia mene. En voisi muutenkaan nukkua tänä iltana. Ajattele — Erkki tulee huomenna!

Onerva ryhtyi kertomaan kuinka ja kuinka. Ei se vaikeata ollut, kun varsinkin käytiin vain pappilassa. Saatuaan tarvittavat tiedot Lyyli nousi, meni Soinin vuoteen ääreen, ja jälleen Onerva oli hänen lasta katsovista ilmeistään lukevinaan jotakin samaa kuin mitä äsken ajatteli. Hän nousi, laski kätensä Lyylin olkapäälle.

— Sinun pitää antaa minulle anteeksi eräitä ajatuksiani, sanoi hän naurahtaen.

— Sinulle annan kaikki anteeksi. Mitä sinä olet ajatellut?

— Minä — niin, en voi olla muuta kuin rehellinen, kun kerran niin ajattelin — minä luulin huomaavani, etteivät teidän häänne missään tapauksessa olisi voineet olla tapaninpäivänä.

Lyylin silmissä värähti, luomet painautuivat peittämään harmaiden silmien loistoa.

— Niinkö sinä ajattelit?

— Ihmisten takia — ymmärräthän? Olen kumminkin tainnut erehtyä.

— Et, sanoi Lyyli kiivaasti, sinä et ole erehtynyt.

Asia on niinkuin sinä luulet, mutta meidän häämme olisivat olleet tapaninpäivänä ja minulla olisivat olleet hunnut ja kaikki, ellei — ellei —. Voi hyvä Onerva, et sinä sitä ymmärrä!

Onerva laski kätensä Lyylin hartioille ja tämä painoi kasvonsa lämmintä povea vasten. — Hyvä lapsi, Onerva puhui tyynnytellen, — ymmärränhän minä.

— Ei — istuhan nyt, niin minä kerron, minkälaista voi olla ihmisten kesken tällaisina aikoina. Nyt minä ymmärrän paljon enemmän kuin ennen. Sinähän tiedät, kuinka ankarasti olen aina tuominnut morsiamet, joiden häät ovat irvikuva — ja nyt minä itse . .

Lyyli kertoi tuon yön unensa, kertoi sen merkillisen sieluntilan, johon hän joutui Erkin tullessa katsomaan.

— Kun Erkki joutui olemaan viikon täällä kokoontumispaikalla, tapasin hänet joka ilta — ja olin aivan samanlainen kuin kuka tahansa niistä tytöistä, joista kenties itse selviydyttyäni kaikesta kastumatta puhuisin entisin sanoin.

— Taivas, kuinka rehellinen olet!

— Etkö sinä tuomitse minua?

— En, Lyyli. Pelkään olevani kykenemätön sinua arvostelemaan. Mistä minä tietäisin, minkälaista on nuorilla, jotka kuuluvat toisilleen lupaustensa mukaan, mutta eivät vielä muuten ja tämä tulee.

— Mutta minä — minä, johon kylä katsoo. Erkkiin se katsoo vielä odottavammin. Luuletko —?

— Minä luulen, vastasi Onerva asiallisesti, ettei sitä kukaan tule edes huomaamaan. He tuskin tarttuvat sellaisiin asioihin nyt. Miksi ihmeessä ette silloin heti — sinä sunnuntaina, jolloin Erkki vielä oli täällä?

— Me emme tienneet, että se niin helposti kävisi — ei tainnut vielä silloin olla tämä poikkeuspykälä voimas-

sakaan. Mehän olimme niin valmistautuneetkin joululomahäihin. Katsos, ei sitä kaikkea tule ajatelleeksi.

— Ei varmaankaan. Minä vain ajattelin omaatuntoasi, se on joskus herkkä kuin elohopea.

Puoliyö uhkasi tavoittaa heidät yhä keskustelemasta.

— Sinun on mentävä leipomaan, Onerva naurahti. — Koettaisit sen jälkeen vähän nukkuakin. Nyt sinun on otettava lepo huomioon.

Lyylin mentyä Onerva laskeutui vuoteeseen sammuttamatta vielä valoa. Hänen ajatuksensa seurailivat niin Lyylin kuin monen toisen asioita näillä viikoilla. Kuinka paljon maailmassa oli kärsitty, iloittu ja taas surtu? Kuinka monen herkkä omatunto oli saanut äkillisen kolauksen? Hän ei katsonut voivansa asiaa edes arvostella. Sellaiset, sen Onerva tiesi, tuomitsivat jyrkimmin, jotka koskaan eivät olleet kiusausta tunteneet, eivät sen puristuksessa olleet, eivätkä hätään joutuneet. Nyt olivat kymmenet, sadat, ehkä tuhannet kihlaparit joutuneet sekä hätään että kiusaukseen. Kuinka moni oli voittanut? Ehkäpä suurin osa — ehkä pienin. Kuka kykeni heidän tuomarikseen? Vain he, joita kiusaus oli kaukaa kiertänyt, ja joilla ei ollut näiden toisten suurta, hirvittävää hätää elämän taittumisesta ennen sen alkua, ennen sen rakkaudessa täyttymistä, vain he yrittivät tuomitsijoiksi. Oliko heillä siihen edellytyksiä ja oikeutta?

Ystävä muuttui huomisesta huolehtivaksi emännäksi. Päivällisen — hääpäivällisen — ajatus kiilautui keskelle syvempiä ajatuksia. Pitäisiköhän Aini puhelimitse kutsua? Ellei Lyyli sitä tee, ei hänkään. Sanoo unohtaneen. Aini oli liian omalaatuisensa tuollaiseen hiljaiseen tilaisuuteen. Ei siis Ainia, jos mahdollista, mutta lihapalleroita tai paisti, jos suolaamattomissa lihoissa oli vielä semmoisia kappaleita. Ellei ollut, niin lihapallerot — porkkanoita, herneitä, peru-

noita ehkä vähän makaroonilaatikkoa — oliko makaroonia nyt kotona? Ehkäpä osuuskaupan Anja toimittaa niitä, kun lähetän Helmin aamulla, ellei riittävästi ole. Sekamarjakiisseli. Se sopii, kun vatkaan kermavaahdon. Siinäpä sitä onkin. Ei nyt voi saada sen ihmeempää. Sekamarjakiisseli —.

Silloin uni jo tuli. Lamppu jäi palamaan. Kun Soini parin tunnin kuluttua kiemurteli vuoteessaan ja äiti arvasi unensakin taakse hänen asiansa, hän hämmästyi palavaa lamppua. »Olen käynyt kovin iltauniseksi viime aikoina», hän ajatteli nostaessaan lasta asialle.

Aamulla Helmi sai juosta koululle hakemaan sieltä tulevia tavaroita ja samalla pistäytyä osuuskaupassa ostamassa puuttuvaa. Tytön silmissä oli kummallista syvyyttä hänen kuultuaan, mikä päivä tänään oli. Eihän vain sielläkin ollut oma hätänsä? Saattoi olla, mutta se ei ollut sittenkään samaa laatua kuin Lyylin. Onervan silmä ei pettänyt.

— Opettajat ovat menneet pyörillä kirkolle, kertoi Helmi palatessaan. — Siivooja oli mennyt tapansa mukaan koululle ja kuullut heiltä itseltään. Olivat pyytäneet lämmittämään opettajankin huoneet, kun eivät palaa ennenkuin illalla.

Vaari saatiin pukeutumaan pyhäasuun, vaikkei hän sanonutkaan käsittävänsä tällaisia häitä. Kolme päivää niitä ennen vanhaan juhlittiin. Nyt myöhemmin tosin vain yksi, mutta kun ei enää ollenkaan. Mikä kiire tässä semmoinen oli, aivan kuin hengenhädässä.

— Kukapa tietää, aloitti Onerva, mutta sai lauseen päästä kiinni. Ei sopinut hänen eikä kenenkään sumentaa tämän vähäisen juhlan iloa.

— Minä tiedän! sanoi vaari kiivaasti, kasvojen uurteet

entistä selvempinä. — Minä tiedän! Näin unen. Eivät jää sille tielleen minun sukuuni kuuluvat.

Onerva ei ollut milloinkaan uskonut vaarin ennusteluihin tai uniin, mutta juuri nyt hänen mielensä sykähti rajusti ja puna lehahti poskille. Tällaisena aikana uskoi mielellään hyviin ennustuksiin. Tuollainen saattoi olla hyväksi myös vasta yhteisen tien päähän ehtineille nuorille, kun hän vain muistaisi sen heille kertoa.

— Kuuluuko niihin omiin myös Erkki?

— Kuuluu, mikä kerran sukua on. Olisivat he ehtineet pitää kunnollisetkin häät, ellei muuta kiirettä ole.

Lyyli oli vaarin lempitytär ja sen vuoksi Onerva ymmärsi vaarin olevan pahoillaan, kun ei Lyylille saatu pitää kunnollisia häitä. Aina ne Päätalossa olisi voitu toimeenpanna, ja vasta niiden jälkeen vaarin mielestä avioliitto oli avioliitto.

Vieraat alkoivat saapua. Pian morsiusparikin. Kuinka vaatimattomalta kaikki todellakin näytti. Vain Lyylin punainen kukkakimppu mustaa pukua vasten osoitti, mistä oli kysymys. Neljä täysikasvuista vierasta, morsiuspari, talonväki ja muutama mukaan otettu lapsi istuutuivat hääaterialle. Onerva sai kummallisen hellyyden tunteen katsoessaan Erkin rinnan ylitse kulkevaa komentohihnaa, ja hänen oli nielaistava tyhjää pari kertaa ennenkuin sai äänensä tottelemaan. Sen oli oltava iloinen.

Helmi tarjoili kasvoiltaan vakavana ja silmissään jatkuvasti syvä, tumma loiste. Kumartuessaan sulhasen puoleen hänen asennossaan oli suunnaton määrä herkkää antaumusta. Näytti siltä kuin tyttö nuoren vänrikin henkilössä olisi palvellut jotakuta toista, joka myös olisi saanut ilmestyä samalle asialle.

Puheltiin, naurettiin. Aterian jälkeen veljesten vaimot yhteistuumin korjailivat ruokapöytää ja kattoivat sen tilalle

kahvin. Juttu luisti kaikesta huolimatta, vaikka se enimmäkseen kääntyikin suuntaan, jota Onerva oli päättänyt välttää, mikäli hän joutuisi olemaan keskustelun alkuunpanijana ja sen käänteiden ohjaajana.

2.

Kirjeitä, kirjeitä. Niitä lähetettiin ja niitä saatiin. Niitä odotettiin sydän kylmentyen, ellei tullut. Niistä puhuttiin vanttuita ja sukkia miehille kudottaessa, niihin ajatus kiersi paitoja ommeltaessa.

Kirjeitä, kirjeitä. Ne olivat mielessä silloin, kun ensimmäinen Sallan siirtoväki asettui taloon ja jokaisen oli sen mukaan järjestettävä elämänsä. Kirjeet helpottivat, kirjeet pitivät taas jännityksessä. Lapsetkin kyselivät isän kirjeitä ja Helmin käsi kurkottui jokaista postia kohti sen todella tuodessa hänelle tuomisensa.

Kahdeksanlapsinen perhe majaili Päätalon pirtissä, josta vaari oli siirretty keittiön viereiseen kamariin. Kolme lasta ja äiti saivat Helmin huoneen, tytön suostuessa nukkumaan keittiössä.

— Minun huoneessani saat iltaisin kirjoittaa. Kun itsekin kirjoitan, niin se käy kyllä päinsä, ehdotti Onerva.

Sillä tavalla Päätalossa järjestyttiin. Melua ja hälinää oli aamusta iltaan. Keittiön liesi hehkui tulikuumana yhtä mittaa, sillä se ei ollut kylliksi suuri, jotta jokainen olisi voinut keittää samalla kertaa. Sovittiin vuoroista ja niin saatiin asiat sujumaan, vaikka pieniä kahnauksiakin sattui. Joskus Onerva huokasi raskaasti. Melkein täysi tusina lisää lapsia taloon näytti aiheuttavan enemmän hankauksia kuin hän olisi toivonut. Suurimman perheen vanhimmista pojista oli kumminkin paljon apua ja sattuneet hankauksetkin vähentyivät.

Aika kului merkillisesti. Onerva juoksi joka ilta Keskitaloon uutisille ja odotti kirjettä. Sieltä tultuaan hän istuutui itse kirjoittamaan, vieressään kirjoitusarkin ylitse kumartunut nuoren tytön sanomattoman vakava pää.

— Kun Lyylin ja opettajan häät olivat, niin ajattelitko silloin omiasi? kysyi Onerva eräänä iltana. Tytön silmissä värähti, puna valui kuin maali hänen kaulalleen ja kasvoilleen.

— Mistä emäntä sen —?

— Tulin ajatelleeksi. Mikäpä kiire sinulla — kun Onni tulee, voitte järjestää paremmin kaiken.

— Niin, jos tulee, kun tuommoista on.

Kirjeet jatkuivat. Niiden oli päästävä huomenna lähtemään.

Kirjeet merkitsivät arkityön ohessa kaikkea. Tavallinen talviaherrus ei suuremmin kärsinyt miesten poissaolosta. Olihan Päätalo tottunut olemaan ilman isännän kättä toisinakin talvina.

Nyt olivat kirjeet — vaikka oli paljon muutakin kuin tavallinen savotta.

Yllättäen saapuivat pituudessa jatkuvat kevätpäivät. Pakkanen ei tänä talvena hellittänyt edes kevätpuoleen.

Eräänä maaliskuun päivänä Onerva pysähtyi kotinsa portaille aikeissa kävellä Rantataloon. Hänen liikkeensä olivat käyneet painaviksi, sillä hänellä oli vain toista kuukautta aikaa tämänkertaiseen suureen tapahtumaan. Aurinko heloitti täydeltä terältä ja sai muutaman vesipisaran tipahtamaan päivänpuoleiselta räystäältä. »Sittenkin kevät», Onerva ajatteli tyytyväisenä. »Sittenkin kevät.»

Niin levottomina kuin nimenomaan näillä viikoilla kirjeitä ja uutisia odotettiinkin, Onervan oli ajateltava, että tässä kaikessa, pakkastalvessa ja sen kaikissa tapahtumissa, oli jotakin suunnatonta juhlallisuutta. Tuntuuko se sa-

malta siellä, missä miehet ovat, mietti hän itsekseen. Hyvä joka tapauksessa, että ainakin täällä niin oli. Kuinka muuten kestettäisiin odotus, kirjeiden viipyminen, päivän vanhat radiouutiset?

Pihatie narskui lähenevistä askelista — pian nurkan taitse ilmestyi Keskitalon Ellen.

— Onerva — rauha on tehty! Jos tahdot, tule kuuntelemaan ehtoja — niitä ryhdytään lukemaan puolen tunnin kuluttua.

Herra Jumala! Rauha! Miksi Ellen ei ole tuon iloisempi? Eikö ihminen osaa uskoa todeksi hartaasti toivomaansa heti ensi sanasta?

— Onko se totta? hän itsekin kysyi.

— Totta se on. En tiedä, minkälainen se on. Minä ajattelen kaikkia heitä, jotka siellä ovat — he palaavat takaisin. En ymmärrä kaikkea — eikä kai pitäisi olla itsekäs, mutta he palaavat —.

Tuntia myöhemmin istuttiin hiljaisina kuuntelemassa rauhan ehtoja. Kahta tuntia myöhemmin puhuttiin, arvioitiin, arvosteltiin. Onerva tunsi olevansa tämän hälyn ulkopuolella. Se johtuu lapsesta, hän ajatteli, kun en osaa arvostella. Samalla se johtuu heistä, jotka kumminkin palaavat.

»Meidän sukuun kuuluvista ei kukaan jää sille tielle», vaari oli ennustanut. Pariin päivään ei kirjettä ollut tullut ja edellinenkin oli viikon, parin takaa. Oli matkalla sillä tavalla viipynyt. Voi, kun saisi selvyyden välillä olevista viikoista, kun tietäisi varmasti!

Hitaasti Onerva asteli kotiin, mielessään jännittynyt odotus. Nämä kaksi välillä olevaa viikkoa tähän päivään, jolloin ei enää sotaa ollut — kunpa niiden synnyttämän aukon saisi pian umpeen, tietäisi.

Siirtolaispoika seisoi lantareen kannoilla ohjastaen Po-

kua, vaari käpsehti nopein, vanhan miehen askelin. Jokainen tiesi, mutta kukaan ei iloinnut. Onerva päätti pihalle pysähtyessään koettaa näytellä iloista. Mitäpä täällä muuta voitaisiin? Sitäpaitsi tulivat takaisin he, jotka voivat tulla. Leipäpolitiikka, hän ajatteli, saattoi nyt olla entistä tärkeämpi hoidettava. Sen tunnusten alla oli ryhdyttävä toimimaan silloinkin, kun pahalta tuntui.

Onervan loihtima henkinen ilmapiiri rikkoutui muutaman päivän kuluttua. Onni oli kaatunut.

Onerva istui sinä iltana kamarissaan availemassa miehensä kirjeitä viimeisiltä sotapäiviltä. Hän oli kumminkin vielä tuona ja tuona päivänä ollut hengissä, hän totesi rauhallisen tyynesti. Kaiketi varjelusta on ollut loppuun saakka.

— Emäntä! — Ovi avautui ja Onervan tajuntaan iskeytyi Helmin silmien rajaton, hirvittävä, kyyneliksi ehtimätön tuska. — Emäntä — Onni

— Mitä Onnista — sanako?

»Sana» merkitsi tänä talvena kaikkein pahinta. Kun vain joku ilmaisi: siitä ja siitä on tuotu sana, jokainen heti ymmärsi. Sana oli lievempi kuin lausua kokonaan: kaatunut. Helmin äänettömyys ilmaisi sanan tuoduksi. Se oli tietenkin viety Sepän pirtille ja sieltä oli joku kertonut Helmille. Onerva kääntyi itkemättömään tyttöön. Kuinka järkyttävä mielenkuohu näyttikään vallanneen tytön! Hän ei itkenyt, ei valittanut, vaan istui aivan mykkänä, silmissä rajaton, hellittämätön kapinamieli. Onerva tajusi aivan oikein. Tytön nuori, kaikki nämä kuukaudet toivonut ja odottanut mieli kapinoi kohtaloa vastaan. Takanapäin olivat rakkauden onnentäyteiset ajat ja varsinkin viime kesä, jolloin kaikki heidän välillään oli tullut selväksi ja ratkaistuksi. Välillä oli epätietoisuuden ja kivun aika, jossa sentään oli lievityksenä toivo ja odotus. Kuinka monta kaunista kirjettä hänen pienessä puulippaassaan oli-

kaan, jotka kaikki kertoivat viime kesän muistoja tai tulevaisuuden haaveita. Niistä ainoakaan ei valittanut päiviä, joita elettiin juoksuhaudoissa lakkaamattoman tulen alaisena. Siitä kirjeet eivät lainkaan puhuneet, sillä nuori sotilas eli vain tulevaisuudessa, milloin ei menneisyyttä muistellut. Nyt hänen elämänsä salaisuuden kantaja istui tuossa yksin, kädet toisiinsa puristuneina, itkemättä. Nuoren miehen salaisuus oli hänessä pyhänä, suurena asiana ja hänen elämänsä täyttymättömyyden takia tyttö tunsi vihaavansa elämää, kohtaloa, jopa jonakin hirvittävimpänä hetkenä Jumalaa, joka saattoi sallia sellaista.

— Onnin elämä oli sellaiseksi määrätty, se täyttyi ja kypsyi suuressa teossa. — Onerva tunsi olevansa lattea, mutta hänen oli jollakin tavoin yritettävä vaikuttaa tytön mielialoihin vapauttaakseen ne hirvittävästä katkeruuden painosta. Nuori sydän tuskin ottaisi vastaan hänen sanojaan uhrista ja täyttymyksestä suuressa teossa, koska täyttymys Helmin mielestä tapahtui toisaalla.

— Miksi juuri Onni? kysyi tyttö kiivaasti. — Miksi Onni? Oliko meillä liian paljon rikkautta, liian paljon mahdollisuuksia? Jo kaksi vuotta sitten olisimme menneet naimisiin, jos meillä olisi ollut niinkuin muilla, mutta me saimme tyytyä olemaan toisten huoneissa, varastamaan muutaman hetken kitsaalta elämältä. Me emme saaneet julkisesti kutsua toisiamme omiksemme, vaan meidän oli elettävä varkaina. Minä sanon sen teille: minä olen leski niinkuin kaikki toisetkin lesket, sillä minkä me sille voimme, ettei meillä ollut paikkaa, mihin mennä kunniallisesti elämään! Minä tiedän, mitä emäntä sellaisesta ajattelee — olette te siitä niin monta kertaa puhunut ja minuakin neuvonut. Hyvää te olette tarkoittanut, kun olette neuvonut, mutta kunniallinen ei voi aina olla semmoinen, jolla ei ole kotia, ei maata, ei mantua, rahaa tai muuta oman elämisen mahdollisuutta.

Mutta sittenkään en myönnä olevani kunniatonkaan. En ikinä sitä tunnusta! Meillä oli viime kesä enkä sitä kadu! Nyt kun Onni on poissa, uskallan sen sanoa jokaiselle. Uskallan sanoa vaikka opettajalle, jonka sopi tulla pitämään häät kesken kaiken, kun oli elämän mahdollisuus ja paikka, minne taas palata. Onnikin olisi tullut — kysyikin sitä kirjeessä. Minä kielsin, houkka kielsin. Sanokaa nyt, mitä sanotte!

Onerva astui pari askelta, laski kätensä säihkyväsilmäisen tytön olalle. Se oli nuori, kapinallinen, torjuva olkapää. Se nytkähti emännän käden kosketuksesta.

— Helmi, luuletko, että en tietänyt viime kesänä? Kyllä minulla silmät on. Sanoinko sinulle pahaa sanaa? En sanonut, koska tajusin yhtä selvästi kuin sinä nyt, kuinka asia oli. Leipä ja rakkaus kuuluvat yhteen, sen tiedän, mutta nuoruus on nuoruus. Teillä ei tosiaan ollut muuta kuin vieraan soppi ja rakkautenne. Voit ihmetellä, kun nyt vastoin entisiä mielipiteitäni sanon: sinun on syytä kiittää viime kesästä.

Helmin silmien raju tuijotus lientyi, herkistyi — kyyneleet pursuivat esiin. Onervaa helpotti. Hän oli sittenkin kyennyt auttamaan.

— Sinä ymmärrät, etteivät minun periaatteeni ole muuttuneet, mutta jokaisen ihmisen tapaus on erikseen. Sinä olet kaksikymmentäseitsemän täyttänyt, elävä, nuori ihminen. Sinä käsitit nuoruuden luistavan pois ja lisäksi sinulla oli tuo sama tunne kuin meillä jokaisella, että jotakin kohtalokasta oli ovella. Tämä on minun uuden ajatukseni pohja sinun tapauksessasi. Minua sinun ei tarvitse tästä lähtien pitää elämäsi, nuoruutesi ja onnesi vihollisena.

Hereät kyynelvirrat valuivat tytön kimmoisia kasvoja pitkin ja käsi etsi Onervan kättä.

— Minä tulin sanoakseni, tyttö nyyhkytti, kuinka vähän

ymmärrätte te, joilla on maa, koti, varallisuutta ja kaikkea tehdäksenne sillä tavalla kuin on hyvää ja soveliasta ja kunniallista. Teidän kaltaistenne, niin minä ajattelin, pitääkin tehdä juuri kunniallisia tekoja. Teillä on siihen mahdollisuus ja teiltä odotetaan sellaista. Tahdoin lausua katkeria sanoja siitä, kuinka hyvä teidän on tuomita, kun seisotte tuomarin korkealla jalustalla, jonka raha ja tavara ovat antaneet. Häpeän, että mieleni oli niin täynnä katkeruutta teitäkin kohtaan. Te ymmärrätte paremmin kuin minä.

— Helmi, älä ole katkera. Kunhan tästä aikaa kuluu, sinulle kirkastuvat muistot. Minäkin pidin Onnista. Hän oli tosiaan rehti poika ja olisi kyllä katsonut teille elämänpaikan palattuaan. Minä uskon, että teidän yhteisistä muistoistanne tulee sinulle elämäsi rikkaus.

Helmi hiljeni yksinomaan nyyhkyttäväksi. Jo nyt nuo muistot ryhtyivät palaamaan katkeruuden tilalle. Leski, oli hän äsken singonnut kuin syytöksenä emäntänsä korville. Nyt tämä salaisuus ikäänkuin nosti ja kantoi. Hänellä oli ollut mitä antaa, kun tuhannet toisetkin niin tekivät.

— Antakaa te anteeksi minulle.

— Mikä anteeksi — tuoko, mitä olit aikonut sanoa?

— Kaikki — se ja — muu.

— Helmi, minulla ei ole anteeksi annettavaa, koska et ole minulle tehnyt mitään pahaa. Hyvänen aika — älä nyt enää ajattele minua tai muita!

— Kun olen niin yksin, ei muuta kuin työ ja työ. En ole päässyt elämässä tämän pitemmälle. Piikana ikäni kaiken saan olla niinkuin tähänkin asti.

— Meillä muillakaan ei ole muuta kuin työ ja taas työ. Sinulla ovat terveet kädet ja nuoren voima. Yleensähän sinä oletkin työssä iloisin. Totta se on, ettei sinulla ole vielä paljoa omaa, mutta luuletko kaiken autuuden riippuvan siitä, mitä on? Joskus hyvän, reippaan työntekijän elämä,

pelkästä palkastakin riippuvainen, on helpompaa kuin niiden, joilla omistettavaa on. Ajattelehan, jos Onni olisi ehtinyt ottaa esimerkiksi asutustilan ja jos teille jo olisi lapsi tulossa. Kuinka mahtaisit silloin paeta asioittesi edessä? Nyt olet vapaa, terve ja hyvä ihminen. Voit vastaisuudessa päästä monien toiveittesi perille.

Helmi katsoi käsiinsä. Hän oli jo ajatellut asutustilan ja muut. Näin oli parempi. Siitä huolimatta yksin jääminen kirveli, pakotti mielessä.

— Minkäpä toiveitten minä — enää.

Onerva hymyili ruskeisiin, loistaviin silmiin. Hän oli harvoin nähnyt Helmin silmien kaltaisia. Nyt tyttökin pyyhki silmiään ja Onerva tiesi nuoruuden voittavan. Nuoruus ei jaksaisi olla kauan toivoton. Se kurkottui kenties jo piankin tulevaisuutta kohti, ellei tietoisesti, niin tiedottomasti.

Seuraavan päivän uutinen koski Erkki Värettä.

Lyyli tuli kotitaloonsa laikullisin kasvoin. Hän hengitti huohottaen ja talvitakki oli käynyt liian pieneksi.

— Tämä helpottaa minua tavattomasti, vaikka en tiedä, minkälainen Erkin jalka on. Joka tapauksessa hän on nyt sotasairaalassa ja se on vain jalka.

Sotasairaalasta Mattikin kirjoitti seuraavan kirjeensä. Ei mitään pahempaa, hän kirjoitti ja Onerva uskoi siihen, kun kerran itse kirjoitti.

Miehet alkoivat antaa tietoja itsestään vähitellen, odotettua hitaammin. Takaisinmarssi ei ollut helppo tehtävä.

Kodit ryhtyivät valmistautumaan heidän paluutaan varten, sillä kevät puhkesi kirkkaana, paljolumisena, mutta velvoittavana. Näinä päivinä selvisi penseimmällekin, kuinka tärkeä tehtävä leivänkasvattajalla oli nyt hoidettavana, kun oli niin paljon menetetty parhaimmin kasvavaa, hallatonta maata.

VÄLIVUOSI.

1.

Valkoisten tai savun tummentamien nietosten harjat laskeutuivat päivä päivältä alemmiksi. Öisin vielä pakkanen löi rakennusten seiniin, mutta päivisin räystäiltä tipahteli jääkouruun auringon värittämiä vesihelmiä. Siellä täällä puhuttiin jo huhtikuun alussa kevätpyykistä. Se olisi tänä vuonna aloitettava ennen lumen sulamista, sillä ankarana pakkastalvena olivat kaivotkin kuivuneet ja pesuvettä olisi sulatettava muuripadoissa auhdosta lumesta.

— Meidän talon muihin suunnitelmiin se sopii oikein hyvin, Onerva puheli Helmille almanakka kädessään. Hän laski viikkoja ja pyhäpäiviä saadakseen työn sopivaan lomaan. — Aloitetaan ensi viikolla.

He pääsivät pyykin puoliväliin — kolme päivää hierottuaan yhdessä — kun emäntä eräänä yönä hiipi herättämään nyt jälleen omassa huoneessaan nukkuvaa Helmiä.

— Menisitkö herättämään kesäpuolelta Sakkosen emännän — ja pistä Poku aisoihin — ei — älä nyt hätäänny, ei tässä kovin kiirettä. Kyllä kai sinä Sakkosen emännän kanssa pyykin lopetat?

— Älkää huolehtiko pyykistä, kyllähän minä. Onko ajettava juoksua tullen mennen?

— Anna Pokun mennä, jos on mennäkseen. Varsinkin kotimatkalla se mielellään juoksee.

Helmin ei tarvinnut lähteä kirkonkylämatkalle. Koputettuaan pari kertaa nyt karjalaisten siirtolaisten hallussa olevaan kesäpirtin ikkunaan emäntä oli heti jalkeilla.

— Joha mie aattelin illalla — siksi tässä olikin kuin koiranunta — tuo poika lähtee kätilön hakuun — siitä jo puhuttiin.

Sillä se asia oli selvä. Helmi juoksi kertomaan asian kamarinsa lattialla edestakaisin kävelevälle emännälle. Sakkosen emännän tultua heti hänen jäljessään ryhtyi tyttö järjestelemään lapsia pois huoneesta.

— Nostetaan tämä pikkusänky emännän kanssa, touhusi Helmi, ja Sakkosen emäntä oli heti valmis. Helmin huoneeseen lapsia ei haluttu viedä, vaan kuljetettiin salin toiselle puolen pieneen kamariin.

Kun kätilö saapui, hymyili Onerva hänelle lapsi käsivartensa käänteessä.

— Ei tämä minulla milloinkaan tämmöistä — vähän ennen aikojaankin — taisi pitää pyykinpesun liian ankarana urakkana.

Iloinen karjalaisemäntä puhua palpatti, kuinka hänellä oli aina samanlaista. Ei siihen kätilöitä ehditty saada peninkulmien takaa, hyvä, jos sai miehen täysin hereille, jotta apuna olisi. Yhdessä miehen kanssa heillä oli kaikki »tehty», kuten hän nauraen kertoi.

— Kyllähän minä jo illasta alkaen, kertoi Onerva hyvillään, mutta kun muulloin on vienyt ainakin aamuun saakka, jos onkin illalla alkanut, niin en osannut ottaa todeksi, ennenkuin tosi tuli.

Aamulla suku sai tietää lisääntyneensä yhdellä kolmekiloisella tyttärellä.

— Mikähän Lemmikki siitä nyt tehdään? virkkoi vaari, kun Helmi kertoi hänelle uutisen.

— Lemmikki tai Lumikki, kunhan on terve tyttö, nakkasi Helmi. Hänen oli itsensä juostava pyykin ääreen, sillä Sakkosen emäntä oli tässä tapauksessa sopivampi sisäihmiseksi. Kyllä hän, nuori ihminen, yksinkin pyykin kanssa tulisi toimeen ja saisi sen valkenemaan, jos vain huuhtomispäivänä saisi jonkun toverikseen.

Sinä päivänä, jolloin pyykki jo oli käyty huuhtomassa Keskitalon Jaakon hakkaamassa, nyt kylän yhteiseen käyttöön joutuneessa avannossa, Helmi ripusti sitä kuivumaan. Juna oli äsken sivuuttanut pysäkin ja tytön silmä varasti tuon tuosta maantielle. Tämä odotus hänessä oli ollut siitä lähtien, kun miehiä alkoi vähitellen tulla. Hänen oli mahdotonta uskoa, ettei hänelle ketään tullut. Onnihan oli siunattu tuntemattomaan leposijaan, mutta juuri sen takia tytön mielessä usein oli lapsellinen ja aivan aiheeton toivo. Kun reppuselkäinen mies todella ilmestyi näkyviin, riipaisi Helmin rinnassa niin kummasti. Lakanaa ripustava käsi unohtui nuoran varaan ja tumma katse koetti matkan pituudesta huolimatta tuntea tulijan. Tulija lähti oikaisemaan kovaa aamuhankea Päätaloon. Helmi tiesi olevansa lapsellinen, mutta ei mahtanut sille mitään, käsi painautui jyskyttävää sydäntä kohti.

Jo tulija nosti kätensä, vilkutti.

Isäntähän sieltä asteli kotiin aivan odottamatta, sanaa lähettämättä.

— Hyvää päivää! Kuinkas täällä?

Helmin naurussa soi kipeä särö, mutta silmissä oli sittenkin jälleentapaamisen ilo.

— Päivää — tervetuloa! Menkäähän vain sisälle — hyvin siellä on asiat.

Kiire oli miehellä. Siitä harppasi rakennuksen päitse. Ei tiedä tyttärestä mitään, Helmi arvasi. Varmaan olivat kulkeneet ristiin jossakin, kirje ja mies.

Matti Päätalo ei pysähtynyt kotinsa portaille, vaikka oli monta kertaa tämän paluun sillä tavalla tapahtuvaksi kuvitellut. Oli uskonut Onervan seisovan siinä odottamassa. Ei, hän harppasi nopeasti portaat, astui pirttiin.

Vaari kurkottui tulijaa katsomaan, istahti takaisin.

— Jaa, tultiin sitä siitäkin reissusta.

— Tultiin! — Reppu heilahti naulaan ovenpielessä, lakki jäi tuolille. Kotiin palannut kiirehti eteenpäin, lausui hyvän päivän Sakkosen emännälle keittiössä, arvasi siirtolaiseksi, mutta ei joutanut puheisiin. Salin lattia narahti tutusti, ovi aukeni.

— Matti — Matti!

Mies ymmärsi ja kummallinen lämmin aalto humahti silmiin saakka. Onerva oli omat vaivansa kärsinyt ja nyt tuossa ojensi kättä.

— Terveisiä vain! — Matti takelsi kuin kurkkua olisi jokin puristanut. — Nyt sitä tultiin.

— Terveetuloa — katsohan — tyttökin .

Matti istuutui sängynlaidalle silmissä edelleen hämäryys. Tämä hetki oli sittenkin todellisuus, vaikkei sitä kaikkina aikoina siellä jossakin osannut enää totena odottaa. Onerva tarttui miehensä käteen noustakseen istumaan.

— Älähän, mies hätääntyi — älähän toki.

— Kyllä minä jo nousen — viikon vanhoja tässä jo ollaan. Etkö saanut kirjettä?

— En. Piti viipyä varusteiden luovutuksessa ja kirjojen saannissa. Ei ehtinyt tieto tästä tytöstä — se kirje tuli, jossa kerroit voivasi hyvin ja aloittavasi kevätpyykin.

Onerva oli koko ajan katsellut miestään. Kaikki jäsenet olivat terveet. Haavan piti olla kyljessä. Ei se varmaankaan enää paha ollut, koska noin riuskasti mies liikkui.

— Onko sinulla kipuja? hän kysyi ja koetti muistella, kumpaisessako kyljessä haava oli.

— Ei — minkä kävellessä vähän ja ilmojen edellä. Silloin repii ja pistelee. Hyvin tämä minun kohdaltani meni.

Onervan silmät vastasivat: hyvin, hyvin meidän kohdaltamme. Hän oli kymmeneen, ei, sataan kertaan ajatellut, mitä puhutaan tavatessa, kuinka vältetään kaikkea, mikä koskee vaikeinta.

Sakkosen emäntä oli juossut oikopäätä Helmiltä varmemmaksi kysymään, oliko vastatullut isäntä. Vastauksen saatuaan hän oli palannut takaisin hellan ääreen, kaatanut kuumaa vettä pannuun, valmistanut kahvin ja jo nyt kiikutti tarjotinta. Siinä oli monenlaista vehnäleipää, sillä suku oli käynyt tuomistensa kanssa.

— Tämä on Sakkosen emäntä — karjalainen. Emännän kanssa kahden me tällä kertaa tyttären pyöräytimme, esitteli Onerva. Karjalaisvaimon iloiset silmät välkkyivät veitikkaa.

— Niinhän tässä — sopi nyt isännän valmiille tulla — ei huolta, ei mitään.

Karjaansa, lapsilaumaansa ja talouttansa iloisesti hoidellut nainen kantoi yhä liikkeissään ja olennossaan entisen emännyytensä aikaista kiireen tuntua. Voi kuvitella, kuinka hän on naurahdellen, joskus sen lomaan tiuskaistenkin häärinyt kotipihalla, pirtissä ja karjatanhualla. Matka pohjoiseen, asettuminen vieraan katon alle ei ollut häntä paljoakaan muuttanut. Sama ilonpilke silmäkulmassa, sama tiuskaisu telmiville lapsille nauravasta suusta.

— Heti siellä ruoka joutuu tulijalle. — Sakkosen emäntä oli jo ovenraossa. — Paistan perunaa, pyöräytän velliä — siitä saa emäntäkin, jotta maito lisääntyy ja tyttö kasvaa.

— Hyvä sinun nyt on ollut maataksesi, totesi Matti,

Onervan tyytyväisenä katsoessa oveen, josta Sakkosen emäntä katosi touhukkaana, ystävällisenä, ymmärtävänä.

— Hyvä, Onerva myönsi. — Tekevä ihminen tämä emäntä. Kun kesken pyykin jouduin vuoteeseen, otti ohjakset kuin omassa taloudessaan. Ei tarvitse mitään neuvoa, ei pyytääkään ehdi. Kaiken tekee kuin on ennen tottunut kotonaan tekemään.

Matti laski kätensä vaimonsa peitteen päälle lasketuille käsille, katsoi sinisiin, riemua kuvastaviin silmiin.

Kotiinpaluu.

Eräänä sellaisena kevätiltana, jolloin läntinen taivaanranta hohti punaa ja purppuraa ja jolloin kaukaiset vaaranlaet ja metsien reunat kuvastelivat itseään sinipunaisen kaikissa vivahteissa, kulkija lähestyi Päätaloa.

Hän totesi hankien alentuneen viime päivinä melkein olemattomiin, kynnösten harjojen ilmestyneen näkyviin mustina ja voimakasmultaisina. Muutamassa päivässä tästä kesä putkahtaa, totesi pyörälläkulkija, pitäen samalla silmällä tietä, jonka keskus oli sula, mutta syrjät jäätikköiset. Siinä saattoi saada hyvän kuperkeikan minä hetkenä tahansa, jos varomattomasti antoi pyörän kulkea.

Onerva levitti pihalla lapsenvaatteita kuivumaan, katsoi valkoisen pikkunutun ylitse tulijaa.

— Katsohan — Kankaan Jussi — mikä sinut kerran näillekin maille toi?

— Tulin — kun oli vähän asian tapaista.

— Matilleko? — Matti ei juuri nyt ole kotona — pitävät niitä sähkökokouksia. Aikovat perustaa yhtiön valoa varten — kun kerran palasivat takaisin kaikesta huolehtimaan.

Kankaan talon väki — se sijaitsi kirkonkylän tuolla puolen pienessä kylässä — oli sukua Päätaloon sellaisella tavalla, jota Onerva ei oikein tietänyt. Kuinka monennessa

polvessa he olivat sukua, ei ollut milloinkaan tullut hänelle aivan selväksi. Hautajaisissa ja häissä molempien talojen asukkaat tapasivat toisensa ja niin ollen Onerva kyllä tunsi Jussin.

— Mennään pirttiin — onhan siellä vaari. Yöksi sinä kumminkin taloon jäät, niin että tapaat vielä Matinkin.

— En tiedä, — nuori mies hakkasi kenkänsä kärjellä jääpalasta — se kun oli semmoista — semmoista, että tämän teidän Helmin sulhanen oli minun parhaita kavereitani siellä jossakin. Tuli siinä edellisenä iltana puhe kaikenlaisesta ja silloin Onni jo tiesi, miten käy. Minä pistin nauruksi: mistä tässä kukaan tietää? sanoin. Onni väitti, että hän kyllä nyt tietää. Käski sanoa kaikenlaista tytölle. Siinä samassa rähäkässä minäkin haavotuin, mutta kun pääsin kotiin jo viikkoja sitten, ovat terveiset olleet tunnolla. Se on semmoista — toisinaan.

Onerva katsoi nuoren sukulaismiehen vakavia kasvoja, joille nyt juuri levisi merkillinen kalpeus. Läntisen taivaanrannan purppura kuvastui hänen silmistään ja ikäänkuin heijastui vaalean ihon alta.

— Helmi on kotona — tule, niin mennään hänen huoneeseensa. Siellä on hyvä rauha jutella.

Kuistin, eteisen ja salin lävitse he kulkivat. Onerva koputti oveen. Tytön yllättynyt ääni vastasi.

— Tarvitseeko teitä toisillenne esittää? Olethan sinä, Helmi, Kankaan Jussin nähnyt montakin kertaa — on sinulle asiaa. Ja kun vähän olette jutelleet, tule noutamaan keittiöstä kahvia, laitan sen tulelle.

Tyttö katsoi tiukoin, torjuvin silmin vierasta miestä. Mutta sitten hän näytti äkkiä vaistoavan toisen asian ja hehkeä puna valui kaulalle ja kasvoihin.

Pistäytyessään salin kaapista ottamassa sinne kätkettyjä pikkuleipiä Onerva kuuli miehen äänen hiljaisen puhe-

lun tytön kamarista. Helmin ääntä ei kuulunut. Mitään vastaamatta, kenties mitään kysymättä tämä otti vastaan terveiset tuntemattoman leposijan tuolta puolen.

Ripsissään kyynelten jälkiä Helmi tuli hakemaan kahvitarjotinta. Kun sille oli katettu kaksi kuppiparia ja emännän vierasvaraksi säästämiä kahvileipiä tyttö heitti emäntään kiitollisen katseen.

Tunnit kuluivat ja sanantuoja viipyi yhä Helmin luona.

Taas tallasivat hevosten kaviot viljamultaa, harjat heiluivat edestakaisin, edestakaisin. Jälleen isännän askel kävi tarmokkaan määrämittaiseksi, kylvövakan riippuessa hänen edessään. Tottuneet kädet heittivät jyvän kosteaan, lämpimään, hyvään multaan, joka vain odotti siementä saadakseen sen paisuttaa, puhkaista oraalle, kasvattaa tähkäpäähän saakka.

Kylvöpäivinä eivät enää tässä kyläaukeamassa sodan jäljet tuntuneet muussa kuin siirtolaisten täälläolossa, kipuna sen tai tämän miehen arpeutuneessa haavassa, kainalosauvoina opettajan pistäytyessä joskus Päätaloon saakka. Päätalon suku, joka siis hallitsi tätä aukeamaa, oli todellakin selviytynyt sodasta vähin vammoin ja ilman todellista menetystä. Erkki Väre toivoi jalkansa ainakin syksyyn mennessä vahvistuvan kävelykelpoiseksi. Sitä ei oltu leikattu ja nyt tarvitsi vain silloin tällöin käydä näyttämässä sen kuntoutumista.

Kevät puhalsi maille leudot tuulensa, toivotut lämpimät sateensa ja kasvatti ensin ruskean oraan, sitten vihreän laihon, jonka latvassa aamuisin kimmelsi kastepisara taivaankaaren väreissä. Viime syksynä nurin käännetty voimaton sarka yltyi puskemaan orasta kuin todistaakseen ihmiselle jo kauan kaivanneensa kasvumahdollisuutta, itämisen riemua.

Aivan kuin olisi saanut uudelleen lahjaksi voimat työtä

tehdä ja sarat, joille tuon voiman uhrata, Matti Päätalo puhkesi tänä keväänä entistä riuskempaan vauhtiin. Ellei riittänyt työtä myöhäiseen iltaan, hän silloin pistäytyi milloin Keskitaloon, milloin Rantataloon keskustelemaan uusista suunnitelmista talouden hyväksi, raivauksista, jotka aikoi aloittaa, suon kuivauksesta, johon hän sittenkin nyt osallistuisi, koska hyöty joka tapauksessa koitui hänen mailleen saakka, vaikka hänen osuuttansa siinä ei kuivatettaisikaan. Joka tapauksessa jo toisten osuuden tullessa kuivatetuksi halla väistyisi tuonnemmaksi, kävisi voimattomammaksi. Matti Päätalo ei katsonut voivansa tällä tavalla hyötyä toisten yrityksistä, vaan halusi olla mukana puuhassa.

Iltakausiksi riitti laskelmien tekoa. Jos karja menestyy niin ja niin, jos pellot ja heinäsarat tuottavat sillä tavalla, ollaan sinä ja sinä vuonna selvät entisistä maksuista ja taloa rasittavista ylimääräisistä menoista. Tuosta vuodesta lähtien voidaan jo käyttää huomattavia eriä karjantuotosta rakennusten korjaukseen tai muuhun sellaiseen, mikä on saanut odottaa nuoren isännän vallassaoloajan.

Nämä olivat tulevaisuuden suunnitelmia. Vielä tänä kesänä ei rahaa liiemmälti ollut. Olihan ollut suoritettava sisarusten osuuksia, niistä osan vieläkin ollessa velkana. Jos maa kasvoikin selviä markkoja joka kesä, niin se lakkaamatta myös niitä vaati. Vasta sitten, kun kierros oli ummessa, kun jokainen lauhan valtaan päässyt sarka puski rehevää kylvöheinää, kun vankka vilja tuleentui muhevassa satoa tuottavassa maassa, voitiin puhua säästöistä. Tällä kertaa oli katsottava jokaisen markan reikä, mihin se vierähti.

Vaarin epäilevät ja toisinaan ehdottoman kiellonkin sisältävät nurkumiset eivät liikuttaneet Mattia. Viime talvena hän oli paljon ajatellut kotia, perhettä ja haltuunsa uskottua maata. Hän oli oppinut käsittämään sukupolvien

tehtävän nimenomaan maataloudessa ja palannut kotiin miehenä, jonka oli seisottava vastuunsa mittaisena.

Viime syksynä ja talvena hän oli nähnyt kartanoita ja laaja-alaisia maanviljelystiloja. Niissä oloissa kuin tämä tutustuminen tapahtui, hän saattoi vain todeta sellaisia olevan. Siellä jossakin oli eletty toista elämää kuin täällä, mutta sen seudun jäätyä rajan taakse Matti käsitti jokaisen jäljelle jääneen maapalasen tärkeyden. Jos kohta Päätalosta hänelle jäänyt osuus oli mitättömän pieni verrattuna moneen muuhun, jonka maita hän oli tallannut, se sittenkin merkitsi erään perheen leivänantajaa. Siitä kenties voisi saada ja tulikin saada vielä kerran yli oman tarpeen. Tarvittiin terveyttä, yrittämistahtoa ja tällaista jatkuvaa innostusta, jotta viljamulta-alat laajenisivat ja tuottaisivat satoa. Pojalleen hän kerran voisi jättää helpommat päivät kuin itsellään olivat aluksi olleet.

Näistä ajatuksista Matti Päätalon voimat lisääntyivät tämän kesän kuukausina hänen odottaessaan syksyä, jolloin taas kääntäisi uudet sarat, tarttuisi rantapensaikkoon, raastaisi sen tyhjän panttina olemasta uudeksi kasvumaaksi.

Etelä huhusi myös tänä kesänä kaikenlaista ja niistä lensi sana, pari, tännekin saakka. Elettiin jonkinlaista epävarmuuden aikaa. Siitä huolimatta pohjoisen mies päätti yrittää niin kauan kuin aikaa oli. Se oli velvollisuus — se oli kaikkein tärkeintä.

Kevät lensi työn siivin. Juhannus yllätti ihmiset tänä kesänä melkein kuin varastamalla saapuen. Nuoret, ruskeat, päivän paahtamat kasvot syttyivät iloon juhlapäivän lähestyessä. Jälleen valvottiin öitä, siivottiin, laulettiin. Lapset kietoivat ruusua muistuttavista kulleroista kimppuja itselleen, kuljettivat niitä sisälle huoneisiin ja painava kukkaterä nuokkui toisensa vieressä Onervankin lipastolla aina tuoreena.

Pieni Ritva-tyttönen potki korissaan ja opetteli nauramaan auringon nenääkutittavalle säteelle, isän silmille ja äidin hymylle. Äidin mielestä tyttö tunsi omaisensa, koska puhkesi hymyyn isän, äidin tai sisarusten vierelle tullessa. Hänen palleroiset, ruusunväriset pikku jalkansa, iholtaan silkin ohuena, sätkyttelivät kuin pienokainen olisi halunnut lähteä juoksemaan toisten mukana pitkin kukkaniittyjä ja kulleroa kasvavia ojanpartaita. Helmin tullessa korin ääreen tyttösen kasvot kävivät tuokioksi epätietoisuutta ilmaiseviksi, mutta pian hymy niitä valaisi. Helmi selvisi heräävälle tajunnalle ystäviin kuuluvaksi — tuo Helmi, jonka silmissä oli ollut pitkin kevättä jotakin himmeätä ja surullista. Nyt ei enää ollut. Jo helähti nauru pikkuisen korin ääressä ja Ritva heilutti käsiään riemuissaan. Helmi nauroi, koko maailma nauroi! Elämä oli ihanaa, kun sen vain päivä päivältä paremmin oppi huomaamaan, näytti tyttönen ajattelevan.

Myös Onerva oli pannut merkille Helmin mielialan muutoksen. Hän oli salaa seurannut tyttöä siitä illasta lähtien, jolloin Kankaan Jussi ensi kerran tuli. Aluksi oli näyttänyt siltä kuin tyttö ei millään suostuisi ottamaan tätä toista kertaa vastaan. Yksi kerta riitti. Silloin puhuttiin hänestä, jota Helmi tuohon sinipunaiseen iltaan saakka oli salaa odottanut. Silloin katkaistiin entisen toivon silkinohut rihma. Mutta Kankaan Jussille sen sijaan ei yksi käynti riittänyt. Milloinkaan aikaisemmin ei hänen kotikylässään oltu huomattu nimenomaan tämän kylän seppää parhaimmaksi viikatteen kallitsijaksi. Nyt oli ainakin Kankaalla se todettu. Viikatteen teriä pyöränsä pakettitelineessä Jussi seuraavan kerran ajoi Päätaloon. Minnekäs muuanne, kun kerran sukulaistalo oli! Onerva ei ollut siinä huomaavinaan mitään erikoista.

Nyt Jussi ei etsinyt tekosyitä ajaakseen puolitoista pe-

ninkulmaa. Hän vain tuli, kysyi Helmiä ja meni tämän kamariin, jos oli niin myöhäinen, että Helmi jo oli mennyt kamariinsa. Tosin juhannuksen edellä ei tahtonut kylliksi myöhäistä ajankohtaa löytää, vaikka kuinka hätäilemättä oli omat työnsä tehnyt tuon matkan tuolla puolen. Nykyään Jussi saattoi tavata Helmin milloin rannasta lapsenvaatteita huuhtomasta, milloin pihaa lakaisemasta aina riihihaasioiden luota saakka.

Uusi juhannusleninki, johon aivan välttämättä emännän oli malli valittava, ilmaisi Onervalle tytön nykyiset mielialat kaikkein selvimmin. Hän ei ollut vielä leikillään-kään kiusotellut Helmiä. Asia saattoi olla liian arka sanoja kestääkseen.

Juhannukselta alkoi siiankalastus lähikoskessa. Siihen koskeen sukulaismiehet olivat suunnitelleet sähkövoimalaitosta, mutta se ei käynytkään päinsä. Oli olemassa lakipykäliä, jotka kielsivät rajakoskea valjastamasta ilman erityisiä ja monimutkaisia toimenpiteitä. Sen sijaan oli kevään mittaan käyty neuvotteluja ruotsalaisen yhtiön kanssa virran saamisesta siltä puolelta ylitse. Sitä tietä sähkötuuma näytti nyt sekin kulkevan eteenpäin, vaikka äkkiarvaamatta saatiin tietää tarvikeaineiden niukkuudesta. Tästä koitui lisäjuoksemisia ja yhtämittaisia pirttikokouksia.

Jopa siikaa lipotessaan pitkävartisella lipolla miehet lepohetkinään puhuivat hetken tärkeimmästä kysymyksestä, valosta.

Maailma näytti olevan sillä mallilla, ettei varmaankaan ensi talveksi saataisi paloöljyä ulkoa. Millä silloin nähtäisiin tehdä navettatyöt, eikä toki päre sopinut nykyaikaiseen pirttiinkään?

Raha oli tiukassa. Ensimmäinen koemerkintä osoitti, ettei sitä tällaisissa kylissä ollut liikenemään. Jokaisen oli

pihistettävä menoja niin paljon kuin suinkin. Jotkut pelästyivät velkaa, joka yhtiön olisi otettava.

— Mitäs velka, naurahteli Matti. — Se on jälkeentulevaisten suoritettava, mutta kai he sen suorittaa voivat, koska me jo olemme sähkön heille laittaneet.

Miehet loikoilivat paljaalla, lämpimällä kalliolla, yllänsä sininen kesätaivas ja sieraimissaan suopursun ja koivun pihkalehden tuoksu. Raukaisi. Oli oltu aamuvarhaisesta lipolla. Kukin oli vuorollaan käynyt syömässä. Milloin kunkin talon lippousvuoro oli, siitä oli pidettävä tarkasti kiinni, jotta hopeasuomuista vedenantia saataisiin talven varaksi kellareihin.

Jo vilahti sininen hame pensaikon lomitse. Matti katsoi tulijaa. Sieltä Onerva toi päiväkahvia. Varmaan oli taas laittanut koko joukolle.

— Katsohan tyttöä — oikein lämpimäisiä tuo, naurahti Kalle-lanko hyväntuulisesti ja vanha lempinimi helisytti kosken lakkaamattomaan kohinaan häipyvän naurun Onervan huulilta. Miesten kahvitellessa Onerva nousi, lähti kävelemään kosken rannalle. Vihreä, kukkiva maisema tuoksui luonnonkukilta ja pihkalehdeltä. Jossakin lähellä oli notko, josta Onerva toisinaan kävi taittamassa suopursuja pirtinpöydälle. Nyt ne olivat parhaassa kukassa täällä, vaikka niiden aika oli ohitse kuivemmilla seuduilla. Tahmea, ruskea varsi tuoksui kirpeältä ja sormiin painautui niiden lääkkeentuntu. Kimppu kädessään Onerva palasi takaisin, otti kahvikupit koriin, pisti kukkakimpun päällimmäiseksi ja palasi takaisin ajaakseen lopun matkaa pyörällä.

Kesä kiiruhti nopeasti kiitävin hetkin.

Kauanko siihen on enää, kun jo on aloitettava heinänteko, niitettävä vilja ja annettava puimakoneen sylkyttää sisäänsä olkihasoja? Siihen ei ole kuin muutama kirkas viikko, kuukausi tai pari. Tänä kesänä Onervasta tuntui

kuin ajasta ei saisi mitään otetta, vaan se soluisi ihmisen editse kiitävän virran tavoin. Ritva kasvoi ja potki hänen ilonaan, isommat tuskin päiväkausiin itseänsä näyttivät. Silloin ainoastaan, kun nälkäisinä juoksivat pyytämään voileipää ja jolloin saattoi todeta housuparin siellä, koltun täällä olevan jonkin retken tuloksena aivan riekaleina. Iltatyöt olivat selvässä tiedossa siitä lähtien. Paikkaa äiti, parsi äiti, sido jalkaa tai kättä, kun se sattui lasinsirpaleeseen, risuun metsässä tai jäi kiven väliin juuri kun kivellä tilskutettiin toista vasten, jotta nähtäisiin, onko se tulikivi, josta säkeniä kimpoilee. Lisäksi Onervan oli jo kesällä ajateltava kaikkia seitsemää jalkaparia, jotka syyskylmien tullen tarvitsivat sukat, ja samaa määrää käsiä, joihin oli saatava vanttuut juuri sinä päivänä, jolloin oli todella kylmä. Näiden kuntoonlaittaminen ei käynyt kädenkäänteessä. Kun viime talvelta jääneet oli pesty ja parsittu kevätpyykin jälkeen, oli pitkin kesää pidettävä huolta uusista. Sen takia Onervalla ja Helmillä olivat kesäisinkin kudelmansa vireillä. Vaikka ehti pistää vain kerroksen kaksi, se oli kumminkin eteenpäin. Juhannusviikko oli ainoa, jolloin kudin sai olla laatikossa piilossa, mutta heti — tai ainakin heinänteon aikaan — se oli sadepäivinä otettava esiin.

Näin aika kului ja tuskin oli ehditty tottua kesään, kun jo ensimmäiset keltaiset lehdet ilmestyivät. Oli tehty lehtikerppuja, nidottu saunavihtoja, kitketty kasvimaata ja nypitty sitä ja tätä. Onerva oli hyvillään Ritvan terveydestä, tyttö nukkui aterian välit tai katseli milloin pikkuista nyrkkiä, milloin yritti hamuta varpaita suuhunsa.

Samaan aikaan kun Päätalossa oli tällaista, huolehdittiin koululla aivan pienestä Tuulikista. »Tuulikki», vaari murisi tytön ristiäispäivänä. »Mikä Tuulikki ihmisen lapsi on? Se on taas sitä Onervan puuhaa — ovatkin olleet niin

yhtä poikaa viime aikoina tämän talon emännännimellinen ja Lyyli.»

Tuulikin ristiäispäivänä tytön isä jätti ensi kerran kainalosauvan, uskaltautuen kipeän jalkansa varaan. Jalka nähtävästi jäisi polvesta suoraksi, mutta se ei häirinnyt enempää Lyylin kuin Erkinkään mieltä. Pahempi olisi ollut, he ajattelivat, jos jompikumpi käsi olisi saanut yhtä vaikean vamman.

Koulun alkaessa Lyyli astui luokkansa eteen korkeapovisena ja tyytyväisenä. Seuraava lukuvuosi tulisi olemaan niin kokonaan toisenlainen kuin edellinen talvi.

2.

Jos maalaiselämän kuvittelee juoksevan purona, niin talvet ovat sen suvantopaikkoja kevään, kesän ja syksyn koskina ryöppyävän kiireen keskellä. Tämä välitalvi oli karbiidinkatkuinen, odottava ja aavisteleva. Etelässä syntyneet huhut kulkeutuivat täkäläisiin pirttipuheisiin saakka, kenenkään silti mitään tietämättä. Suuren Maailman asiat tuntuivat olevan kuin jousenjänne, jota vähitellen kiristettiin ja kiristettiin. Tästä huolimatta tämän kylän pirttipuheet sakoivat kokonaan muista aiheista. Oli pohdittavana paljon läheisempiä asioita kuin Suuren Maailman. Se oli sittenkin aika vieras näihin jutteluihin tullakseen.

Sähköä ei sittenkään oltu saatu. Koemerkintä osoitti, ettei suuria varoja ollutkaan käytettäväksi, ja käydyn sodan jälkeen tarvikkeet olivat tiukalla. Velka peloitti pientä kylää. Sen sijaan oli tartuttu maahan sitkein, jälkeä tekevin käsin.

Päätalossa majaileva karjalaisperhe kunnosti kesä-

puolta talvea varten ja nyt sen tultua perhe asusti siinä monipäisenä. Emännän työnhaluiset kädet löysivät paikkaamista, parsimista, kehräämistä ja lakkaamatonta siivoamista niihin silti tyytymättä. Jotakin hänen elämästään sittenkin puuttui. Tosin he olivat saaneet ostaa lehmän ja sille oli tilaakin Päätalon navetassa, mutta suureen karjaan tottuneelle yksi lehmä oli melkein samaa kuin ei olisi ollutkaan. Kädet olivat tottuneet siirtelemään suuria tonkallisia, puuhaamaan voin ja kerman kanssa. Tämä oli tällaista välitilaa.

Sakkosen isäntä oli kulkenut lähiseudulla kyselemässä myytäviä tiloja. Joitakin oli tarjottu. Hänen epävarmana palattuaan emäntä ratkaisi asian. Kuinka voitaisiin tottua seutuun, jossa karu maa antoi niukan sadon ja halla uhkasi tuon tuosta? Kotipihalla kasvoi vanha, upea tammi — täällä tuskin pihlaja, vasta juhannukseksi kukkiva. Ei isäntä totta ollut tarkoittanutkaan kyselyillään. Oli todella monta seikkaa, jotka löivät vastaan. Oli vain edes ihmisten takia koetettava kysellä, jotta turhaa jauhavat suut vaikenisivat. Monihan ajattelemattomuudessaan sanoi heitä kaikkia laiskoiksi, yrittämättömiksi. Oli ainakin näytettävä yrittävänsä, vaikka mieli odottikin muuta kuin täällä maan toisessa ääressä sijaitsevaa pikkutilaa.

Koti. Se palasi lasten puheisiin tuon tuosta, se kirveli emännän mielessä ja nosti joskus syvän huokauksen isännän rinnasta. Sakkonen oli ollut kotiseudullaan Laatokan rannalla mallitilallinen. Nyt hän ja hänen perheensä olivat erään kesäpirtin puoliksi toimettomat asukkaat. Oli kumminkin eräitä, jotka ymmärsivät sikäli kuin vieras voi ymmärtää toisen kohtaa. Sakkosen isäntä ja Matti Päätalo olivat kääntäneet syksyllä erästä heinänurmea Päätalon viljamailla. Onerva oli tullut katsomaan työn ripeätä touhua ja saanut silmiinsä kosteutta. Hän oli nähnyt, millä

tottumuksella Sakkosen isännän jalka polkasi auranviilloksen kumoon sen jäätyä koholle, kuinka hän ohjasti hevosia, kuinka astui määrätietoisin isännän askelin vieraankin kynnöksellä. Onervan kaltainen, niin Sakkosen isäntä ajatteli, saattoi käsittää, miltä tuntui kulkea vieraan kynnöksellä, kun rajan taakse jäivät omien tuumien, omien suunnitelmien kohteet.

Mieleen palannut vanha tammi kotikartanolla ratkaisi heidän kysymyksensä toistaiseksi. Ei — ei! Saattoiko tämä jäljellejäänyt maa todellakin tarjota heille, niin paljon menettäneille, vain karun tilkun pohjoista maata? Eikö heillä saanut olla henkilökohtaisia tunteita ja toiveita enää ollenkaan? Kenties ihmiset olivat omalta kohdaltaan oikeassa yrittäessään selittää, kuinka myös täällä oli eletty polvesta polveen. Kenties he eivät sanoillaan pahaa tarkoittaneetkaan. Mutta sittenkin se tuntui kuin loukkaukselta. Irroita puu juuriltaan, yritä se kiinnittää toiseen maaperään, niin se sittenkin kituu monta vuotta, jos siihen joskus juurtuukin. Täytyikö heidän koko loppuelämänsä elää jonkinlaisen väliaikaisen olon tunnossa? Välitilaltahan tuntuisi elää aivan toisin kuin ennen.

Koti Laatokan rannalla palasi mieleen kunnaineen ja laaksoineen, hiekkaisine, lämpimine peltoineen. Siellä oli saunarinne ja tuo armas kyly tuuhean riippakoivun alla, siellä oli kotikartano hiljakkoin uusituin huonein, siellä kotitarvesahaa ja -myllyä käyttänyt kohiseva koski, siellä hevoshaka, jossa kiiltokarvaiset hevoset olivat ravanneet harjat hulmuten. Siellä myös oli verkkoranta ja nuottakota, siellä venevalkama ja uimaranta. Näiden kaikkien keskeen jakautunut jokapäiväinen elämä oli toista kuin tulisi olemaan siellä, missä ei niistä mitään olisi. Vasta nyt ymmärsi iltojen merkityksen, jolloin lapset uittivat hevosia veneen perässä ja itsekin kirmasivat lämpimiin aaltoi-

hin, jolloin isä äidin avustamana koki verkot tai käytiin nuotalla kalojen kutuaikaan. Täällä oli vain virtaava joki, jonka vesi oli alati kylmää, koska se kerääntyi tuntureilta tulevista puroista, täällä ei ollut nuottailtoja, ei niiden jälkeisiä tummanpimeitä, sametinpehmeitä öitä, jotka levähdettiin tavallisesti nuotion loimussa. Ei, ei! Turha oli jatkaa vertailua. Ja sittenkin tuntui kuin maa voisi lahjoittaa heille kaikki menettäneille edes entisen korvikkeelta tuntuvaa. Sillä loppujen lopuksi, olihan onnettomuus kaikkien yhteinen. Oliko väärin toivoa järvenrantatilaa sen, joka oli sellaisen haltijaksi syntynyt jo isässään ja isänsä isässä? Oliko sopimatonta toivoa edes yhtä omenapuuta ikkunansa alle hänen, joka koppoi suuria vaatekorillisia omenoita syksystä toiseen? Sakkosen emäntä koetti sovittaa mieleensä nykyisten naapureittensa sanoja. He ehkä tarkoittivat, ettei tuollaisesta luopuminen ollut muu kuin koettelemus, tie Jumalan luokse. Niin kai. Mutta Jumalaa he eivät olleet ennenkään unohtaneet. Ehkäpä taas nykyinen naapuri arveli olevan hyväksi, jos parempaan tottunut kerran jakoi kaiken niukkuuden niiden kanssa, jotka siihen olivat syntyneet isässään ja isänsä isässä. Kenties sellainen tutustuminen oli hyväksi, mutta miksi juuri niinpäin, että heidän oli tultava tänne. Yhtä hyvin se olisi voinut käydä toisinpäin. Silloin he olisivat saaneet olla paikoillaan ja tarjota vähemmällä olleille sen maan antimia, joka oli heille pyhä maa. Pyhä jo siksikin, että juuri sen asukkaitten oli alati tarvinnut elää pelon alla ja epävarmuudessa. Olisivatko sinne saapuneet olleet tyytyväisempiä kuin he olivat? Kenties. Sitä saattoi niin ajatella — kenties — mutta ei voinut uskoa. Kiskaise puu juuriltaan, niin se kituu. Siinä ei ole eroa kuinka päin sen teet. Voit ottaa etelän puun pohjolaan — se ehkäpä paleltuu — voit ratkoa käkkyrämännyn tunturin kallio-

kupeesta ja kuljettaa sen mehevimmän peltosi pientarelle, se kituu, kuivettuu keloksi.

Välitilaa jatkui Sakkosen isännän pääsemättä kyselyjä pitemmälle.

Päätalon salissa kilisivät sukkapuikot, matalat puheäänet surisivat. Oli kokoonnuttu maatalousnaisten ompeluiltaan, vaikkakaan ei mitään ommeltu. Kankaat olivat loppuneet kaupoista, eikä lankojakaan ollut sellaiseen. Näin ollen jokainen teki omaa käsityötään, joko neuloi tai parsi, jotta käsille olisi puuhaa. Entisistä ompeluilloista oli tullut pikemminkin kerhokokouksia. Näiden kokousten johtajana toimi Onerva.

Onerva oli hyvillään runsaasta osanotosta. Viime kerralla, eräässä kylän alapään talossa, hän kutsui siellä olleet heille. Koska kaikki tiesivät, kuinka vastahakoinen vaari oli, Onerva oli lisännyt: »Kokoonnutaan meidän isoon kamariin.» Hän vältti puhumasta salista. Melkein kaikki olivat tänä iltana saapuneet.

»Kylässä on todellinen nuorison puute», tuli Onerva ajatelleeksi, koska nämä kaikki tänne saapuneet olivat naimisissa olevia naisia. Tietenkään ei kylä ollut aivan ilman nuorisoa, mutta se ehkä jostakin syystä vierasti emäntäkerhoa. Oppikirjanakin kun tänä vuonna sattui olemaan eräs kotitaloutta koskeva teos. »Kunhan syy ei olisi minussa, johtajassa?» hän kysyi itseltään. »Nuoret eivät pidä istumisesta pöydän ympärillä, he kaipaavat muuta. Miten oikeastaan saisin heidät mukaan? Olisiko luvattava leikkejä ainakin lopuksi? Sallisivatko taas vanhemmat sellaista?» Onerva tiesi ennestään, ettei kylässä olisi montakaan pirttiä, jossa sallittaisiin leikkejä missään muodossa. Elämä oli käynyt liian jäykäksi, liian kaavamaiseksi. Leikki, viatonkin, oli joidenkin mielestä sopimatonta. Nuoriso vie-

rasti hänen kerhoaan, sen Onerva tunnusti rehellisesti itselleen.

Hän katseli kerhonsa naisia kirjan ylitse, jonka jo oli avannut. Heistä monet riehaantuivat tällaisina iltoina laskemaan leikkiä ja laulamaan, mutta kuinka toisin kuin nuoriso. Nuorison mielestä tämä leikinlasku tuskin leikinlaskua olisikaan. Se, mikä huvitti puoli vuosisataa elänyttä, ei varmaankaan kiinnostanut kaksikymmenvuotiasta. Navetassa sattunut kommellus saattoi naurattaa iltakauden tätä naisryhmää, mutta nuoremmat tuskin tulisivat huomanneeksi siinä mitään huvittavaa. Sitäpaitsi tähän joukkoon kuului sellainen kuin Kallion Anna, jonka oli pakko etsiä murheita elämästä ja elää ikänsä kaiken murheenryppy silmiensä välissä, jotta vain ei voitaisi elämää sanoa ruusuilla tanssimiseksi. Elämän viehättävät puolet olivat Annalle kauhistus. Hänen oli pakko tyrehdyttää nauru alkuunsa ja ilo ennen kuin se pääsi lisääntyväksi tunteeksi. Annan kaltainen ei voinut katsella nautintoa tuntien kukkasen kauneutta tai muun luodun sopusuhtaisuutta, sillä nautinto-sanakin tuntui hänestä rikolliselta. Mikäli voi keksiä pelkkiä huolia ja harmeja, tiesi olevansa oikealla tiellä. Hänen vastapainonaan kyllä oli monta iloista emäntää, vanhempaakin. Tämä kerho oli, se täytyi myöntää, hyvinkin tasasuhtainen juuri erilaisten jäsentensä ansiosta, mutta se ei sittenkään vetänyt puoleensa nuoria. Pitäisikö tästä puhua?

— Ajattelen, — Onerva lehteili kirjaa aloittaessaan — ajattelen tässä juuri kerhoamme. Siitä puuttuu nuoriso. Miten voisimme saada joukkoon nuoria tyttöjäkin?

Kallion Annan sukkapuikot helähtelivät entistä kiivaammin. Hänellä itsellään ei ollut tyttöjä ja sen takia asia ei hänen mielestään kuulunut hänelle. Nuori tyttö. Se tuntui ikäänkuin liian raisulta ja vallattomalta.

— Hyvä olisi, jos nuoria saataisiin mukaan, puuttui joku alapään emäntä puheeseen ja pisti puikon suuhunsa laskeakseen silmukoita. — Nuorilla ei ole menopaikkoja tällaisissa kylissä.

— Taitaisivat ne vain ryhtyä istumaan iltaa yhdessä kohdin, epäili toinen.

— Sitä ajattelenkin, etteivät nuoret mielellään istu alallaan aivan koko iltaa vain sen jälkeen lähteäkseen kotiin. Jos voisimme järjestää heille leikkejä ja sen semmoista.

Pari tiukkaa katsetta sivusi Onervan nuoria, innostuneita kasvoja, joissa otsa karbiidilampun valossa hohti luunvalkoisena.

— Osaavat nuoret itse leikkinsä hakea, sanoi joku hiukan ärtyneen makuisesti. — Meiltäkin juostaan kirkonkylässä joka jumalan sunnuntai-ilta. Onko tämä nyt vähäinen matka — peninkulman taival — mutta sinne vain veto on. Saisivat sen vastapainoksi istua yhden illan viikossa meidänkin seurassamme ja kuunnella opikseen.

— Jos heillä olisi omassa kylässä kokoontumistilaisuus, niin voisi jäädä varsinkin talvipakkasilla jokin kirkonkylänmatka tekemättä, vastasi Onerva selvästi tietäen, ettei sitä joka taholla hyväksytty. Hän tuli vilkaisseeksi Elleniin ja tämä nyökäytti. Onerva ei malttanut olla kysäisemättä: — Mitä sinä ajattelet, Ellen?

— Olen samaa mieltä kanssasi. Ei ole oikein pitää nuoruutta liiaksi suitsissa. Se kaipaa joka tapauksessa vaihtelua. Kaiketi me kukin sen itsestämme muistamme.

Anna laski kutimen helmaansa, katsoi molempiin veljiensä vaimoihin.

— Itselläsi on tyttö kasvamassa, hän puhui profeetan äänellä Ellenille. — Viiden vuoden kuluttua saat nähdä, kuinka jo juoksee kaikki juoksut. Ei ole oikein jo ennakolta

hyväksyä sellaisia menoja. Ihminen tarvitsee muutakin kuin nuo juoksut.

— Ihminen tarvitsee myös muutakin kuin arkityön ja paikoillaan olon, Ellen tarttui taisteluhansikkaaseen. — Jos minun lapsistani tulee menevän tapaisia, niin silloin juuri olen pahoillani, jos heidän on kuljettava peninkulmia ennen kuin tapaavat toisia nuoria yhdessä.

Anna katsoi vetoavasti niihin, joiden uskoi olevan kanssaan samaa mieltä. Nämä eivät tohtineet vastata katseella, sillä he olivat tällä kertaa epävarmoja. Kuinkahan sittenkin oli? Eikö tosiaan nuoruus kaivannutkin liikkuma-alaa?

— Sinun poikasi Paavo on yhtä menevän tapainen kuin toiset, niin nuori kuin onkin, Onervan kasvoilla hehkui yhä rohkeampi taistelumieli hänen huomatessaan Annan aivan kuin suojautuvan, — mutta Paavon suuntaus on erikoinen. Hänestä on tullut urheilupoika, jonka kaltaista sinä tuskin ansaitsetkaan. Kaikilla ei ole sellaiseen mahdollisuuksia. Mutta heillekin pitäisi voida keksiä jokin harrastus.

— Luuletko minun hyväksyvän Paavon touhut? Anna luuli nostaneensa äidinkunniaansa muutamalla asteella, mutta Onervan vastaus oli jo valmiina.

— Siinä sinun yksiviivaisuutesi juuri tuleekin ilmi. Ellei poika saisi tukea isältään, hän varmaan mieheksi vartuttuaan jättäisi Kallion puille paljaille isäntään nähden ja livistäisi käsistäsi sinne, missä saa vapaasti harrastustaan kehittää. Minä sinuna päästäisin pojan edes kerran ilman napinoita lenkilleen tai kilpailuihinsa. Ei ole varmaankaan rohkaisevaa lähteä matkalle äidin motkotus mielessään. Pelkään sen vielä hänen iässään vaikuttavan tuloksiinkin.

— Ainakin isänsä poikaa yllyttää, Anna koetti kek-

siä sopivaa jatkoa ja mielestään sai kynttilän syttymään. — Mutta väitätkö lisäksi, että tuo jokapyhäinen tanssi niille, jotka siellä kulkevat, on myös jokin harrastus, jota pitäisi suosia ja jonne pitäisi päästää ilman motkotusta niinkuin sen sanot?

— En sitä väittänyt. Nuoriso kaipaa liikkumista ja toisten tapaamista. Luulenpa vielä, että he siinä samassa tyydyttävät muitakin kaipuitaan . . .

— Niin minäkin luulen, pisti Anna väliin.

— Olen tullut ajatelleeksi, jatkoi Onerva järkähtämättä, kuinka joku tässäkin kylässä toivoo voivansa lausua runoja, näytellä, laulaa kuorossa tai kerrassaan yksin. Kylässä ei ole mitään seuraa, mikä pitäisi iltamia ja kehittäisi nuoria tällaiseen. Sen vuoksi meidän nuoret joutuvat kulkemaan kirkonkylässä kuullakseen ja nähdäkseen, kuinka toiset tekevät sellaista, mitä myös he tahtoisivat tehdä.

— Miten se on, Helmi? — Tämä oli pysähtynyt korvikkeenlaittopuuhissaan kuuntelemaan keskustelua ja punastui Ellenin kysymystä. — Mitä sinä iltamista haet, kun siellä käyt?

— Siellä on aina niin hauskaa.

— Tanssinko takia?

— Niin ja muuten.

— Haluaisitko sinä näytellä, lausua tai laulaa?

Helmi nauroi. — Tein niitä kaikkia, kun olin kirkonkylässä. Nyt on paljon ikävämpää, kun en matkan takia voi osallistua edes laulukuoroon. Ei täältä saakka voi ottaa osaa näytelmiinkään. Eihän kumminkaan tulisi mentyä harjoituksiin.

Anna henkäsi syvään. Hänellä oli jo jymykysymys tytölle. Hän laukasi sen voitonvarmana:

— Miten se sitten on, Helmi, etkö sinä suunnittele jättää kylää ja lähteä sinne, missä saisit harrastustasi kehittää?

— En enää, kun sattui näin hyvä talo. Ensimmäisenä talvena olin varma, etten enää toista tässä kylässä ole.

— Kumma vain — Annan oli vielä pisteltävä — kun Onerva, joka on niin uudenaikainen, ei ole perustanut kylään nuorisoseuraa.

— Sitä itsekin ihmettelen. Jos saisin kaksi tai kolme vanhempaa puolelleni, perustaisin sen vieläkin. Jos kylässä olisi nuorisoseura, jonka toimintaa ohjaisi joku vanhempi ja enemmän elämää nähnyt, niin silloin nuoret pysyisivät kotikylässä sunnuntait. Parempi kai heitä olisi valvoa lähellä kuin matkojen päässä.

Keskustelu tyrehtyi. Onerva oli tosiaan liian uudenaikainen. Parasta oli ryhtyä keskustelemaan tavallisista asioista.

Onerva katsoi ompeluseuraa, avasi kirjan sen luvun kohdalta, jota tänä iltana oli määrä käsitellä, ja ryhtyi lukemaan.

Tämäniltainen ompeluseura ei miellyttänyt Annaa hänen ajateltuaan sitä jälkeenpäin. Kuvitella nyt vain, että keskustelu aivan äkkiarvaamatta johtui tanssiin! Jos parempaa puhuttavaa ei ollut, sai jäädä koko seura.

Sen sijaan ne emännät, joiden elämää rasitti lakkaamaton palvelijakysymys tai joilla itsellään oli nuoria kodissaan, ajattelivat sadannen kerran Onervan onnistumista ainakin palvelijaan nähden. Tuossa he nyt olivat kuulleet, ettei ollut pelkkä sattuma, jos tällä oli monta vuotta talossa viihtynyt palvelija. »Kun sattui näin hyvä talo», oli tyttö vastannut. He, useimmat, olivat nauraneet Onervaa, kuultuaan tämän järjestäneen apulaiselleen oman huoneen. Ehkäpä siinä sittenkin oli taikaa. Jos Helmin olisi pitänyt nukkua jossakin pirtin loukossa, jopa vielä lapsilauman ympäröimänä ja kaivata laulukuoroaan ja näyttelmistä,

hän tosiaan olisi voinut jättää Onervan ensimmäisen talven jälkeen. Nyt miellytti oma huone ja kohtelu. Annahan oli Helmin Päätaloon tulon jälkeen kertonut kylällä, kuinka Onerva oli sanonut tytölle: »ole hyvä!» Tähän oli joku lisännyt: »Eiköhän vain sano, kun tyttö navetasta tulee, kiitos!» Tähänkin Anna oli tietänyt vastata. Onerva todella sanoi kiitos, jos tyttö toi kahvitarjottimen emännän kamariin, tämän istuessa siellä vieraansa kanssa.

Rauman reumatisminen emäntä, jonka oli pari kertaa vuodessa kyseltävä apulaista syrjäkyliä myöten, pysähtyi ompeluillasta tullessaan kotiportaiden eteen, pyyhkiäkseen kengistä lumen. Hän muisti myös nuo kaksi taikasanaa, joista aikoinaan paljon puhuttiin. Ehkäpä todella jollakin oli mahti pitää palvelijaa itsellään vuosikausin pelkän »olkaa hyvän» ja »kiitoksen» voimalla, mutta kaikista siihen ei ollut. Hänen vävynsä, Rantatalon Valde, oli aikoinaan puolustanut Onervan käyttäminä näitä sanoja. »Kun on lahja käyttää sellaisia kohteliaisuuksia, niin ei kai palvelijankaan korva niitä pois työnnä», tuumi Valde. »Helmiä minun luullakseni ei tarvitse koskaan erikseen käskeä vieraskahvin laittoon, vaikka kuinka olisi muka jo päivän-työnsä tehnyt. Jos sellaiselle sanoo ylimääräisestä työstä kiitoksen, niin se on vain paikallaan. Ei se ainakaan rahaa maksa vaikka sanookin.»

Tietenkään se ei rahaa maksanut, sen Rauman emäntä myönsi silloin ja nyt kotiin mennessään. Mutta se siinä oli selvää, ettei Helmi Päätalossa viettämiensä vuosien jälkeen enää tyytyisikään tavalliseen oloon. Helmille ainakin pitäisi olla omat huoneet ja »ole hyvät». Tämän hän myös oli vävylleen sanonut ja vävy taas siihen: »Silloin pitäisi jokaisessa talossa keksiä kunnon apulaiselle oma pidike — siinä se sitten olisi. Kukaan kunnon tyttö ei niin ollen katsoisi toista taloa tai toisia oloja paremmaksi,

vaan vuodesta vuoteen palvelisi entistä isäntäväkeä, jos ei naimisiin sattuisi menemään.»

Miten talossa, jossa oli paljon työtä, ehti keksimään sellaisia pidikkeitä? Niin, no — tietenkin Päätalossa oli myös kovasti työtä, kun vielä lapsiakin oli — mutta sittenkin.

Rauman emäntä ei ollut oikein tyytyväinen iltaan. Oli taas jouduttu ajattelemaan kaikenlaista hajoittavaa. Kun nyt ensi kerralla kokoonnutaan heillä Raumalla, hän pitää huolen siitä, ettei tuollaisia puheita synny.

Tästä alkaen laulukuoro palasi Onervan ajatuksiin tuon tuosta. Hän itse tuskin ennättäisi Ritvan takia mukaan, kun päästäisi Helmin, mutta toisten takia hän sitä ajattelikin. Vaikka Päätalon suku olikin toistaiseksi nuorisoköyhää, niin varsinkin kylän alapäässä oli nuorisoa. Saattaisihan sattua, että Jaakko, Valde tai Matti, tai vaikkapa kaikki kolme, innostuisivat siihen. Kerran — mikäli aate syntyisi ja menisi perille — kuoro voisi juhlia vaikkapa esimerkiksi 15-vuotisjuhlaansa, ja silloin jo Päätalon sukua voisi siinä olla kokonainen tusina, vaikka vanhemmat jo sitä ennen olisivatkin siitä jääneet pois.

Tavallisesti Onerva sai uuden aatteen sen myös tavalla tai toisella perille saattaakseen. Niinpä hän eräänä lauhana kevättalven iltana otti sukset palotikkaiden nojasta ja hiihti koululle.

— Pitkällepä sinä asioita ajattelet, naurahti Erkki, Onervan puhuessa viidestätoista vuodesta.

— Mitäs vähemmästä. En kai minä koko puuhaa itseäni varten ajattelekaan. Lapset kasvavat nopeasti, sen saat uskoa, vaikka Tuulikki nyt vielä on näin pieni. Ja kun he kasvavat, he myös kaipaavat harrastuksia.

— Ei minulla ole sitä vastaan mitään, myönsi Erkki. — Voin kutsua nuoria koolle minä iltana tahansa. Silloin

voidaan asiasta keskustella ja päättääkin jotain. Tuletko sinä mukaan?

— En. Helmi on tavallisesti kotona minun kerhoiltoinani. Hän saa kernaasti liittyä laulukuoroon, kun on sellaiseen ennenkin kuulunut.

Erkki ryhtyi tuumasta toimeen. Tämän kevään äitienpäivänä laulukuoro esiintyisi ensimmäisen kerran. Joskus muinoin kylässä oli sellainen ollut, mutta sijaisopettajien aikana päässyt kuolemaan. Vanhat kuoromiehet Valde, Jaakko ja Matti olivat nyt halunneet verestää vanhoja muistoja ja kulkivat harjoituksissa samoin kuin kerran nuorina miehinä.

— Mitä minä sinulle sanoin! Anna puhui miehelleen voitonriemuisin äänin. — Vielä Onerva nuorisoseurankin panee pystyyn. Ei tämä kuorohommakaan ole muiden kuin Onervan aloitteesta jaloilleen noussut.

— Anna tytön puuhata — Onerva kun on vähän toista maata kuin me muut kyläläiset, tuumi Kalle jäyhään tapaansa.

»Tytön», Anna tuhahti ajatuksilleen. »Merkillistä, kuinka tuollainen kaiken hosuja sai niin veljet kuin Kallenkin puolelleen.»

— Jäät liikkuvat!

Samana äitienpäivän iltana, jolloin kuoro ensimmäisen kerran esiintyi, tapahtui tämänvuotinen jäidenlähtö. Yleisö oli juuri purkautunut ulos koululta, kun joku huusi: Jäät liikkuvat!

Nuoret juoksivat sinne tänne — etsivät kuivaa kohtaa rantaan mennäkseen. Jäät liikkuvat! Valtaväylä jo sinisenä pulppuilee yllänsä paksuja, sinisenharmaita jäätelkiä. Tuonne, tuonne ryhtyy tekemään ruuhkaa! Saa nähdä, nouseeko korkea tulva?

Onerva pysähtyi, aprikoi, mitä tekisi. Hän ei lopultakaan voisi mennä toisten mukana katsomaan jäiden lähtöä. Vaari oli hyvin vastahakoisesti jäänyt lasten kanssa, jotta kaikki toiset pääsisivät juhlaan. Nyt tietenkin vaari jo katseli pirtin peräikkunasta jäiden lähtöä. Hänen olisi päästävä rantaan samoin kuin muinakin keväinä. Onerva ei tietänyt, mitä merkkejä vaarilla oli jäiden lähdöstä, mutta niitä hän kulki silmällä pitämässä joka ainoa vuosi. Saattoi muka edeltäpäin arvata yhtä ja toista vuodentulosta, jos tapahtui niin ja niin.

— Etkö sinä tule rantaan? Matti pysähtyi nuorekkaana, pyhäpukuisena vaimonsa viereen.

— En tule. Mene sinä, jos tahdot. Vaarin mieli jo varmaankin palaa rantaan, sen takia pidän kiirettä.

Vaarilla oli jo takki yllänsä rantaan lähtöä varten Onervan palatessa. Vanhus ei ollut vastoin miniänsä odotuksia tällä kertaa ärtyinen. Päinvastoin hänen silmissään oli jotakin tavatonta pehmeyttä lähtiessään käpsehtimään riihitietä rantaan. »Vanhoja pitäisi ymmärtää», Onerva ajatteli lievästi itseäänkin moittien. Hän käveli kamariin ja näki lasten nukkuvan rauhassa. Taas hän tuli ajatelleeksi lasten nopeata kasvamista. Heissä selvimmin näkyi ajan kuluminen. Niinkuin nyt erikseen Ritvassa. Tyttö oli toisella vuodella, ja tuntui kuin eilen olisi ollut Matin paluupäivä — päivä, jolloin lapsi oli viikon vanha.

Onerva palasi takaisin pirttiin, kulki päätyikkunan eteen. Suurta ruuhkaa jääteljet muodostivat samaan niemekkeeseen mihin aina ennen. Siinä vaarin merkkipaikka juuri olikin. Vaikka keskiyöllä ruuhkautuminen alkoi, niin silloinkin vaarin oli päästävä katsomaan. Hänen merkkinsä ei näkynyt enää valmiissa, vaan valmistuvassa, siksi sitä oli seurattava. »Vanhoja pitäisi ymmärtää»,

kertasi Onerva ajatuksissaan. Miksi vaarilla äsken oli tuollainen pehmeä katse? Kiittikö hänkin keväästä? Kiittikö kenties paremmin kuin moni toinen ja toisesta syystä? Ehkäpä vaarin kaltainen jo kuvitteli jonkin talven viimeisekseen ja oli hyvillään, kun kunkinkertaisen kevään vielä näki. Täytyi kai jokaisella ihmisellä olla jonkinlainen sisäinen elämä, jos kohta se toisilla pysyi aina salattuna. Ehkäpä vaarin oma sisin saattoi toisinaan olla hyvinkin lämmin ja vastaanottavainen, vaikkei hän sitä kenellekään ilmaissut. Kukapa tiesi, mitä tuo vanha, kumarainen mies tuolla jääruuhkan vierellä juuri nytkin ajatteli. »Keitän korvikkeen ja pistän kahvia joukkoon», päätti Onerva äkillisessä ystävällisyyden puuskassaan. »Saa sitten vaari, kun tulee viluissaan takaisin.»

Matti oli mennyt nuorten ja vanhempienkin kanssa joenrantaan. Pian valtaväylä laajeni — sen virta kuljetti jääsohjoa ja huppelehtivia telkiä nopealla vauhdilla. Silloin tällöin jokin jäälohkare otti uuden suunnan, kulki omaa tietään ja rysähti rantaan patoutuneiden toisten lohkareiden päälle. Siihen alkoi muodostua ruuhkaa, sen katsojat totesivat. Mutta kesken kaiken saattoikin ruuhka liikkua — jokin altapäin kannattavista ei jaksanutkaan vastustaa virran voimaa, vaan irroittautui mukaan, petti toiset. Tällöin ruuhka horjui — sortui lohkare lohkareelta.

— Ei nosta tulvaa ainakaan alapään pelloille, joku arveli hyvillään. Näytti todella siltä kuin tänä vuonna selvittäisiin suuremmitta vahingoitta. Joinakin muina keväinä oli toisenlaista. Muutama kevät sitten oli tulva ja sen mukana kulkeutuvat jäät vieneet mennessään rantalatoja ja varsinkin peltomultaa.

Kun pahimmalta näyttävä ruuhka näin purkautui, ihmisten mielenkiinto laimeni. Vaikka tulva aiheutti vahinkoja, niin sen antama näytelmä oli samalla katsomisen

arvoinen. Melkein kuin pettyneinä hajaannuttiin, lähdettiin kukin taholleen.

Matti Päätalo käveli suoraan kotiinsa rantaa pitkin. Jää oli rannallakin työntynyt kauemmaksi maalle saakka ja kumisi onttona askelten alla. Jossakin kohden se taittui kuin hauras massa ainakin, vaikka vielä muutama päivä sitten olisi kestänyt hevosella ajaa.

— Miltä merkit näyttävät? Matti puhutteli isäänsä. Vaari käännähti hämmästyneenä. Hän oli syventynyt omiin ajatuksiinsa.

— Eivät ole huonot merkit — tästä nähden.

Entinen ja nykyinen isäntä lähtivät kulkemaan taloon päin. Joskus he pysähtyivät aivan kuin yhteisestä sopimuksesta. Matti otti multapaakun käteensä, pudotteli sen pieninä kimpaleina takaisin. Vielä oli maa kylmää ja liian märkää. Muutama tuulinen poutapäivä ja sitten jo voitaisiin ryhtyä peltotöihin.

— Juhannuksen pitäisi tänä vuonna olla poutainen, tuumi vaari, kääntyessään vielä kerran katsomaan siniseksi avautunutta joen keskiuomaa.

Niin, juhannus.

Johan nyt toukokuun alussa ihmisen mieli kiiruhti juhannukseen, valon juhlapäivään.

Eivät osanneet nuoret miehet vielä tänään kuvitellakaan, minkälainen taitekohta heidän elämässään tuli tämän vuoden juhannuksen aika olemaan.

JÄLLEEN EILINEN PÄIVÄ.

Päätalon emäntä säpsähti hereille, vilkaisi kelloon. Säikähtynyt herääminen oli liian varhainen. Kello oli vasta neljä. Onerva heitti kädet päänsä taakse ja katseli ikkunakuvioon. Taivas oli poutaisen sininen ja tunti sitten noussut aurinko valaisi ilman väriseväksi, kirkkaaksi autereksi. Onerva sulki silmänsä unta herutellen. Se tuntui paenneen mieleen pursuvien ajatusten tieltä. Uusi, huolekas päivä oli tullut.

Kääntyessään vuoteessa Onerva saattoi nähdä kaikki lapsensa. Armi, kuusivuotiaaksi ehtinyt tyttö, nukkui hänen vieressään isän paikalla, toiset omissa vuoteissaan. Ritva, kolmannen vuotensa juuri aloittanut, pusersi pieniä, palleroisia käsiään lievään nyrkkiin ja niistä toinen oli somasti kasvon vieressä. »Kuinka paljon lapset kasvavatkaan vuodessa», oli Matti ihmetellyt viimeisellä lomallaan. Tosiaan — isä oli ollut poissa lähes vuoden, lukuunottamatta lyhyitä lomia.

Soini, nelivuotias, käännähti juuri. »Isäntä», Onerva naurahti. Tämä nimitys oli myös vuoden vanha. Soinihan heistä ensimmäisenä käsitti, ettei talossa tulisi olemaan isäntää pitkään aikaan. »Nyt minä olen isäntä», lapsi sanoi. »Kuinka sinä olet isäntä?» oli äiti kysynyt. »Nukun tästä lähtien alushoususillani».

Näistä muistoista Onervan ajatus luontevasti palasi isän lähtöpäiviin ja senjälkeiseen aikaan. »Vaikka tultaisiin heinäntekoon takaisin», oli Matti tuuminut juhannuskesän parhaillaan kukkaan puhjetessa. »Jos niin ei käy, saatte koettaa tulla toimeen — ei siellä mahdottomia kumminkaan viivytä».

Heinäntekoon ei tultu. Kuinka viime kesän työt saatiin tehdyiksi, oli Onervasta ihmettä näin jälkeenpäin ajatellen. Joka tapauksessa heinä tuli latoihin ja vilja puiduksi. Milloinkaan sitä ennen ei kylä ollut ollut niin yksimielinen, aivan kuin läheiseksi puristunut. Toinen auttoi siellä, missä toinen ei selvinnyt omin keinoin asioiden edessä. Sitäpaitsi oli heinänteossa apuna kaupunkilaisia työretkikuntia. Sellainen pelmahti Päätalonkin niitylle eräänä iltapäivänä ja kuivanut luoko oli äkkiä ladoissa. Niin — tähän päivään oli ihmeellisesti päästy, Onerva huoahti. Talvi oli jälleen läpäisty omin rehuin ja omin jauhoin, mutta nyt oli taas uusi työaika käsissä.

Onerva tunsi valpastuvansa täysin unettomaksi. Oli parasta nousta pukeutumaan. Hän liikkui vuoteesta noustuaan hiljaa, jotta ei herättäisi liikkeillään Helmiä seinän takana. Tyttö saisi nukkua vielä lähes kaksi tuntia. Ennenkuin ryhtyi peseytymään, Onerva peitteli lapsensa ja viivähti tuokion nuorimman luona. Ritvan pyöreät lapsenkasvot olivat syvään nukkuvan rauhalliset. Niitä ei mikään huoli varjostanut enempää leikeissä kuin unessakaan. Lapsuus oli sentään vielä todellista lapsuutta, kun sai olla kaksivuotiaan onnellisessa iässä.

Pukeuduttuaan ja hiuksensa kammattuaan Onerva meni tuolin luokse, jolle lasten vaatteet oli illalla ladottu, otti sukan toisensa jälkeen, pisti käden sisään, tarkasti, oliko niissä reikiä. Kumma kyllä, sukat olivat tänä aamuna ehjät, mutta kylläkin pesun tarpeessa. Peltojen ojissa oli

vettä ja niissä lapset mielellään kurpoivat, varsinkin nuoremmat. Sukkien jälkeen äiti tarkasti vaatteet. Koulua kulkevan Keijon housuissa oli palkeenkieli. Se oli tavallista, ellei vaihteluksi polvi pursunut ulos ammottavasta repeämästä tai kokonainen takapuoli ollut riekaleina. Tänä aamuna päästiin siis palkeenkielen ompelemisella.

Pistellessään pojan housujen repeämää umpeen Onerva muisti kuusivuotiaan Armin sanat eräänä aamuna. Tyttö oli illalla riisunut repeentyneen kolttunsa vahinkoa salaillen tuolille. Aamulla pukeutuessaan hän löysi sen ehjänä. »On hyvä, kun sinä olet, äiti», sanoi tyttö. »Kuinka se niin hyvä on, tyttäreni?» Lapsi oli katsonut pitkin kolttunsa etua ja antanut tunnustuksensa: »Meillä on joka aamu ehyttä ja puhdasta».

Ei ollut todellakaan helppoa saada puhdasta ja ehyttä lapsille jokaiseksi aamuksi. Vaatetavara oli kadonnut kuin pyyhkäisten kauppojen hyllyiltä. Päätalosta ei joudettu lakkaamatta käymään kaupoissa. Milloin jotakin vähän oli tullut, se ehti mennä sitä mukaa. Kenties monet tarvitsevat kipeämmin kuin me, hän koetti ajatella. Vanhan talon ullakolta löytyi sentään kaikenlaista. Muutamilla äideillä oli useampi poika kuin hänellä. Heillä oli varmaan lakkaamattomana kysymyksenä poikien pukimet. Hänen kaksi poikaansa saisivat vielä tuonnempanakin vaatteita äidin ja isän vanhoista ja tyttäret oli aina helpompi pukea. Ompelutaitoinen äiti oli näinä aikoina korvaamaton. Hän ja Ellen olivat kyenneet pukemaan lapsensa, uhratessaan öiden unesta valmista tehdäkseen.

Onerva katsoi parsimiaan housuja aivan kuin arvostellen, kestäisivätkö ne todella lämpimiin ilmoihin saakka. Silloin poika voisi juosta kevyemmissä. Ullakolla oli vielä eräs hame housuiksi Hän oli tässä puuhassaan muistanut Keskitalon Ellenin. Niin. Ellen parka. Hänellä ei tosiaan

ollut helppoa nykyisin. Näytti kumminkin siltä kuin kiire ja touhu olisivat taittaneet surun kipeimmän kärjen. Hän jaksoi ihmeellisesti ahertaa ja totuttaa lapsiaan työhön. Kolmentoistaikäisestä Laimista hänellä oli suorastaan korvaamatonta apua sen jälkeen kun tuli varmuus, ettei Jaakko enää palaisi.

Onerva huoahti. Se oli ollut Ellenin ja Jaakon kohtalo. Mikä olisi heidän toisten? Kuinka vaari olikaan puhunut miesten uudelleen lähdettyä: »Näin unen — yksi jää. En tiedä kuka, mutta yksi jää. Rakennettiin uusi talo — siihen vain yksi ainoa huone. Se merkitsee sitä. Saa vain nyt nähdä, kuka jää, ketkä palaavat.»

Nämä sanat olivat painuneet Onervan mieleen, mutta hän ei kertonut niitä Ellenille eikä Hiljalle, Valden vaimolle. Oli parempi, kun vain hän tiesi vaarin ennustuksen ja kantoi sitä mielessään. Hän toivoi vaarin erehtyneen tällä kertaa ja muutaman viikon kuluttua uskoikin siihen. Mistäpä vaari saattoi tietää tulevia, koska ne olivat ihmiseltä salatut.

Syyskuussa Jaakko kaatui.

Onerva pisti neulan ompelulippaan pehmustettuun reunaan, pysähtyi pöydän ääreen. Siinä lepäsi illalla aloitettu kirje. Hän ei ollut jaksanut sitä loppuun kirjoittaa. Varmaan oli vielä aikaa kirjoittaa muutama lause lisää. Hän istuutui pöydän ääreen ja katsoi ikkunasta Rantatalon ohitse Kallioon päin. Vielä ei noussut savupatsas Kallionkaan keittiöstä katolle. Luultavasti sellainen jo pöllysi Päätalon yläpuolella vaarin noustua tapansa mukaan anivarhain keittämään korviketta. Se kuului nyt tuokin tapa tämän talon uusiin kokemuksiin.

Onervan pää kumartui kirjoitusarkin ylitse, käsi piirteli nopeasti sanoja. Laihtuneena, mutta terveen ja sitkeän näköisenä Päätalon emäntä istui pöydän ääressä,

nukkuvat lapset selkänsä takana. Hän viehättyi kirjoittamaan touontekoaamun kauneudesta, kertomatta vaikeuksista. Paranivatko ne siitä, jos ne Matille kertoi »sinne jonnekin»?

Kynä kulki paperilla, arkin sivu kääntyi, kirjoittaja pysähtyi miettimään uutta lausetta, jatkoi.

— — —

Vaari istui vuoteensa laidalla pirttikellon hakatessa neljä kilahtavaa lyöntiä. Hän ojensi vapisevan käden, kopeloi piipun ja ryhtyi sitä täyttämään. Sivuutettuaan viime talvena seitsemänkymmenen ikävuoden rajan vaari oli äkkiä tuntenut käyvänsä vanhaksi ja raihnaiseksi. Aamupuolella ei unta enää ollut, ja kädet alkoivat vapista yhä enemmän Jaakosta tulleen sanan jälkeen. Sitäpaitsi hän itsekin havaitsi mielensä muutoksen. Hänessä ei ollut enää tiukkaa vastustushenkeä, ei kerran tunnettuja kipuja mielen pohjalla. Jotakin lähes sovittelevaa häneen oli tullut, ja hän oli itse sitä eniten hämmästynyt. Vanha sisu ei enää tahtonut sotia Onervaa tai ketään muutakaan nuorta vastaan. Tietenkin Onerva oli muuttanut talon elämäntahdin, sen sisäisen hengen, mutta vaari ei voinut sanoa, oliko kaikki pahasta. Kenties nuoruus ei kyennyt kulkemaan ennen auottuja latuja, ei tyytymään ennen olleisiin. Päätalon emäntä voi olla myös Onervan kaltainen, vaikka vaari olisi mieluummin nähnyt vaimo-vainajansa tai tyttärensä Annan kaltaisen. Koska Onerva ei ollut sellaiseksi muuttunut yhdeksän vuotta talossa oltuaan, hän tuskin koskaan muuttuisi. Tänä talvena vaari oli tunnustanut miniällään olevan paljon ansioita. Ne olivat tulleet esiin viime kesän työnjohdossa, talven vaikeuksissa, tämän kevään yritteliäissä toimissa.

Kuinka Onerva olikaan toiminut tuhkarokkokautena kotonaan ja Rantatalossa, jossa Hilja oli menehtyä työnpaljouteen ja yövalvomisiin? Onerva oli hoitanut ensin omat lapsensa ja juossut Rantataloon — palannut takaisin ja jälleen Rantataloon. Joskus hän saapui sieltä vaarin jo saatua aamukorvikkeen valmiiksi, ja nukahti sen jälkeen pariksi tunniksi levollisemmiksi käyneiden lastensa keskelle. Sellaisessa auttamistahdossa oli vaarinkin mielestä suuruutta, jota hän ei sitä ennen ollut tahtonut miniänsä ansioksi myöntää. Entä silloin, kun Keskitalon Jaakko kaatui ja Ellen joutui vuoteeseen? Mistä silloinkaan olisi saatu apua, ellei Onerva olisi sanaa puhumatta ottanut asioita hoitoonsa. »Minulla on Helmi navetassa», hän vain tuumi, »voin hyvin käydä tekemässä Ellenille kuuluvat raskaammat työt.» Herraskaisuudesta vaari muisti Onervaa joskus moittineensa — joko asiasta tai a^iatta — mutta siihen ei ollut enää aihetta. Kuumemittarillakin hän oli tuota arviointiaan tukenut, mutta kun se tuhkarokkokautena palveli myös Rantatalon lasten hyväksi, antoi vaari sen anteeksi, jopa sisimmässään oli hyvillään, kun oli joku, joka sellaisista ymmärsi.

Ensimmäinen näkyvä merkki vaarin mielenmuutoksesta oli aamukorvikkeen keittäminen. Siihen päästiin sopivasti juuri tuhkarokon aikana. Kun lasten terveeksi tultua Onerva ensi kerran itse tuli keittiöön korvikkeen keittääkseen, se oli valmiina, kupitkin pöydällä. Ei siitä puhuttu sen enempää, mutta tapa jatkui ja nykyään Onerva sai puoli tuntia aikaa parsiakseen lasten sukkia tai korjatakseen heidän vaatteitaan ennen päivänkiireiden alkamista. Vaari tiesi, ettei Onerva nukkunut tätä ylimääräistä aikaa. Hän oli kerran luullut Onervan myöhästyvän maidon viennistä — Onervahan nykyisin ajoi heidän meijerikyytiosuutensa — ja mennyt miniänsä ovelle. Silloin hän näki, mitä tämä teki.

Vaari huomasi piipun sammuneen aikoja sitten. Kello löi puoli viisi — jo helisytti viisi. Nyt hänen sopi nousta ja käpsehtiä keittiöön. Siellä olivat puut hellalle asetettuina kuivuneet ja syttyivät hyvästi. Vaari veti pienen tuolin allensa, repi tuohta epävarmoin liikkein, asetti puiden lomaan ja tuikkasi tulen. Hella humisi ja pian pannun sisällys kohisi kiehumisvalmiina. Vaari nousi, otti kupit, asetteli ne pöydälle itseään, Helmiä ja Onervaa varten. Oli toukopäivä.

Tässä pannun kuohumista vartioidessaan vaari teki tavanmukaisen ajatuskierroksen omiensa luokse. Pojat — Valde ja Matti — olivat siellä, missä olivat. Heidän olostaan ja elämästään vaari ei saanut kunnollista kuvaa. Sota oli hänelle käsittämätön ja siitä puhuttiin kummallisin sanoin. Korohoro, peesto — mitä kaikkia sanoja he käyttivätkään. Opettajan, nuorimman vävyn, siellä ei nyt tarvinnut olla, sillä oli jalka käynyt pahemmaksi kuin ensin luultiin. Mahtoi olla vieläkin auki jostakin paikasta. Ainakin se oli ollut paha vielä talvella. »Ukki, ukki», pikku Tuulikki huuteli aina vastaan, milloin vaari köppäsi koulun pihaan. »Ukki, ukki», tyttönen hoki karvaista leukaa sivellessään. Niin, niin. Hyvä heidän oli. Mikäpäs. Eikä Kalliollakaan ollut hätää. Kaikki olivat kotona. Kuusitoistavuotias Paavo oli suurena apuna Keskitalon hevosajoissa. Haki halkoja ja kävi Järviniityllä heinässä. Olipa tuonut muutaman kuorman puita Päätaloonkin. Siinä pojassa oli miehuutta enemmän kuin ikää. »Urheilupoika», Kallion Kalle joskus sanoi. No niin — jos urheilupojat olivat tuollaisia, ei vaari sanoisi vastaisuudessakaan mitään Paavon matkoista. Rantataloon, Valden kotiin, ajatuksen ehdittyä vaari myönsi, ettei sielläkään oltu tähän mennessä jouduttu seinän eteen. Jotenkuten Hilja kykeni asiansa selvittämään kultakin päivältä, vaikka Onervan olikin häneen

valettava rohkeutta. Keskitalossa taas aikoinaan näytti siltä kuin ei päivästä toiseen päästäisi. Ellen painautui vuoteeseen »sanan» tultua ja nousi siitä horjuvana, epäilevänä. Myös sinne oli Onervan ehdittävä rohkaisuineen. »Lapset ovat niin pieniä», Ellen hoki harva se päivä, »vanhin vasta kolmentoista ja sekin tyttö.» Mutta Onerva rohkaisi: »Lapset kasvavat niin uskomattoman nopeasti — pian ihmettelet, kuinka he niin pian ovat päässeet työkuntoisiksi.» Mikä nyt liekin auttanut, niin nykyään Ellen oli jo melkein kuin ennenkin, vain suun ympärillä hänellä oli entistä tiukemmat juonteet.

Vaari nosteli kuohahtelevaa pannua, kopisteli sitä hellankanteen, jotta se talttuisi kiehahtamaan valmiiksi.

Ainia, kaupungissa olevaa tytärtä, oli viime kesänä pyydetty kotikylään. Auttaisi niin Keskitalossa kuin muuallakin, kun kerran koulu, jonka siivous oli hänen työtään, oli joutunut sairaalaksi. Mutta Aini ei tullut. Kaupungissa oli ilmestynyt uusia ansiomahdollisuuksia. »Minäkö maalle — en toki», oli tytär tuhahtanut kotona käydessään. Hänen miehensä oli miesten matkassa. Mikäpäs siinä, vaari tuumi, kun kerran kaupunki niin hyvin elättää ja hyvänä pitää, niin olkoon. Kunhan vain kaikki aina myös yhtä hyvin olisi.

Salin kaappikello hurisi, yltyi lyömään kuutta. Vaari kuuli Onervan huoneen oven napsahtavan auki. Pian toinenkin ovi kävi ja talon naisväki ilmestyi keittiön ovelle.

Oli toukopäivän varhainen aamu.

TÄMÄ PÄIVÄ.

1.

Pilviseksi hakeutuvan kevättaivaan alla vallitsi työn juhlava tuntu. Vaarin askel oli epävarma, mutta sitkeä. Hänen olkapäänsä oli kovertunut syvälle kuopalle kylvövakan hihnan alla ja käsi teki tutut, vuosikymmenien aikana harjaantuneet liikkeensä. Luisevalla otsalla ja kuopalle painuneilla ohimoilla helmeilivät hikikarpalot. Vaarin ilmeissä oli jotakin hyvin juhlallista, niin työn tärkeydestä kuin uupumuksestakin johtuvaa. Lämmin, kosteanmuheva maa ei ollut helppoa astella kylvövakan alla, mutta hän teki sen kumminkin. Tuossa, hänen lähellään kivellä istuen, lepäsi hänen miniänsä Onerva hevostaan lepuuttaen. Hevosen hikisen kiiltävä karva välkehti auringossa ja sen pullea kuve nousi ja laski eläimen hamutessa suuhunsa kuloruohoa tai lehden alkuja. Saatuaan edellisen kylvösaran äestetyksi Onerva oli tarjoutunut kylvämään toisen. »En ole sitä milloinkaan oikein tarkkaan seurannut, mutta jos vaari neuvoo .» Vaari oli katsonut pitkien, tuuheiden kulmakarvojensa alitse miniäänsä. »Katso nyt tämä kerta — jos vaikka vielä saat kylvääkin — kun ei muuta kylväjää ole», hän oli lausunut harvinaisen pehmeästi. Aina, kun vaari jotakin tällä tavoin sanoi, Onervalla oli tunne ennustuksesta. Mitä vaari nyt ajatteli? Tuumiko kenties itse viimeistä kevättä kylvävänsä — ennustiko Matille

jotakin? Ei — Onerva ei tahtonut tänä päivänä ajatella surullisia asioita. Hän nyppäsi ruohonkorren suuhunsa ja pureskeli sitä. Kuinka kiitollinen hän olikaan tästä päivästä! Tänään sittenkin saatiin ohra kylvetyksi. Paavo ja Helmi olivat vuorotellen parilla ajaen muokanneet maan. Mikä taidosta oli puuttunut, sen korvasi hyvä tahto ja nuori yritteliäisyys. Onerva kurkottui paikaltaan. Aivan oikein — siellä heiluivat hevosten harjat ylös, alas, saman parin, Keskitalon ruunan ja Kallion Mustan, tallatessa Keskitalon ohrapeltoa. Kukahan siellä kylvää? Jaksaako vaari, vai tuleeko Kallion Kalle auttamaan? Luulisi Kallen yrittävän tulla, sillä vaarilla oli kylliksi urakkaa Päätalon pelloissa.

Vaari asteli verkkaisin askelin pientarelle, jätti kylvövakan puunoksaan. Pilvet kerääntyivät yhä tiheämpiin ryhmiin. Vaari istahti miniänsä läheisyyteen.

— Jos tänä iltana puhkeaa sade, se on sama kuin jos markkoja sataisi — siitä puhkeaisi oras muutamassa päivässä.

Onervan silmäys hipoi kylvettyä alaa. Tämän Matti oli suunnitellut tämän vuoden ohraksi ja vieressä oli ruismaa. Jälleen vain vähäinen sarka, mutta ruismaa sittenkin. Viime syksynä Päätalon mailla ei oltu vanhaa nurmea käännetty peltomullaksi. Kukapa sen olisi tehnyt? Enää se ei merkinnyt kovin suurta tappiota, sillä Matin aikaisemmista suunnitelmista jo suurin osa oli ehditty toteuttaa.

— Missähän maan paikassa Sakkosen väki ahertaa? muisti vaari kesken kaiken. Miesten lähdettyä oli Sakkosen emäntä lapsineen muuttanut johonkin sukulaistaloon. »Ollaanpahan siellä taas vähän lähempänä kotia», oli emäntä sanonut, toivon riemukas pilke silmäkulmassaan. Niin. Heiltä ei ollut kirjettä tullut. Kukaan täällä ei tietänyt, kuinka heidän asiansa olivat.

— Eiköhän emäntä kesän päälle kirjoita — harvakseen

niitä aina tulee, päätteli Onerva. — Oli niissä ihmisissä lujaa uskoa ja kotiinpääsyn toivoa.

Vaari nyökäytti. Hevonen veteli itseään ruohotuppu ruohotupulta edemmäksi, taivas sakeni pilvisyydessä.

— No, Poku — eiköhän yritetä?

Onerva nousi, ohjasi hevosen pellolle ja ryhtyi sekoittelemaan siementä multaan. Hänen jaloissaan olivat Matin saappaat ja niiden pohjiin kerääntyi painavia multapaakkuja, kunnes taas itsekseen irtaantuivat, putosivat pois. Pokun askel oli vielä vetävä, vaikka sen olikin tuon tuosta pysähdyttävä henkäisemään. Silloin sen suuriin, levollisiin silmiin kuvastui piennarpensaiden vihreys ja taivaan sini pilvien lomasta. Emännän ohimoilla pisarteli hiki, ruskettuneiden kasvojen iho oli nuorta ja kimmoisaa kuin olisi ollut ohuelti lakattua porsliinia. Naurahtaen hän hoputti hevosta uudelle kierrokselle ja vaarin silmäys seuraili miniän liikkeitä. Herraskainen, tuli vaari ajatelleeksi. — Niin, ne olivat nuo kasvot ja vartalon muoto, niiden takia sitä tuli ajatelleeksi. Nytkin kihartuivat hiukset kosteuttaan poskelle ja kapeat, mustat kulmakaaret erottuivat sievistä naiskasvoista harvinaisen selvinä. Herraskaisuutta oli vain ulkonäkö, vaari myönsi, muu kaikki oli oikeata laatua.

Vaari istui pientarella siksi kunnes Onervan työ oli tehty. Vaari ei tunnustanut väsyneensä kylväessään, mutta niin oli todella käynyt. Vanhat, vapisevat polvet tuskin kannattivat hänen kulkiessaan miniän ja Pokun jäljessä pihaan.

Tuntia myöhemmin puhkesi lämmin kevätsade. Vielä silloin eivät Keskitalon maat olleet kylvökunnossa ja niin Helmi ja Paavo jatkoivat edelleen. Hevosten askel tallautui multaan sitkeänä ja harjat heiluivat edestakaisin.

Pellolta tultuaan Onervan tarvitsi mennä vain lypsylle, sillä Keskitalon Ellen oli juossut toisesta navetasta toiseen

lehmiä hoitaessaan, jotta Helmi saisi olla Paavon työtoverina. Hän itse ei siihen terveydeltään kyennyt ja harmitteli sitä. »Poikasi on jo yhdentoista ikäinen», Onerva lohdutteli, »hänestä saat ehkä jo ensi vuonna hyvän hevosmiehen.» Niin. Arvi oli yhdentoista ikäinen ja yrittävä poika. Pieni kymmenvuotias oli vuoden aikana kehittynyt isoksi yksitoistavuotiaaksi. Sellaista se nykyään oli.

Lopulta oli illallinen syöty — suolakalaa, leipää, voita ja maitoa — ja päästy levolle. Helmi oli nukahtaa ruokapöytään, hätkähti horroksesta ja nauroi hämillään.

— Mene sinä jo nukkumaan, kehoitti Onerva, kyllä minä pöydän korjaan. Hän teki niin ja astui kamariinsa tuskin tajuten ympäristöään. Lapset olivat saaneet viime talvena ja tänä keväänä hakeutua vuoteisiin omin avuin. Keijo, asiallinen pikku mies, oli pessyt ja riisunut Ritvasiskon, leperrellytkin tälle samoin kuin kuuli äidin tekevän. Äiti katseli nukkuvaa poikaansa. Tämän kasvoille näytti vielä nukahtaessa jääneen liikuttavan pikkuvanha, tarmokas ilme.

Onerva pysähtyi pöydän ääreen ja otti kirjekotelon käteensä. Hän oli jättänyt sen sulkematta liittääkseen jälkikirjoituksen kylvöstä. Sade rapisi hiljaa ikkunaruutua vasten, ilma hämärtyi. Onervan oli suorastaan pakotettava itsensä jatkamaan kirjettä parilla lauseella, niin väsynyt hän oli. Hän katsoi eteensä levitetyn arkin ylitse ikkunaruutuun. Niin, sateesta myös on kirjoitettava — ja Pokun jalkapatista — ja .

Pää painautui hetkeksi, vain pikku hetkeksi pöydän nojaan, sade rapisi somasti, hyvin somasti. Oli sanomattomán helppo ja mukava olla — voi, kuinka helppo ja hyvä — niin hyvä . . .

Niska oli aivan jäykkä ja käsivarsi puutunut. Onerva räpytteli silmiään. Kuinka kauan hän oli mahtanut nukkua?

Ei — parasta oli mennä vuoteeseen ja jatkaa kirjettä aamulla.

Ihana kevätsade putoili painavina pisaroina viljamultaan, tavoitti siemenjyvän, paisutti sen ja puhkasi oraan.

Touonteon jälkeen Aini ilmoitti saapuvansa. Tulisi lauantai-iltana ja lähtisi maanantai-aamuna. Hän ilmestyi taloon uudessa kävelypuvussa, joka oli hankittu ties mistä, touhukkaana ja joka paikkaan nenänsä pistävänä. Tällä kertaa hänellä oli »ihana» kaikkeen sovitettavaksi.

— Voi, kuinka ihania voinisuja, hän maiskutteli suutaan ja otti heti toisen ja kolmannen. — Siinä suhteessa kyllä maalla kelpaa — saa tehdä voitaikinankin, jos haluaa.

— Tietysti laitoin edes jotakin sinua varten, Onerva selitti, ei niitä muuten.

— Älähän! Aini nauroi ikäiselleen sopimatonta kujertelevaa naurua. — Nyt sinä olet taas olevinasi. Tulinkin sitä varten, että saan näitä tällaisia sekä voita mukaani ja maitoa pulloihin. Samalla saat antaa ohrajauhoja — ihania kotipellon ohrajauhoja — puurojauhoiksi. Nyt, kun olen työssä, eivät korttiannokset tahdo riittää. Tulee syödyksi voileipää useammin. Evästäkin on otettava. Poika myös näyttää käyvän päivä päivältä isompiruokaiseksi. Niin, katsomista siinä on.

— Voita minulla ei ole, mutta maitoa voit saada. Jauhoista ei liioin ole annettavaksi — kai sinä tiedät, ettemme tänä vuonna saaneet pitää samaa kuin viime vuonna — lasten osuudesta vähennettiin aika paljon viljatilanteen kiristyessä. Kunhan taas päästäisiin uutiseen.

Onervan selitys nostatti punan Ainin kasvoille, hänen silmänsä kovenivat äskeisestä vierasmakeudesta.

— Eikö ole voita? Mihin sinä sen panet — myyt trokareille. Kyllä minä saman maksan minkä muutkin, sen

saat uskoa. En ole tullutkaan ilman pyytämään. Kyllä sinulla voita on — kaikissa taloissa sitä on — mutta myydään trokareille, pauhasi Aini.

— Meiltä viedään jokainen liikenevä maitotippa meijeriin ja sieltä saadaan annostamme vastaava määrä voita. Ei siitä vielä kertaakaan ole kenellekään riittänyt täältä kotoa myytäväksi. Annoksemme mekin tarvitsemme.

Aini pureskeli kuiviltaan neljättä »voinisua» mieleltään epäuskoisena. Kaikki sanoivat, kuinka talollisilla on ja kuinka he myyvät kalliilla. Kuka sitten, ellei Onerva, liikenainen, osannut etuaan katsoa! Hyvä on, voinhan käydä katsomassa, missä varastojaan pitää. Jos löytyy voikilo, sanon sen kuuluvan tällä kertaa itselleni, ladon rahat pöytään: Siinä, rouvaseni!

— Ihana sauna — voi, kuinka ihana! Aini jo leperteli saunassa, pisteli hiuksiinsa neuloja, jotta hiukset eivät kastuisi, kun ne oli juuri eilen laineitettu, ja kietoi liinan hiusten suojaksi. — Sinulla, Helmi, ei ole kestokiharoita. Ennen olivat. Miksi et nyt pidä? Mutta muuten: miksi ihmeessä sinä vain täällä olet — näillä palkoilla? Ajattele, minäkin saan joka viikon päästä kirjekuoren, jossa on yhdeksänsataa markkaa. Se on ihana palkka naisihmiselle. Eikö ole? Elleivät nämä sukulaisemännät olisi niin kitsaita, saisin aivan pian kokoon talorahat — ne minä olen päättänyt kerätä — mutta nämä veljien vaimot eivät lähetä koskaan — eivät *koskaan* voita tai maitoa. Toiset saavat paketteja silloin tällöin, minä en koskaan. Minun on ostettava jokainen voikilo, jokainen jauhokoura vieraalta. On siinä ison talon tyttären osa!

Onerva palasi saunaan, vietyään Ritvan pestynä ja kylvetettynä nukkumaan. Ainin yksinpuhelu tyrehtyi.

— Minä sanoin tässä Helmille, kuinka hassua minusta

on, kun nuoret tytöt vain navetassa tarpovat, vaikka muualla saa paremman palkan. Satuin näkemään Rauman palvelijan ja hän pyysi kyselemään itselleen työpaikkaa.

— Aiotko kysyä? Onervan ääni oli tiukka ja moittiva.

— Tietysti, kun lupasin.

— Et ajatellut, mitä se merkitsee Rauman vanhalle emännälle. Ei täällä sen tapaisia agitaattoreita tarvita, osataan täältä muutenkin lähteä.

Aini nousi lauteille ja näytti loukkaantuneelta. Eikö enää saanut totuutta sanoa? Hän oli tullut puhuneeksi Rauman palvelijalle palkoistaan — saihan niistä nyt sentään puhua! — ja tyttö oli heti innostunut. Mitä hänelle kuului Rauman emäntä?

— Kerroitko, Onerva kumartui pesuvadin ylitse hiuksiaan pestäkseen, kerroitko Rauman palvelijalle, minkälaisia vaaroja siellä voi olla nuorille tytöille — niiden isojen palkkojen äärellä — ja minkälaiset menot?

Aini ei ollut kuulevinaan.

— On tämä aikaa! hän muutti puheenaihetta. — Olen nuortunut ainakin kymmenen vuotta Juhon lähdön jälkeen. Keskiviikkoiltanakin meillä oli pienet kestit, tuli tovereita ja heidän tuttaviaan. Te täällä ette voi kuvitella, kuinka hauskaa meillä oli.

Onervaa värisytti. Hänen mielestään Aini oli kymmenellä vuodella hulluuntunut, ei nuortunut.

— Sota-aika   Aini aloitti, mutta Onervan lyödessä löylyä keskeytti. Niin, ajatteli Onerva, siinä se oli, keppihevonen. Sota-aika. Todella oli sota-aika, mutta sen otti kukin laillansa. Toisille se merkitsee lakkaamatonta ponnistelua ja joka iltaista uupumusta, toisille juhlia ja nuortumista. Toisten kohdalla »lähtö» oli raskas asia ja paluun odotus kaikki kaikessa, toisille taas aihe nuortua ja hulluuntua.

— Et taitaisi välittää, vaikka Juho kaatuisi? — Onervan tiukan äänen pehmitti löylynhöyry.

— On minun ollut otettava sekin mahdollisuus lukuun, vastasi Aini laskeutuessaan peseytymään. — Kyllä minä ja poika tulisimme toimeen. Minulla on eräs ystävä, joka sanoo: Kyllä sinä hyvin toimeen tulet, tuommoinen yrittävä nainen. En minä tästä ystävästä erikoisemmin välitä, eikä meillä mitään ole, mutta luotan hänen sanoihinsa.

Onervan vastaa heiluttava käsi pysähtyi.

— Joko sinä olet niin pitkällä, että on oikein ystävä?

Aini nauroi, huojutti nuorekasta vartaloaan saunan hämärässä edestakaisin.

— Pitäisi minun sinut muistaa, pyhimys! Hullua, kuinka vanhanaikainen sinä todella olet! Luuletko ystävän merkitsevän jotakin — jotakin? Sehän ei merkitse sota-aikana mitään — jokaisella on.

— Se on vale! — Onerva rupesi kiihtymään.

— No, ellei nyt pyhimyksillä, sanoi Aini pisteliäästi, niin ainakin kaikilla tavallisilla ihmisillä. Sanohan vain, Helmi sinäkin, eikö se niin ole?

— Älä sekoita Helmiä sotkuusi! Minä vastaan kyllä Helmin puolesta. Hän on Kankaan Jussin kihlattu, eivätkä he ole sitä maata kuin sinun porsastelevat ystäväsi.

— Mitäs teistä! Täällähän eletään aataminaikaista elämää.

— Häpeäisit vähän! Sinun kaltaisesi antavat kaupunkilaistenkin elämästä irvikuvan. Sielläkin on toisenlaista.

Aini ei häkeltynyt. Kysyi vain, missä sitä toisenlaista kaupunkilaiselämää muka oli.

— Sairaaloissa raatavat lääkärit ja hoitajat niin, etteivät iltaisin jaksa kissaa sanoa, konttoreissa aherretaan puolella työvoimalla, kauppaliikkeissä kamppaillaan ostajien tyytymättömyyden ja tavaran vähyyden keskellä, perheissä

äidit jonottavat ja taas jonottavat, koettavat keksiä unissaankin seuraavan päivän aterioita perheelleen. Eikö se ole vähän toisenlaista? Sielläkin on niitä, jotka muistavat, että maassa on sota.

Aini otti kylpytakkinsa ja sanoi mennessään:

— Hauska kuulla veljensä vaimon suusta olevansa sota-ajan pohjasakkaa.

— Sinäpä sen itse sanoit!

— Kuinka emäntä uskalsi? Helmi kyyrötti saunannurkassa. Milloinkaan hän ei ollut kuullut emäntäänsä tuollaisena. Tietysti Aini oli ärsyttävä, mutta yltyäpä nyt selvään riitaan.

— Luuletko, etten tiedä melkein kaikkea Ainista? Minä en tosiaan enää jaksa kuunnella häntä. Juho on samoissa paikoissa meidän isännän kanssa ja hän kirjoitti, että Juhollekin on jo kerrottu vaimostaan. Juho ei vain tahdo uskoa. Tälläävät kaikenlaista, kateudesta, oli sanonut. Nyt tiedän, ettei kukaan ole tällännyt. Sitäpaitsi oli Ellen myös kuullut yhtä ja toista kaupungissa käydessään. Itse hän viimeisiksi sanoikseen sanoi sen, mikä hänestä on sanottava. Inhottavaa! Kun lehmänläjästä tehdään leipä, niin siitä tulee aika räättönen.

Helmi nauroi, valeli vettä ylitsensä. Vielä Onervan mentyä hänen oli naurahdettava vertaukselle.

— Ei teillä puhelinta ole — niin — eihän sitä ole, Aini laahusti kylpytakissa pitkin huoneita, tarkasteli ja arvosteli. — Kas — sain sormeeni pölyä — Helmi ei varmaankaan ole eilen oikein hyvin pyyhkinyt tuota kaapin taustaa. Puhelinta ajattelin siksi, kun tuumin tässä lähteväni huomenna päiväjunassa. Ei tarvitsisi nousta niin varhain maanantai-aamuna.

Onervasta oli samantekevää, lähtikö käly huomenna vai ylihuomenna. Mieluummin tietenkin saisi lähteä huomenna.

Onervaa ärsytti pölystä puhuminen. Hän oli joutunut viime talvena käymään sairaiden lasten takia kaupungissa ja majaillut kälynsä asunnossa. Siellä oli ollut vaatteita hujanhajan heiteltyinä, astioita pesemättöminä, lattiat pyyhkimättä. Lääkkeiden odotusaikana Onerva oli tehnyt perusteellisen siivouksen Ainin huoneessa, tämän ollessa silloin työssä. Kun Aini palasi kotiinsa haalistuneessa housupuvussa, päässään kirjava liina, hän oli koettanut selittää epäjärjestystä. Oli tullut valvottua illalla liian myöhään — sellaista ei toki aina sattunut — ja aamulla oli kiire. Sellaista hänen elämänsä todellisuudessa oli, mutta tuossa nyt pisti sormensa kaapin ja seinän väliin kuin paraskin rouva.

— Ellet siis luovuta minulle hitustakaan voita, on minun huomenaamuna käytävä Ellenin, Hiljan ja Annan luona. En usko, että he ovat sen auliimpia, mutta voinhan koettaa, nähdäkseni, kuinka vähän sukulaiset välittävät.

Onervan oli myönnettävä, etteivät kai toiset voineet auttaa paremmin kuin hänkään. Ainakin jokaisesta talosta kuljetettiin maito meijeriin ja siitä edelleen kuluttajille. Mistä silloin kukaan voita kirnuaa?

Vierailu päättyi seuraavana päivänä jonkinlaiseen kireyden tunteeseen. Siitä huolimatta Ainin hatun ruusuke viittasi tarmokkaasti taivasta kohti, hänen astellessaan pihatietä niin Keskitaloon kuin sieltä Rantataloonkin. Näillä talojen väleillä Aini tunsi jonkinlaista nöyryytyksen tunnetta, kerjätessään sukulaisiltaan mitään saamatta, mutta hän oli päättänyt niellä nöyryyden tunteen. Heidän ei pitänyt nähdä, kuinka niukkaa ruoasta toisinaan oli, vaikka rahaa tulikin. Hän ei sittenkään myöntäisi maalaiselämän etuja näille porhoille, joilla oli maitoa ja leipää koskaan loppumatta. Voi, kun viitsisi tarjota poikaa tänne kesäksi. Saisipahan ainakin lapsi vahvaa ruokaa, tarvitsematta tyy-

tyä pelkkään voileipäruokaan pitkin päivää ja itkeä nälkäänsä illalla.

— Siitä en vielä puhu — jos lähetän, lähetän pojan juhannukseksi, enkä sen jälkeen hätäile häntä kotiin, päätteli Aini. — Kälyjen ei pidä ajatella meidän puutteessa olevan. Se nostaisi heidän itsetuntoaan aivan liikaa.

Aini istuutui toisen luokan vaunuun, kassissaan maitopulloja, pari leipää ja neljäsosa kiloa voita. Ellen sen oli antanut omasta osuudestaan. Omasta osuudestaan! ajatteli Aini pilkallisesti. Oli niillä muka oma osuus — lehmiä navetta täynnä. Olkoot. Mitäpä hän sukulaisista, aina sentään sai vieraalta jotakin. Hän oli sen Annalle, siskolleen, sanonutkin. »Kuinkas sitten, jos me kaikki ryhtyisimme kirnuamaan voita mustaan pörssiin — silloin te kaupunkilaiset ette saisi sitäkään pientä maitoannosta, minkä nyt saatte», oli Anna vastannut. Niin kai — ehkä niinkin oli — mutta tietysti he silti itselleenkin kirnuavat.

Aini silmäili voittajan ilmein vaunuosastoaan. Näyttivätkö huomaavan hänen kaupunkilaisuutensa? Ihmeellisesti maalaisuus asui ihmisessä — joskus häneltäkin suoraan kysyttiin, mistä hän oli kotoisin. Tästä kaupungista, hän silloin vastasi nopeasti. Joka tapauksessa hän oli irroittautunut maalaisesta ujoudesta kokonaan ja osasi puhutella ihmisiä. Totta kai!

— Ei mitään, Aini hymyili vaununnurkkaan nojaavalle upseerille, jonka jalka oli sattunut hänen kassiinsa, — ei mitään, herra luutnantti. Väsynyt ihminen ei tiedä, mitä tekee. Eikä totta puhuen tarvitsekaan tietää. Herra luutnatti oli varmaankin lomalla — minun mieheni

Upseeri kietoi päällysvaatteensa helmaa tiiviimmin kasvojensa suojaksi, halusi nukkua. Luutnantit ovat tuollaisia — ollakseen ovat, — ajatteli Aini närkästyneenä. Vaikka puhuttelee arvonimeltä, niin vetäytyvät muka väsymyksen

suojaan. Totta kai minä nyt sentään luutnantin tunnen — kolme tuommoista tähteä kauluksessa!

Omaksi hämmästyksekseen Aini voi olla hiljaa. Hän nojasi piencen vaununpöytään toisella kädellään maisemaa katsellessaan. Oikeastaan maalaiselämä näytti aika mukavaltakin. Varsinkin Päätalon elämä oli jollakin tavalla — jollakin tavalla — suurpiirteistä. Aini oli tyytyväinen keksittyään sanan ajatuksissaan. Se oli tosiaan suurpiirteistä Onervan aikana. Rauhallisuutta, kodikkuutta, perhe-elämää. Vaaristakaan ei saanut sanoa pahaa sanaa. Kuuluivatkin nyt olevan kovin yhtä poikaa. Anna uskoi vaarin kantavan aamukorvikkeen miniänsä vuoteeseen. Tietenkin Anna liioitteli. Siihen ei vaaria sittenkään kukaan saisi. Keittävän hän sen kyllä kuului. No — keitti vaari sen äidinkin eläessä.

Mitähän, Aini jatkoi ajatuksiaan, mitähän, jos olisin jäänyt maalle? Olisimme ostaneet pienen palstan ja siinä nyt eläisin parin lehmän hoitajana. Kyllä kai sekin menisi — ei olisi niin uskomattoman raskaita maanantai-aamuja lauantai-illan ja sunnuntain jälkeen. Tulikohan oikeastaan eletyksi liian vapaasti? Mitä vielä. Kaikkihan niin elivät — herrat ja narrit. Mitä iloa elämässä muutenkaan oli? Mutta nuo maanantait — joskus suututti jälkeenpäin. Inhottikin. Sitäpaitsi kuulosti siltä kuin jo maallekin olisi kerrottu jotakin. Pyh, tuollainen tekopyhä Onerva — osaisi itsekin olla, jos olisi tilaisuus. Kyllä kai hänen nyt sopi olla tuomarina. Antaapas vain olla.

Mitä tästä kaikesta seuraa jälkeenpäin? tämä kysymys iskeytyi odottamatta ja äkkiä Ainin mieleen. Hän hämmästyi sitä. Se oli sen ajan murhe. Juho ei kumminkaan uskonut mitään, ja se oli hyvä. Ja mitä uskomista oikeastaan olikaan? Juoruja lappoivat — kateudesta puhuivat, kun tiesivät, kuinka hän ansaitsi yhdeksänsataa viikossa. Tosin

siitä ei jäänyt säästöjä, mutta siihen oli selvä syy. Juho ei ollut hänelle kustantanut mitään vaatteita, mutta nyt oli toisin. Kun kerran itse ansaitsi, sai kai myös ostaa. Hän olikin kolunnut nykyään kaikki paikat, joista jotakin sanottiin saatavan. Saanutkin oli — tämäkin kävelypuku . . .

Aini katsoi itseään sivulta. Ei tämä hyvää kangasta ollut. Ehkä liiankin huonoa hintaansa nähden. Hänen vain oli aina tehnyt mielensä kävelypukua, ja nykyään ne olivat niin kovin muodissa. Kummako, jos jonkinlaisen laittoi, kun rahaa tuli. Onerva ei ollut sanonut mitään, ei kiittänyt, ei moittinut. Oli vain kuin ohimennen koettanut kankaan laatua. Tuollainen äänettömyys kiusasi toisinaan. Oli olevinaan päteväkin arvostelija. »Eikö tuollaisiin sukkiin kulu kaikki palkkasi?» oli kerrankin kysynyt. Tosin hän siinä osui melkein oikeaan. Sata markkaa pari — joskus enemmän — ja sukka kesti pari iltaa ehjänä. Sitä varten kai ihminen rahaa sai, että sillä jotakin osti.

Aini muisti Rauman palvelijan, jolle oli aikonut kysyä työtä. Onerva ei ollut siitä pitänyt, että hän tytölle kertoi oloistaan. Kuka sen voi kieltää? Todella hän ei ollut siinä tarkoituksessa puhunut, että tyttö sitten hänet asiamiehekseen ottaisi. Oli ainoastaan halunnut osoittaa, mikä hän oli ihmisiään. No, tulkoon tyttö ja kokeilkoon, kuinka paljon on säästöjä vuoden päästä. Sanoi: »Tässä talossa kyllä jää säästöön melkein kaikki, minkä rahapalkkaa saan, kun ei ole suurempia menojakaan. Koettavat talosta järjestää sukkaa ja työkenkää, eikä tietysti ruoka maksa, ei asuntokaan. Mutta kun ajattelen neljäntuhannen kuukausipalkkaa, niin jo siihen saa asunto ja ruoka jotakin maksaakin.» Aini naurahti. Sopii tytön tulla ja kokeilla. Kunhan ei olisi pientä vippiä pyytämässä muutaman kuukauden kuluttua, kun seuraa saa ja pitää komeasti olla.

Aini tapasi asemalla työtovereitaan. Olivat muuten vain

aikaansa kuluttamassa. Pörröisten kestojen päällä kekotti pieni hattu ja muutamien huuliin oli jo ilmestynyt punaa, vaikka samat huulet olivat aivan äskettäin purreet vankkaa maalaisleipää.

— Olin sukulaisten luona pistäytymässä. Aioin olla huomiseen, mutta en saanut aikaa millään kulumaan. Tulkaa nyt, tytöt, taas tänä iltana meille, pistän pojan varhain nukkumaan. Tulkaa samalla sakilla kuin ennenkin.

Ainin kengät kapsoivat tarmokkaasti katuun, mutta hänen mielensä pohjalla iti pikkuinen haikeuden tunne. Päätalossa valmistuttiin rauhalliseen sunnuntai-iltaan. Ehkä sieltä pistäydytään kylässä. Ainakin Onerva saa mennä nukkumaan silloin kun itse haluaa. Tulikin kutsutuksi vieraita. Kannattaako se sittenkään ajan mittaan? Mitä hyötyä siitä on?

Aini huitaisi turhat ajatukset menemään, hymyili tutuille vastaantulijoille ja kopsutteli asuntoonsa.

2.

Pumpulipalloja muistuttavien poutapilvien alla soittivat kymmenet työnäänet sinfoniaansa. Sarkojen päitä auki niittävä Päätalon Helmi otti kovasimen kenkänsä varresta ja ryhtyi hiomaan viikatetta. Hänen laulahduksensa kulkeutui pitkin heinäsarkaa tuonnemmaksi ja ruskea silmäpari seuraili lähiseudun puuhia. Kunkin talon kotiniityllä suoritettiin tämänkesäistä heinäntekoa. Sen jälkeen seuraisivat saari- ja järviniityt. Jo kuului niittokoneen ratiseva ääni ja Onervan hevosta ohjaava kehoitus. Vaarin oli Onerva pyytänyt saunan lämmittäjäksi ja korvikkeen keittäjäksi. Hän itse ajaisi kumoon viimeiset heinäsarat. Nyt raksutti niittokone ja ääni kantautui iltapäivätaivaalle kuin oudon soittimen synnyttämänä. Jostakin kauempaa

yhtyi toisen koneen ääni samaan säveleeseen ja Onerva hymyili istuimellaan. Näin se kävi! Yhtä hyvin työ kävi häneltä kuin Keskitalon Laimilta, joka nyt tänä kesänä yritti ja onnistui niittokoneen ajajana. Työ sujui, heinä taittui, angervo tuoksui hiukan kellastunein kukin. Kolmen viikon päästä tulee Matti lomalle.

Saunan joutuessa työkin oli tehty. Pari edellistä sadepäivää oli hidastanut heinätyötä, mutta ilmapuntarin osoittaessa parempaa säätä Onerva oli kiirehtinyt kaatamaan viimeiset sarat. Ilmapuntari tosiaan. Se oli vaarin selässä. Viikko sitten vaari puhui muuttuvista ilmoista, kehoitti kiirehtimään, jos vain heinä oli kylliksi kukkinut. Sellaisissa asioissa oli parasta kuunnella vaaria. Eilen selkä jo kuului käyneen notkeammaksi ja sen vaari myös kertoi. »Vaikka teette luokoa, ei enää kastele — ainakaan pahemmin.»

Nyt oli luokoa huomiseksi kuivumaan. Sitä ennen oli tänään lopullisesti kuivuneet kannettu latoon. Kiirettä oli ollut ja nyt heinien pistelyt tuntuivat käsivarsissa ja kaulalla. Kaula-aukon muotoinen kappale rinnasta oli hehkuvan punainen. Onerva voiteli sitä kehoittaessaan Keijoa juoksemaan Keskitaloon. »Käske sieltäkin väki saunaan — eivät ole itse joutaneet tänään omaansa lämmittämään.»

Keskitalon Ellen ja lapset tulivat pyyhkeet kainalossa. Istuutuivat Päätalon kesäpirttiin Onervan huolehtiessa korvikkeesta. Heti, kun Helmikin joutuisi lypsyltä, mentäisiin saunaan. Onerva pysähtyi keskelle lattiaa ja katseli lankovainajansa lapsia. Siinä oli ruskeaksi paahtunut Laimi, oli yksitoistavuotias Arvi ja molemmat nuoremmat tytöt. Missä näiden kahden vanhemman lapsuus oli? Sitä ei enää ollut. Työt, velvollisuus ja isän menettämisen suru olivat yhteisvoimin heistä tehneet varhaisnuo-

ria lapsuuden parhaassa iässä. Kuinka varmoin liikkein Laimikin, kolmetoistavuotias, liikkui askareissaan ja nyt tuossa, huoltaessaan nuorempia. Lypsylläkin tytön oli kuljettava joskus yksinään, jos äidin selkä oli pahemmin kipeä. Ellenille jäi tuo vaivansa Lea-tyttärestä, eikä se ottanut luopuakseen. Joskus suorastaan vuoteeseen kaasi. Varhaisin herääjä koko talossa kuuluikin Laimi olevan. Nousi ylös ensimmäisenä, keitti korvikkeen ja vei sen äidille. »Menen kyllä yksin lypsämään», sanoi tyttö omasta aloitteestaan, milloin Ellenin vaiva oli yltynyt niin pahaksi, ettei hän kyennyt nousemaan ylös. Matka kesänavetoille oli tosin vain puolen kilometrin mittainen, mutta oli siinäkin hennoille käsille kärryjen ohjaamista. Vähäpuheisena tyttö sen jälkeen pesi navetta-astiat, huolehti aamiaisestakin ja juoksi niitylle haravoimaan.

— Joko Keskitalon isäntä kuljettaa väkensä maanantaista alkaen järviniitylle? kysyi Onerva naurahtaen. Hänen olisi mielensä tehnyt hipaista Arvia poskesta, niin tärkeän näköisenä tämä istui ja hymyili kysymykselle.

— Siinä meiltä mennään missä muualtakin, vastasi poika pikkutärkeästi. Puuhevoset ja koivukiekkokärryt olivat vaihtuneet tällä lapsella todellisiksi ajoneuvoiksi viime talvena. He olivat jo nyt nuoria, joilta oli äkkiä taittunut lapsuus.

— Ottakaa nyt — ottakaa toisetkin vehnäspalat, kehoitti Onerva Laimia ja Arvia käyttämättä sanaa »lapset», niinkuin oli vielä viime kesänä sanonut. Poika, jonka vyöllä heilui isän perintönä tuppipuukko, ei katsonut voivansa käyttäytyä ahneiden lasten tavoin, vaan kiitti tätiä kohteliaasti.

Ulkoa kuului tonkan helinä ja Helmin hyräily. Nyt sopi lähteä saunaan. Se olikin jo aikoja sitten valmistunut kylpykuntoon ja antaisi varmaan makeat löylyt.

— Kyllä oli hyvä, kun Rauman palvelija palasi takaisin edes heinänteon kynnyksellä, jutteli Ellen lapsia saunaan puuhatessaan. — Onko Helmi ollut tytön kanssa puheissa paluun jälkeen?

— On, tiesi Onerva. — Ei sellainen sopinut hiljaiselle tytölle. Ei ollut kuulemma yön, ei päivän rauhaa asunnossa ja toiset nälvivät lakkaamatta, ellet tehnyt sitä tai tätä. Olivat väliin puoliväkisin vieneet omiin reissuihinsa ja katunut oli tyttö jo koko lähtöään. Ikävä siellä tuli toisenlaiseen tottuneelle. Lakkaamatta oli neuvottu, kuinka pitäisi olla kulmapuikot, huulipuikot, hajuvesipullot. Kun et samaan hiileen puhaltanut, niin jäit yksin. Silloin tyttö oli kirjoittanut entiselle emännälleen ja niin on nyt talossa. »Tulin työn ja ruoan ääreen», oli sanonut tullessaan.

— Saa nähdä, mikä minun eteeni tulee, jos Helmi tänä syksynä menee naimisiin. En taida mistään saada apulaista. — Onerva nosti Ritvan käsivarsilleen ja kehoitti toisia tulemaan mukanaan. Hän koettaisi pestä Ritvan, Soinin ja Ellenin Lean. Toiset voisivat huolehtia itsestään.

— Kyllä minä, Ellen torjui, koetan tällä kertaa kestää paremmin kuin ennen.

— Kyllähän minä tiedän, ettet sinä kestä pitkällistä saunassa oloa. Voin aivan hyvin pestä kaikki kolme — tule sinä vasta myöhemmin, niin saat ottaa vain nopeasti hyvät löylyt ja palata pian takaisin.

Vaari oli istuutunut porraskivelle ja hänen viereensä ilmestyi Arvi, pojanpoika. Pestyjä lapsia makuuhuoneeseen kantava ja ohjaileva Helmi kuuli pojan vaarille kertovan:

— Sanoin minä siitä äidille, mutta äiti ei uskonut. Jos olisi minua kuunneltu, niin eivät nekään heinät olisi joutuneet vesisateen alla olemaan.

Sellaista siis oli tapahtunut nuoren miehen isännäntaipaleella. Ei oltu vielä kuunneltu hänen mielipidettään. Mutta tuo tuollainen umpikorvaisuus olikin kostanut itsensä ja kuvastui nyt itsetuntona pojan äänessä.

— Ei se nyt niin ihmeitä tehnyt, kuului poika puhuvan Helmin jatkaessa matkaansa. — Tulee niitä hyvinäkin latoihin — ei aivan vähää tulekaan.

Yksitoistavuotias isäntä näytti siis katsovan seuraavaan ruokintakauteen valoisin mielin. Mistä sanat olivat tulleet hänen huulilleen? Olivatko palanneet mieleen isän joskus lausumina? Enimmäkseen poika käytti puheenparsia, joita isä oli aikoinaan myös käyttänyt. Kaikessa, suuressa ja pienessä, Arvi koetti jäljitellä isää ja palautteli hiljaiseen mieleensä muistoja tämän toimista ja puuhailuista. Samalla tavoin koetti tarttua ohjaksiin ajamaan lähtiessään, samoin kehoitti ruunaa, samalla liikkeellä koetti saada lyhyet jalkansa heilahtamaan heinäkuorman päälle. Isä oli ollut ihanne ja esikuva. Melkein huomaamatta tuli pojan kävelyynkin sama tyyli, samaa askelen pituutta yritti nopsa jalka. Yritteliäisyydessä ei ollut vikaa, ainoa harmi olivat liian vähät elämän vuodet, joita sopi koettaa lisätä käytöksen muutoksella. Harvoin Arvi enää innostui temmeltämään toisten poikien tavalla. Jos sellaista vielä sattui, niin pian poika jätti leikin, pysähtyi katsojaksi. Niin isäkin oli tehnyt lastensa temmeltäessä, olipa jaellut kehoituksiaankin. »Sillä tavalla!» saattoi poikakin nyt sanoa ja hänen kasvonsa kävivät vakaviksi—kenties kurkussa kuristi. Ehkäpä lapsi tietoisesti jäljitteli isäänsä saadakseen läheiset uskomaan omaan varhaiseen miehuuteensa.

— Miehet saunaan! Arvi ei kuullut tädin äänessä leikin vivahdetta, vaan otti kehoituksen asiaan kuuluvana. Hitaasti, kuin jotakin asiaa mielessään harkiten, poika

nousi, ryhtyi aukaisemaan puseroaan ja käveli vaarin jäljessä saunalle.

Kesäpirtissä Laimi kampasi nuorempien hiuksia, osoitti paitaa ja liiviä, torulkin vähän, kun joku kärsimättömänä kiemurteli huolenpidosta.

— Nyt nukkumaan! Ellen nousi lähteäkseen. — Huomenna on taas haravan oltava jokaisessa kädessä, jossa se suinkin pysyy.

Onerva tarttui padansankaan, nosti sen tulelle. Vaarin aamulla keittämien perunoiden jälkeen ei oltu saatu keittoruokaa. Lasten takia pääasiassa oli keitettävä iltapuuro, eivätkä sitä toisetkaan panisi pahakseen. Työaikana oli mahdoton joutaa keittämään ja pesemään astioita. Koska leipominenkin vei paljon aikaa, oli Päätalossa tänä keväänä tavan mukaan leivottu kuivia leipiä. Vaarin hampaaton suu niistä ei saanut eroa liottamallakaan. Ruokapuolesta ehdittäisiin huolehtimaan kumminkin vasta heinänteon jälkeen, mikäli vaari itse ei keittänyt silloin tällöin perunoita, ollessaan lasten paimenena, saunan lämmittäjänä ja liekalehmän siirtäjänä.

— Syömään, lapset, vaari ja Helmi! kehoitti Onerva, käsien liikutellessa lautasia, lusikoita, veitsiä ja juomalaseja paikoilleen, lennättäessä leipäkoria, suolakalaa.

Syödessäänkin Onerva ajatteli huomista päivää. Hänen olisi istuuduttava haravakoneen istuimelle, ajaa raksutettava sarkojen päästä päähän, taas vuorostaan oltava ladossa Helmin hangotessa kuivia, tuoksuvia heiniä latoon, juostava pirttipuolelle ja illalla kenties mentävä Helmin toverina lypsylle.

Tällä tavoin päälle pursuavat huomiset työt eivät tehneet häntä enempää tänään kuin muulloinkaan alakuloiseksi tai väsyneeksi. Ja jo nyt hän kurkottui sunnuntai-iltaan, jolloin olisi aikaa istuutua kirjoittamaan Matille: »Ajattele,

kaikki kotisarkojen heinä on nyt ladossa, saatiinkin hyvinä. Vain parina päivänä sade häiritsi, tuottamatta suurtakaan vahinkoa. Huomenna lähdetään järviniitylle ja silloin viikate saa luvan heilua minunkin kädessäni yhtä tottuneesti kuin Helmin . Ja kolmen viikon kuluttua olet Sinä täällä».

Onerva vetäytyi huoneeseensa, Helmin jäädessä pesemään astioita. Kesäpirtin avoimesta ikkunasta kuului tytön laulahtelu emännän kävellessä kastenurmikon ylitse talvipuolelle. Hän pysähtyi rappujen eteen ja kuunteli hiljaista kesäiltaa. Rauha tuli hänen mieleensä. Täällä oli tällainen, hyvä rauha. Kuinka oli siellä, missä Valde ja Matti ja kaikki toiset miehet olivat? Oliko siellä ainoatakaan tämän hetken kaltaista — näin hiljaista ja tyventä? Varmaan he muistavat siellä, minkälaista oli kotona heinänteon aikaan iltasaunan jälkeen.

Onerva piteli kättä ovenkahvassa. Hänelle tuli sanomattomasti, lämpimästi ja sittenkin riipaisevasti ikävä. Kuinka hyvältä mahtaisi tuntua, jos Matti vielä kerran kävelisi puhtaassa, mankeloidussa paidassa, rinta avoimeksi käännettynä, saunasta talvipuolelle.

— Älä siinä! Vaari oli tehnyt vähäisen kierroksen ympäristöön, tutkinut huomisen sään todennäköisiä mahdollisuuksia ja havainnut kissan hypistelevän ruohonkorsia suuhunsa. — Vai sinä siinä ennustat sadetta silloin, kun luoko odottaa kuivumista.

Onerva naurahti, astui sisälle. Huoneissa oli niihin kesäisin kuuluva asumattomuuden tuoksu. Täällä oli tapana »lepuuttaa» talviasuntoa silloin kun ihmiset kovimmin ahersivat. Onerva oli usein aikonut kirjoittaa tästä tavasta »Maatalousnaisen» johonkin numeroon, mutta koskaan ei tullut valmista. Kesällä, jolloin aihe tuli mieleen, ei ollut aikaa, talvella sen taas unohti. »Nyt, kun olen tullut vali-

tuksi piirijohtokunnan jäseneksi, minun kai on kirjoitettava siitä, samalla kun kerron muistakin harrastuksistamme», hän jälleen päätti, tietämättä milloin sen tekisi.

Piirijohtokunnan jäsenyydestä Onerva muisti juurikasvinviljelyskilpailun. Tänä vuonna oli kaali etusijalla. Hän oli päättänyt innostuttaa emännät ja tyttäret keräkaalin viljelykseen, puhunut siitä. Itse esimerkkiä näyttäen hän oli laatinut kerhoneuvojan avustuksella taimilavan ja myynyt siitä useita satoja taimia. Kaiketi hänen aloitteentekijänä pitäisi päästä parhaisiin tuloksiin. Ei siis auttanut vielä nyt mennä levolle, vaan oli otettava lisää vaatetta ylle, lähdettävä katsomaan, kuinka hyvin Keijo ja Armi olivat kasvimaan hoitaneet ja haranneet sateen jälkeen.

Kasvimaan savimultaisin kohta oli valittu keräkaalille ja nyt siinä jo vihreitä, mureita lehtiä kerääntyi yhteen, vaaleten kauniiksi, valkoiseksi kaaliksi kuvun paisuessa. Monena kevätkesän iltana hän lastensa kanssa oli saanut vainota juurimadon toukkia ja myöhemmin lehtien tuholaisia. Kahden kiven välissä Armikin tilskutti kaikennimisiä kirvoja ja tuholaisia kuoliaiksi ja taas kitki rikkaruohoa, harasi ja multasi. Onerva oli päättänyt syksyllä maksaa kilohinnan niin myydystä kuin omassa taloudessa käytetystä sadosta, koska sittenkin kasvimaa oli jäänyt lasten huolenpitoon. Pieni säästökirja kumpaisenkin vanhemman lapsen omalla nimellä varmaan kannustaisi heitä uusiin yrityksiin. Onerva itse tiesi, kuinka tärkeätä oli tuntea työn tuottaneen myöskin näkyviä tuloksia. Vaari ei välittänyt kasvimaasta enempää kuin kasvisruoistakaan, mutta siitä huolimatta hän oli sittenkin tehnyt vanhasta sahanterästä molemmille sopivat harat. Niillä oli viimeisen sateen jälkeenkin tehty työtä kenenkään käskemättä. Suorat porkkana-, punajuuri-, sipuli- ja hernerivit kulkivat maan

päästä päähän. Onerva nyppäsi herneenkukan. Se oli kaunis, pieni kukka, terältään viileä ja rauhoittava. Onerva pureskeli kukkaa hampaittensa raossa ja tunsi siinä herneen mehukkaan maun.

— He oppivat tekemään työtä, ajatteli Onerva lapsistaan. — He oppivat pitämään työstä, kun näkevät sen tuottavan tuloksia ja kun kaikki kasvaa heidän silmiensä edessä.

3.

Yrityksen kaikki langat olivat Onervan käsissä. Hän juoksi milloin ravintolan puolelle silmäilemään nuorten tyttöjen puuhia korvikepöydän ja hernekeiton vaiheilla, milloin taas sisälle käsitöiden ja säilykkeiden näyttelyosastoon, milloin taas koulun avaralle pihalle nähdäkseen, joko yleisö odotti tilaisuuden alkamista. Tietenkään tämänsyksyisestä elojuhlasta ei tullut niin suurenmoista kuin rauhanaikoina, mutta odotukset se ainakin yleisömenestykseen nähden ylitti. Muutamat vanhemmat emännät, sellaiset kuin Rauman emäntä ja Kallion Anna, olivat olleet tuumaa vastaan. Ei ollut kulkuneuvoja, joilla juhlayleisö voisi saapua. Ei ehkä ollut halua kokoontumisiin tällaisena aikana. »Päinvastoin», Onerva oli sanonut, »juuri nyt ihmiset kaipaavat vaihtelua, ajatusten tuuletusta. Sitäpaitsi toivovat eräät saavansa joitakin viitteitä omaksi opikseen siitä, minkä me olemme tehneet ja hyväksi nähneet.»

Vastustus kuoli enemmistön ryhtyessä kannattamaan Onervan ajatusta. Elojuhla voi onnistua tällaisenakin aikana. Siihen tarvittiin ainoastaan henkilöä, joka voisi ja tahtoisi johtaa kaiken valmistelussa. Sellainen henkilö kylässä oli, jopa hän juuri oli koko tuuman herättäjäkin.

Onervan nuorekkaat kasvot hehkuivat innostuksesta hänen kiirehtiessään takaisin sisälle koulutaloon. Yleisö istui paikoillaan. Voitaisiin aloittaa.

»Kymmenen virran maan» sanat nousivat syyskesäiselle taivaalle hartaina kuin rukous. Yleisö eläytyi juhlatunnelmaan, seisoi hiiskumatta laulun loputtua. Elojuhla heidän mielestään oli kiitostilaisuus vuoden sadosta ja kiittämiseen kuului hartaus. Onerva tunsi käsiensä vapisevan, niiden pidellessä muutamaa kirjoitusliuskaa. Hänen olisi pidettävä tervehdyspuhe. Hän oli kirjoittanut puhetta puintikiireiden keskellä ja hämärinä öinä, jolloin myös Matin kirjeet olivat mielessä. »Ei», hän oli lopulta ajatellut, »ei siitä tarvitse mitään korupuhetta tulla. Sanon sen, mikä tuntuu tärkeimmältä.»

Nyt hän astui köynnöksin koristellun puhujalavan taakse, katsoi yleisöön. Jotakin hyvää ja lämmittävää tuntui huokuvan ihmisistä häneen. He ovat tulleet lepäämään, vaihtamaan ajatuksia, käväisi Onervan mielessä. Joukossa oli muutama asepukuinen, lomalla oleva. Onerva aloitti hiukan epävarmasti, mutta innostui jatkaessaan. Hän kertoi koruttomasti elojuhlan tarkoituksesta nimenomaan tällaisena aikana. Se oli kiitos vuoden sadosta, mutta tahtoi samalla olla samanmielisten yhteishetki, jolloin voitaisiin ja tahdottaisiin hetkeksi unohtaa arkityöt niitä sittenkään unohtamatta. Arkityön muistaminen toisin kuin työn keskellä sekä rohkaisi että kehitti. Onerva lämpeni yleisön hiljaisuudesta, odottavista silmistä ja kuulevista korvista. Hän innostui puhumaan ohitse kirjoitettujen sanojen lasten ja vanhustenkin aherruksista myös viime vuonna, jolloin nuoruus jo oli sodassa ja lapsuus astunut nuorukaisten tilalle, yrittäen enemmän kuin olisi luullut voimia olevan. Hänen tervehdyspuheensa päättyi lujauskoisiin sanoihin kotiseudun lähellä olevasta onnesta,

kun vain jatkuvasti tehtäisiin työtä samoin kuin tähän saakka.

Tiukkoja työkäsiä lyötiin yhteen, supistiin päät yhdessä. Oli siinä emäntää Päätaloon — niin piti puheen kuin paras pappi! Eikä vain puheita pitänyt, vaan näytti itse työllään, minkä nyt tuossa sanoi.

Juhla jatkui. Opettaja Väre kutsui kuoron laulamaan, nilkutti itse johtoon. »Oi, kallis Suomenmaa» nostatti kyyneliä silmiin, paisutti rintaa. Vanhat, kuhmuraiset, paljon raataneet kädet puristuivat toisiinsa ja silmät tuijottivat helmaan. Niin, niin — hyvä, kun tuli tultua.

Asepukuinen maatalousteknikko piti esitelmän. Nyt se ei koskenut salaojitusta, ei lannoitusta, ei maanparannusta, vaan tällä kertaa päiväntärkeäksi käyvää polttopuun säästöä maatalouksissa. Paitsi tätä esitelmää oli juhlassa vielä kaksi muuta. Toisen piti karjatalouskonsulentti nykyisestä ruokinnasta, antaen ohjeita puutostautien varalle. Kolmannen esitelmän piti kotitalouskonsulentti, neuvoen pula-ajan säilykkeiden valmistusta, samalla huomauttaen yleisölle, että tässä tilaisuudessa jo oli näytteillä tämän syksyn kursseilla valmistettuja säilykkeitä.

Välillä laulettiin, joku lausui runon ja pidettiin väliaika. Silloin yleisö tungeksi katsomassa näyttelyä, jota kerhoneuvoja auliisti esitteli. Nuori, kansallispukuinen neuvoja liikkui milloin minkin näyttelyryhmän luona ja selosti niitä. Tuossa oli hapankaalia, ennestään tuntematonta näillä main, tuossa tuoremehuja ja -soseita, täällä suolattuja sieniä, myöskin useimmille tuntemattomia herkkuja. Toisaalla taas oli porkkanoita, perunoita, punajuuria ja sen semmoisia kuin osoituksena, kuinka hyvin pohjoinenkin maa sellaisen kasvatti, jos riitti voimia ja harrastusta niiden hoitoon. »Lapset tänä kesänä ovat yksinomaan hoitaneet kasvimaat ja heistäkin lisäksi pienimmät», kerho-

neuvoja lisäsi. Oli pellavaa vain liotettuna ja myös valmiiksi loukutettuna. Olipa joku sitä jo kehrännytkin ja tuonut lankavyyhden näyttelyyn. Samoin oli villalankaa ja niistä valmistettuja vanttuita, sukkia, puseroita ja kaikkea muuta kudottua tai virkattua. »Kenellä niiden valmistamiseen on ollut aikaa?» kysyi joku epäillen. »Nuoret tytöt ovat uhranneet yöunestaan saadakseen näyttelytavaraa», tiesi neuvoja kertoa. Olivatpa tytöt kesätöiden päätyttyä käyneet viikon verran säilykekursseillakin. Vielä näyttelyssä oli muutama vanhasta kunnostettu puku, lastenvaatteita, joita oli tehty tilkuista ja sen semmoista. Nämä oli valmistettu säilykekurssien iltatöinä. Vasta talvella pidettäisiin tallukkakurssit ja todelliset »vanhasta uutta»-kurssit. Nämä oli tehty vain näyttelyä varten ja pieneksi viitteeksi siitä, mihin kätevä ihminen saattoi pystyä silloinkin, kun ei saanut kaupan hyllyltä ostaa metreittäin kangasta, vaan raaka-aineena oli vanha ja jo hyljätty tavara. Tuolla hypisteltiin somaa kaitaliinaa ja neuvojan silmä jo kiirehti sen havaitsemaan.

— Siinä on erään karjaa hoitavan tytön erikoiskeksintö, hän selitti. — Tyttö on koonnut kaikki siivilävanut ja kehrännyt ne langaksi. Trikootilkuista leikattujen suikaleiden kera hän on kutonut langasta tällaisen kaitaliinan, pellava loimena.

Kyseessäoleva tyttö seisoi lähettyvillä punastelevana. Hänen silmänsä loistivat innostuksesta. Ollapa vielä kerran lankoja ja värejä, loimia ja kuteita, niin kyllä hän osaisi paljon kauniimpia, paljon taiteellisempia tehdä! Niin — ehkä sellainen aika vielä joskus on.

Väliaika loppui, ohjelma jatkui. Näyttelystä poistuvat tekivät sen vastahakoisesti. Jäi vielä paljon näkemättä, mutta senhän ehtisi katsella juhlan loputtua. Näyttely olisi avoin monta tuntia juhlan päättymisen jälkeen.

Joku ei ollut lainkaan huomannut, kuinka eräs luokan ikkunoista oli verhoiltu toisin kuin toinen. Toisen ikkunan edessä olivat verhot, jotka peittivät melkein koko ikkunan ja sen ikkunanpenkillä oli lisäksi paljon ja korkeita, ränsistyneitä huonekasveja. Toinen taas oli saanut ilmavat verhot, jotka oli sijoitettu niin, että ikkuna-alaa jäi runsaasti vapaaksi. Tämän ikkunan penkillä taas oli vain muutama, mutta hoidettu ruukkukasvi.

— Oliko siellä semmoinenkin?

— Oli. Käy katsomassa — ne ikkunat on vierekkäin — siinä etelän puolella.

Kaikkea oli ajateltu, se oli myönnettävä. Toisella väliajalla oli luvattu näyttää, kuinka seppeleen sitominen tapahtui. Huoahdettiin. Niitä tarvittiin nykyisin melkein joka talossa.

Onerva liikkui yhä tyytyväisempänä juhlakansan keskellä. Korvike maistui, hernekeitto meni kuin kuumille kiville. Hän saattoi jo nyt olla tyytyväinen yritykseen, jonka kuorma oli muutaman päivän painanut hänen henkisiä ja ruumiillisia hartioitaan. Tästä hänen olisi kerrottava pian lomalle tulevalle Matille. Hän oli muidenkin töiden lisääntyessä melkein kuin saanut uudet voimat yhteistoimintaan. Hän tunsi nousevansa ja kasvavansa tällaisissa toiminnoissa ja tajusi vain yhteistoiminnan lisäävän ihmisten keskeistä rakkautta, jota toisinaan tuntui maailmassa olevan niin sanomattoman vähän.

Lopettajaispuheen aikana Onerva istui paikallaan rauhallisena ja tyytyväisenä. Erkki Väre nilkutti yleisön eteen, aloitti puheensa ihmisestä.

Hän puhui, kuinka ihminen saattoi raskaan työtaakan alla ajatella sen vain jonkinlaiseksi välitilaksi, josta koittaisi pian helpotus. Näin ajatellen niin nuori kuin vanha yritti kaikkensa ja teki työtä toisinaan ylitse voimiensa,

kun lisäksi oli pakkokin. Hän uskoi tämän kesän raskaimmaksi ja odotti tulevaa, jolloin kenties toivottu helpotus tulisi. Kumminkin kävi enimmäkseen niin, että ihminen myös kaatui työnsä keskelle, saavuttamatta koskaan haaveilemaansa helpompaa aikaa. Kun ryhtyi ajattelemaan tällaisia työnsä ääreen kaatuneita sankareita, oli myönnettävä, että he olivat eläneet ihmisen todellista elämää, joka on parasta ollut, kun se on työtä ja vaivaa ollut.

Onerva ei jälkeenpäin muistanut, millä sanoilla Erkki lopetti puheensa, sillä hänen omat ajatuksensa takertuivat lauseeseen: Kun se parasta on ollut, on se työtä ja vaivaa ollut. Tässä juhlassa kaikki olivat niitä, joihin sanat sopivat. Jos joskus tulisi tavaksi varustaa vainajien asuinpaikka yhteisellä suurella muistomerkillä, siihen olisivat sanat valmiina tuossa lauseessa: Kun se parasta on ollut . . .

Ihmisellä ei ollut — Onerva jatkoi ajatustaan — kukkasen ja ilmaa halkovan linnun etuoikeutta olla huolehtimatta huomisesta. Jos siitä jotakin siihen suuntaan sanottiin jopa sanassa, niin sitä ei ollut suinkaan otettava kirjaimellisesti. Ihmisen kohdalla oli sanottu: »Otsasi hiessä . .» ja se oli totta. Kun ihmistä kehoitettiin jättämään huomisen huolet ja ottamaan esimerkkiä kukkasista ja linnuista, jotka taivaan Herra puki ja ruokki, niin se huolehtiminen tarkoitti muuta kuin työtä. Se rangaistus oli käynyt ihmisen kohdalla siunaukseksi ja työn teon velvollisuus hänen yllänsä oli ja pysyi. Kun ihminen kylvi pellon ja niitti sadon, hän tosin huolehti huomisesta, mutta se ei ollut sitä huolehtimista, josta varoitettiin. Tämä juhlakansa oli kielletystä huolehtimisesta vapaa, niin Onervasta tuntui. Jos ihminen väärää huolta piti, niin silloin hän tuskin olisi keväisin kylvänyt, koska olisi ajatellut syksyn hallaa. Ei muka kannata yrittää, kun sato kumminkin kaatuu ennen tähkäpäätä. Siitä huolehtimisesta sana varoitti. Ei saanut

ajatella hallaa kylvöpäivänä, vaan oli jätettävä kasvun saanti siihen käteen, joka siitä myös huolehti. Maa oli annettu ihmiselle työkentäksi ja luottamuksen kohteeksi, koska myös maa oli lahja ihmiselle. Yrittäessään sen eteen voimiensa rajoillakin käyden kaikkensa ihminen saattoi painautua lepoon tyytyväisenä, vaikka tuota Erkin puhumaa helpotusta ei koskaan maalliseksi palkkioksi tullutkaan.

Onerva heräsi ajatuksistaan yhteislauluun. Virallisesti juhla siis päättyi. Tosin se jatkuisi näyttelyn tarkasteluna ja poistuvien ajatuksissa. Muutamat emännät tulivat Onervan luokse, puristivat kättä kiitokseksi.

— Täällä kuultiin niin hyvää puhetta — oikein se nosti mieltä.

— Ei minua tarvitse kiittää — jos jotenkin onnistuimme, niin yhdessä onnistuimme, torjui Onerva naurahtaen. Hänen silmänsä kuvastivat päivän kirkkautta ja onnistumisen iloa. — Hyvä oli, jos jotakin iloa saitte mukaankin vietäväksi.

Järjestelytyöt kestivät myöhäiseen iltaan. Oli lajiteltava pestyt astiat ja pakattava ne, oli vietävä lainatavaraa takaisin omistajille, oli selviteltävä kassa.

— Elojuhla on nyt todella ohitse. — Onerva istuutui uupuneena tuolille ja katseli nuorten tyttöjen kiireistä touhua. Heissä ei vielä näkynyt väsymyksen merkkejä. Ainoastaan Helmi osoitti rauhattomuuden merkkejä. Sitä ei sopinut ihmetellä. Juhlassa oli ollut eräs asepukuinen nuori mies — ja neljäntoista vuorokauden lomassa ovat vain nuo vuorokaudet.

— Aini ei tullutkaan. Lyyli tuli opettajanhuoneesta katsomaan poislähteviä ja sanoi tämän Onervalle.

— Ei. Unohdin kokonaan hänen aikoneen tulla. Kenties häntä eivät huvittaneet maalaisten juhlat.

Aini oli sittenkin tullut. Kun Onerva vihdoin pääsi lähtemään kotiin, hän tapasi vieraan Päätalon pirtistä.

— En tosiaan viitsinyt tulla sinne. Sen sijaan otin säkkeihin porkkanoita ja punajuuria — muutaman kilon sipuliakin otin. Saat punnita ne, jos tahdot.

— Punnitsen ne kyllä. Onerva ei ollut tyytyväinen, syytä hän ei tiennyt itsekään. Merkitessään paperilappuun juurikasvien kilomääriä hän kysyi, tahtoiko Aini jotakin muuta. Näyttelyssä oli ollut hänen tekemänsä hyvä maitojuusto — kuoritusta maidosta — sen hän myös voisi myydä.

— En tiedä. — Ainin ääni oli närkästynyt. — Voisit sinä nyt sentään jotakin antaa ilman rahaa ja maksua. Maalaiset ovat niin kitsaita että oikein nolottaa. En minä sitä sano — kyllä sinä olet usein ilmaiseksikin antanut, mutta nykyään — joka porkkanakilo, joka sipulikourallinen.

— Lapset ovat rehkineet maan kimpussa kokonaisen kesän — haluan maksaa heille ansionsa mukaan.

— Lapsille — jo nyt jotakin!

— Lapsille juuri, Onerva katsoi suoraan kälynsä silmiin. — Olisit koettanut itse kasvattaa juurikasvit, niin tietäisit, kuinka paljon niissä on työtä. Luuletko maan ilmaiseksi kasvavan kaikenlaista?

— Melkein ilmaiseksi kumminkin. Tee kuitenkin aivan niinkuin tahdot — on minulla mistä maksaa.

»Tee niinkuin tahdot», merkitsi Ainin sanomana tyytymättömyyttä, josta Onerva oli oppinut olemaan välittämättä. Joskus tuntui kuin Päätalon olisi oltava Ainille jatkuvasti paikka, jota hän saattoi käydä verottamassa maidon, perunoiden, leivän ja monen muun muodossa. Se kävi päinsä silloin, kun lasten ei tarvinnut ahertaa työssä, kun itsekin pääsi vähemmällä, mutta ei enää. Nyt täytyi ottaa korvaus öiden valvomisesta, koska toinenkin ylisti isoja palkkojaan toisaalla. Onerva ilmoitti summan ja toinen

laski rahat. Aini teki sen halveksivin ilmein ja Onerva tiesi hänen puhuvan kaupunkilaisille tuttavilleen, kuinka saita emäntä hänen veljensä talossa oli. Puhukoon! Unto, Ainin poika, oli ollut kokonaisen kesän sukulaisten luona, vuoroin Kalliolla, vuoroin Päätalossa. Siitä Ainia ei oltu velotettu ainoallakaan markalla.

— En tiedä, mistä Juho nyt semmoista on saanut päähänsä, mutta jokaisessa kirjeessä hän puhuu maanpalasesta, kertoi Aini myöhemmin, kun oli saanut sivuuttaneeksi äskeisen maksujutun. — Sanoo ottavansa vaikkapa isänsä mökkipalstan — siinä kun on vielä parikymmentä vuotta vuokra-aikaa jäljellä. Toivoo sen sodasta tultuaan saavansa lunastaakin. En tiedä — en ole vastannut mitään. Ei minusta tänne enää olisi.

— Juho on saattanut saada tarpeekseen ajelehtimisesta, vastasi Onerva. — Hän on kumminkin pysynyt maalaisena aina, jos oikein tiedän.

— Pyh.

— Aivan totta. Sain häneltä kirjeen viime viikolla. Puhui minullekin siitä.

Ainin katse ikäänkuin jäätyi, hänen suupielissään nytki epäilyttävästi.

— Kirjoittaako hän sinullekin?

— Vastasi kirjeellä paketista, ei muuta.

— Lähetätkö sinä hänelle paketteja?

— Silloin tällöin.

— Vai niin. Sinä siis olet »ne sukulaiset», joita hän kirjeissään on niin ylistänyt, Aini naurahti lyhyesti ikäänkuin vapautuneempana. Hassua luullakin, hän näytti ajattelevan, Onervan kirjoittelevan sellaista, mistä hän jo ehti pelästyä.

Onerva valitti väsymystä päästäkseen seurustelemasta Ainin kanssa. Tämä katsoi hienostelevin ilmein kälyään.

— Kaikessa sinä viitsitkin rehkiä. Kannattaako nyt kesken kaiken ryhtyä syöttämään hernekeittoa ja juottamaan korviketta kokonaisen maakunnan väelle juhlankaan nimissä?

— Minun mielestäni kannatti, sinun mielestäsi ei, ja sillä se asia on selvä.

Onerva asteli huoneeseensa. Oli myöhäinen ilta. Hämärä kattoi maiseman, mutta lauha tuuli liikutteli avatun ikkunan kautta verhoja. Tämän syksyn erikoisuutena oli harvinainen lämpökausi vielä syyskuun alussa, johon nyt oli päästy.

Vielä kauan Onerva viipyi ikkunan luona ja katseli hiljaiseksi käynyttä kylää. Ehkäpä useimmissa taloissa puhuttiin tämän päivän juhlasta. Ehkäpä joku muisteli kuulemiaan puheita ja keskusteluja. Olihan pitkästä aikaa tavattu tuttavia matkojen takaa. Vain Onervan juhlatunnelma ja sen jälkiheijastus oli taittunut Ainin äskeiseen käytökseen.

— Onkohan syy minussa? Onervan epäilys kirveli kuin kipunoina mielessä. — Onkohan syynä se, etten osaa rakastaa toista ihmistä, ellei hän ole samanmielinen, samoin ajatteleva? Hyvänen aika — ehkäpä hyvinkin niin on.

Onervan mieleen tuli nyt toisia esimerkkejä — vaari ja Kallion Anna. Enää ei kylläkään ollut vaariin tuollaista salaisesti vihamielistä suhdetta — ei oikeastaan Annaankaan. Heti, kun nämä molemmat ilmaisivat vaikka vain katseella pitävänsä Onervasta, hänen oma mielensä lämpeni ja muuttui. Eikö hänen pitäisi joskus aloittaa? Hän voisi koettaa Ainiin nähden. Heti.

Onerva nousi, meni takaisin saliin. Aini oli heittäytynyt vierasvuoteeseen ja katsoi, mitä Onerva aikoi. Tämä tuli vuoteenlaidalle, istuutui siihen. Onervaa nolotti tällainen tarjoutuminen. Ainin ei olisi mahdollista ymmärtää

hänen tarkoitustaan. Aini oli niin, niin kokonaan toisenlainen. Tai ellei ollut toisenlainen, niin kumminkin tekeytyi. Kysyipä nyt mistä tahansa, Ainin vastaus olisi välttelevä, ehkä ylimielistä asennetta tavoitteleva. Mutta onhan hän sentään Matin sisko, koetti Onerva vielä puolustaa mielensä äskeistä lämmintä ailahdusta, joka oli käskenyt lähtemään toisen luokse sovinnon tekoon.

— Etkö sinä vielä nukkunutkaan — minulla ainakin on jo uni, Ainin tavattoman arkinen ääni särki pirstaleiksi Onervan äskeisen mielenvireen. Hän nousi, naurahti epävarmasti.

— Tulinkin vain hyvää yötä sanomaan . Ja sitten toinen asia, josta aioin huomauttaa.

Aini jännittyi, silmissä koveni, koko olemus jäykistyi selvään vastarintaan, mutta Onerva ei ollut huomaavinaan, vaan jatkoi:

— Helmi voi tulla hyvin myöhään ja kulkea huoneessa — niin että älä pelästy — on ulkona sulhasensa kanssa — loma.

Onerva katsoi kälynsä ylitse seinään ja katui tämän luokse tuloaan. Oliko todella eletty niin karuun ja asialliseen aikaan, ettei Aini voinut tajuta hänen tarkoitustaan, nähdä jo silmistä, mitä varten hän tuli ja istuutui vuoteenlaidalle? Oliko totta, ettei Aini nähnyt yhtään kauemmaksi kuin ennenkään? Vai oliko niin, että Ainilla oli syynsä epäillä hänen vierailunsa tarkoitusta tässä tällä tavalla, kahden kesken?

Onervan silmät olivat vielä tai ehkä juuri nyt näkevät, mutta hän karttoi katsomasta kälynsä silmiin. Kun hän sen lopulta teki, hän todellakin tavoitti tämän silmien melkein vaanivan ilmeen. Siis Aini epäili hänen sanottavaansa tällä tavalla tultuaan. Ainin omatunto kenties ei ollut aivan kirkas. Hänellä oli ehkä syytä odottaa Onervan

puolelta neuvoja, saarnaa, moitteita. Nyt Aini oli niin torjuvan näköinen kuin sanat olisivat liimaantuneet hänen kasvoihinsa ja huuliinsa ja Onerva voisi ne lukea: »Sinä pyhimys — mene tiehesi — ei sinun kannata yrittää minua käännyttää.»

— Hyvää yötä! Onerva sivuutti kälyn vähitellen tasaantuvat kasvot ja huomasi ohimennen niillä lievän kummastuksen. Aini näytti ihmettelevän, oliko veljen vaimo todellakin tullut vain toivottaakseen hyvää yötä.

Onerva palasi tyhjin toimin huoneeseensa. Sellaista se nykyään oli. Rakkautta oli paljon tai vähän. Koettelemusten ajat näyttivät jättävän keskimäärän käyttämättä. Rakkautta oli niiden kesken, jotka oli tuomittu vuosikausien eroon, paljon, hyvin paljon. Monta kertaa enemmän kuin hyvinä päivinä. Toisaalta se taas kokonaan loppui, hiutui olemattomiin.

Taivas, Onerva ajatteli, minkälainen tämä aika oli! Ja kuinka kauan tällaista tulisi jatkumaan? Mitä olisi jäljellä enää sitten, kun joskus, vuosien kuluttua, tulisi toisenlainen aika? Vieläkö olisivat entiset siteet lainkaan voimassa? Vieläkö voitaisiin jotakin rakentaa sille, mikä kerran oli ollut, mutta näinä vuosina paljon muuttunut? Kuinka moni tulisi kokemaan elämänsä haaksirikon sillä tavoin kuin Onerva aavisti Ainin ja hänen miehensä sen ehkä joskus kokevan, ellei Aini tulisi järkiinsä?

Onervaa puistatti. Miksi hän nyt ajatteli tuollaisia? Sotaan sinänsä oli ollut pakko tottua näinä kaikkina kuukausina, vuosina ja kokonaisena ajanjaksona. Aniharvoin enää hänkään sitä mielessään pohti. Se oli olotila, joista vaikeimpaankin ihminen näyttää voivan mukautua, vaikka kuinka mielessään sotisi sitä vastaan silloin, kun se vielä on alussa ja toivoo sen pian päättyvän. Hän itse ei ollut pitkiin aikoihin enää ajatellut sotaa sillä tavalla kuin esi-

merkiksi hänen isänsä kirjoitti. Isähän ajatteli aina laajemmin, koko maailmaa silmällä pitäen, hän puolestaan vain omaa kokemustaan ja läheisten kohtaloa.

Onervan käsi tarttui pöydällä olevaan kirjekoteloon ja se johdatti nopeasti ajatukset pois äskeisestä. Siinä Matti oli ilmoittanut tulevansa lomalle kolmen viikon kuluttua. Kolmen viikon kuluttua lyhyelle, yhtenä ainoana humahduksena kiitävälle lomalle. Nyt hänen vaimonsa ikävä äkkiä syttyi lämpimäksi liekiksi rinnassa, tuleksi, jonka jäljen täytyisi näkyä huomenna, ylihuomenna ja monena muuna päivänä jokaiselle katsojalle, jolla vain silmää oli.

Onerva huoahti hymyillen. Tämä loma — kuinka monta vielä? Milloin olisi paluun päivä? Olisiko sitä lainkaan?

RASKAS HALLA.

1.

Oli päästy kolean kesän elokuun 15 päivän iltaan. Taivas kivettyi armottomaksi, timantinkovaksi. Kylän ihmiset käpsehtivät iltapuuhissaan, pysähtyivät ikkunoiden ääreen, pistäytyivät ulkosalla, hytisivät vilua, palasivat takaisin, taas katsoakseen taivaanrantaa: ottaisiko pilviverhoa. Hämärä kattoi maiseman ohueen huntuun, mutta pilviverhoa ei näkynyt. Näytti siltä kuin taivas olisi lakaistu, pyyhitty suurta juhlaa varten. Armotonta luonnonjuhlaa varten.

Päätalon Onerva ei ollut mennyt nukkumaan. Hän valvoi pöydän ääressä äsken avattu kirje kädessään. Sellaista oli siellä — siellä jossakin. Juhannuksesta alkaen tänä vuonna oli ollut toisenlaista kuin pitkiin kuukausiin sitä ennen. Onerva laski kätensä pariin kertaan luetun kirjeen päälle. Siinä oli rauhoittavia sanoja, mutta tuntui kuin kirjoittaja olisi tullut entistä karummaksi, sulkeutuneemmaksi. Mitä hän todella tunsi, mitä ajatteli? Kirjoittiko juuri siten kuin itse ajatteli, vai ainoastaanko koetti valaa rohkeutta kotona oleviin?

Kaikki nämä vuodet oli ennustettu rauhaa silloin ja silloin. Kolmen vuoden aikana nousi aina silloin tällöin rauhanhuhu esiin. Nyt taas ennustettiin. Heinäkuussa, elokuussa —. Vielä sitä ei ollut tullut. Määräpäivä toisensa

jälkeen meni. Ennustukset — mitä ne olivat? Ihmisten hartaimman toiveen hengettömiä oraita. Maailmanmyrskyn vyöry oli todellisuus ja se lakaisi kerta kerralta hyväuskoisen ihmisen toiveet, hartaat kuvitelmat ja niistä johtuneet unet ja näyt. Teräs ulisi entistä pirullisemmin äänin taivaankannen alla, pilkkasi niitä, joilla oli rauhanikävä, joilla oli ihmiselämän suuruuden tuntu. Ihmiselämä, mikä se oli? Se näytti olevan tulimyrskyn alla vain ruumis, joita myrsky lakaisi joukoittain maahan. Nuoren miesruumiin ei voitu kuvitella sisältävän menneisyyttä, ei tulevaisuutta, ei tämän hetken toiveita: ne kaikki olivat vain tänään tai huomenna taittuvaa ruokoa, villin tulen ruokaa.

Onerva puristi käsiä tiukemmin yhteen, hänen kasvoiltaan oli veri paennut kuin olisi ankara vilu. Sota — Herra Jumala! Loppuisiko se enää koskaan?

Neljäs vuosi oli alkanut. Kuka sitä uskoisi? Kuka uskoisi heidän kaikkien jaksaneen siellä ja toisten täällä? Mistä tämä voima oli saatu? Ihmismieli oli todellisuudessa joustavampi kuin rauhan ja onnen päivinä saattoi kuvitella. Se sopeutui sellaiseen, joka olisi tuntunut mahdottomalta viisi, kuusi vuotta sitten. Niinkuin nyt ihmismielet täälläkin kotona. Työtä tehtiin, yritettiin kaikin voimin ja ihmeellisesti oli tähän päivään saakka päästy. Mutta missä olivat lapset? Heitä ei enää ollut. Nuoruus oli yllättänyt jo kymmenvuotiaat. Heidän kasvoiltaan kuvastui raskaan ajan ankara paino. Työ oli heiltä karsinut leikin — tämän ajan lapsi ei ollut koskaan joutanut olemaan leikkivä lapsi. Kuinka liikuttava Keijokin, nyt kymmenvuotias, oli salassa pitämässään lapsen leikinkaipuussa.

Eräänä viime kesän heinäntekopäivän iltana Onerva oli mennyt puoliksi täytettyyn pihalatoon, löytänyt sieltä poikansa. Keijo oli rakentanut puupalasista leikkitalon, katseli sitä mietteissään. Kun äiti yllättäen tuli, lapsi

potkasi kiivaasti rakennelman kumoon, pisti kädet housuntaskuihin ja oli kuin ei olisi mitään tapahtunut. »Mitä Keijo täällä puuhaa?» äiti kysyi ja lisäsi heti: »Älä välitä — tulin vain hakemaan heinähankoa.» Poika ei vastannut mitään, käveli ulos, kädet yhä taskuissa, miehekkäitä askeleita tavoitellen. Äiti kumartui palikoita kohti, otti niistä yhden käteensä. Hänestä tuntui kuin tuossa mitättömässä esineessä olisi ollut hänen lapsensa käden lämpö, hänen lapsenmielensä selvä tuntu. Tuona hetkenä Onerva olisi tahtonut tietää, kuinka syvälle lapsenmielen saattoivat näiden vuosien kokemukset järkyttää. Minkälainen oli kymmenvuotiaan mieli? Kulkivatko siitä pahatkin kokemukset, kivut ja huolet kuin viri tyynellä vedenpinnalla, vai kaivautuivatko syvemmälle, koskaan lähtemättömiksi? Onerva laski puupalasen kädestään. Hän toivoi murretun lapsuuden tapaavan tasapainon edes jossakin määrin sitten kun rauha tulisi. Paitsi tietenkin niiden kohdalta, joilta isä oli mennyt. Jaakon ja Ellenin vanhemmat lapset olivat aikoja sitten ylittäneet mahdollisuuden palata enää koskaan lapsuuteen. He olivat hypänneet nuoruuteen ja olivat sellaisinakin varhaisvanhoja, vastuun painamia.

Onerva kääntyi pöydän ääressä, katsoi hämärän lävitse poikansa unessakin vakavia kasvoja. Jo Keijo ymmärsi, ettei kotipiha ollut leikkikenttä, täynnä rajujen poikaleikkien muistoja, vaan palanen sitä maata, minkä oli tuotettava leipä ja elämänmahdollisuus, jos ne jaksoi lunastaa kättensä työllä. »Nuku sinä vain, poikani», Onerva ajatteli mieli hellänä.

Joku kosketti ovenripaa. Onerva tunsi ja kuuli sen. Hänen silmänsä iskeytyivät liikkuvaan ripaan. Vaarin pää pisti esiin ovenraosta.

— Onerva — tulee halla — ankarampi kuin viime viikolla.

Onerva nousi. Vaari seisoi valkoista ovea vasten kumaraisena, lysähtäneenä. Vaari oli nyt ensi kerran käyttänyt Onervan nimeä tällä tavoin ja se vaikutti riipaisevasti miniään. Hän astui askelen lähemmäksi.

— Mitä vaari luulee — voidaanko mitään tehdä?

Vaarin suu höpisi, jalka liikahteli.

— Ei. Yritin hallatulia — savuverhoa — ei ota hajotakseen. Mikäpä siltä varjelee?

Onerva tarttui villatakkiin tuolinselustalla, pujotti sen yllensä. Vaari seurasi häntä ulos pellon pientarelle. Perunamaa oli heidän edessään — juuri äsken kukkaan puhjennut perunamaa.

— Jäässä! Onerva melkein parkaisi! — Umpijäässä!

— Jäässä on, vaari totesi. Kirpaisevan kylmät lehdet rentoutuivat kättä vasten, nuupahtivat veltoiksi, jäätyivät uudelleen.

— Maitojyvään vilu tarrasi kouransa, sanoi vaari verkkaan, äänessään katkeraa kapinamieltä. Hänen vanhat, notkahtelevat askelensa etenivät Onervan seuratessa jäljessä. — Ei ole tyhjä tähkä — mutta maitoinen on.

He vaikenivat, kumpaisellakin kädessään tähkäpää, jäässä helisevä. Vihantana eilen nuokkunut pelto helisi hämärässä yössä, oljen hiljaa liikkuessa toista vasten. Pakkanen kipristi kättä, kasvojen ihoa.

Molemmat kävelivät toistensa vierellä takaisin pirttiin, pysähtyivät ulko-ovella. Vielä siinäkään ei sanoja tullut. Raskas kipu raateli mieltä ja kapinamieli nosteli päätään.

Onerva pysähtyi pirttiin, istuutui. Hän katsoi hämärässä liikahtelevaa vaaria. Näytti siltä kuin tämä ei tietäisi, mitä nyt olisi tehtävä, kun nuori miniä jäi tuohon aivan kuin odottamaan. Jotakin vaarin mielessä liikahti juuri silloin, koskapa hän kuin kysyvänä pysähtyi Onervan eteen, veti tuolin allensa ja istuutui miniänsä lähelle.

— Kovaa tämä on — sinulle, sanoi vaari vihdoin, suoraan eteensä tuijottaen.

— Ei minulle kovempaa kuin toisillekaan, mutta kovaa meille kaikille. Onervan kasvot olivat jäykät kuin niiden ylitse olisi vedetty kivun naamio.

— Ei ole monella sinun yritystäsi, ei sinun uskoasi, — vaarin pää nuokkui sanojen tahdissa. — Ei ole ollut itsellänikään. Tämä on ollut alituinen pelkoni, alituinen kieltäjäni. Kun olin itse nuori, olivat hallasyksyt yleisemmät — kuinka lienevät suot päässeet niin huokumaan hallaa — perkaamattomat. Silloin luotin enemmän rahaansioihin, rahdinajoon ja sen sellaiseen. Ei tullut yritetyksi kovemmin — ei käytyä soiden kimppuun. Muka ei mikään hyödyttänyt — parempi hankkia rahaa, jotta taas talvet läpäistäisiin. Sinä olet kokenut uskoa maan antiin — uskoa työn siunaukseen.

Onerva tunsi juhlallisen hetken aaltoilevan kummallisin värein yllänsä. Vaari itse — entinen kova vaari — istui nyt tuossa tunnustuksineen. Niinkö se olikin ollut? Vaarilla oli ollut sitä huomisen huolehtimista, josta ihmistä oli kielletty aikojen alusta lähtien. Hän muisti kerran sellaista ajatelleensa Erkin puhuessa ihmisestä. Vaari tunsi nyt syyllisyytensä — tai kenties oli jo kauan tuntenut. Hän oli huolehtinut syksyn huomisesta kylvöpäivänä, jaksamatta uskoa työn siunaukseen.

— Ei minun uskoani horjuta vielä yksi pettymys, vastasi Onerva pehmeästi. Hän tahtoi osoittaa vaarille olevansa vastaanottava, ehkäpä ymmärtäväkin, missään tapauksessa ei syyttävä.

— Se tässä on tullut sinusta nähdyksi. Lujana olet seissyt paikallasi — kaikenlaisina aikoina. En minä sitä — tarkoitin muuta. Tulisi nyt kerran sanotuksi, mikä on ollut mielessä — tästä omasta kohdasta . . .

Onerva katsoi vaarin hämyssä liikkuvaa päätä. Nyt oli nuoren ihmisen helppo ymmärtää häntä. Vaari oli odottanut vastoinkäymisen päivää voidakseen selittää. Sellainen oli tullut. Sen taustaa vasten paremmin käsitti, vaari ilmeisesti ajatteli, hänen oman rikkomuksensa maata vastaan. Voi, sitähän vaarin ei enää tarvinnutkaan selittää. Hallayössä miniän oli helppo käsittää vanhuksen uskon puute työn siunaukseen, hänen huomisen huolehtimisensa väärällä tavalla.

— Minkälaisena lienet pitänyt minua — ryöstäjänä ja muuna — kun taloon tulit. Eihän siinä mitä — sellainen kai sitä on tullut oltua. Uskon puutteessa. Kun aloitit toisin, kun alusta alkaen uskomisesta aloitit, taisin olla kova. Taisin monta kertaa katkeroittaa mielesi. Se oli rinnassa kipuna — mennyt. Kaikki vuosikymmenet, jolloin olisi pitänyt uskoa ja yrittää. Kivuksi se koituu, kun näkee toisen polven itseään paremmaksi. Sen menestys raapi kuin raastin rinnassa. Piti vertailla — miettiä, miten paljon parempi olisi ollut, jos — mutta kun ei tehtyä tekemättömäksi saa, niin kovettuu — kiveksi muuttuu. Kun vain ei olisi tullut sitäkin syntiä, että jo joskus teille, nuorille, epäonnea toivotin. Jos sitä toivotin, niin vain siksi, että näkisitte, minkälaista se on, kun kahtena, kolmena vuotena peräkkäin on pöydällä hallanimelä leipä — työntulos pelkkinä kahuina laarissa. Niin minulle kävi yrittäjän vuosina — vei uskon.

— Kuulkaahan, vaari, Onerva kääntyi vaariin päin, äänessään liikutuksen pehmeä sointi, — minä sen kyllä jo aikoja sitten ymmärsin. Jostakin tuli tajuntaan tieto. En minä sen jälkeen tuominnut ole. En kertaakaan. Minä ajattelen, ettei teillä ollut kannustajaa, ei neuvonantajaa. Uskoa — mihin ja minkälaista tahansa — on lujitettava. Ei se elä itsekseen.

Vaari nyökytteli. Hänen kasvonsa herposivat. Hän tiesi tehneensä raskaan tunnustuksen, mutta toinen otti sen vastaan tuttuna asiana. Kuinka Onerva saattoi nähdä niin syvälle ihmiseen? Kuinka ymmärsi jopa epäonnen toivotuksen? Hän oli luullut vain itse tietäneensä kivun rinnassaan, mutta toinen olikin sen nähnyt. Se ei ollut vihaa nuoria kohtaan, jos vihana ilmeni; ei heidän onnettomuuttaan tarkoittanut, jos niihin toiveisiin patoutui. Hän vain näitä teitä olisi tahtonut nuorten kulkevan ymmärtämisen tielle, käsittämään, millä tavoin eräs ihmiselämä oli hiiltynyt karreksi koskaan palamatta korkein liekein.

— Sovittaa sinä aina olet kokenut — olet kokenut kärsiä. On se sekin ollut tunnolla — ja moni muu.

— Älkäähän nyt, vaari! Paljon ihmiseen kerääntyy kaikenlaista — itsekuhunkin. En vielä tiedä, mistä saan itse tehdä tiliä omille lapsilleni.

Onerva nousi:

— Menkäähän nyt vuoteeseen. Vaikkei kai nyt unta tule tällaisena yönä.

Vaari nousi, käpsehti sänkynsä äärcen, istuutui riisumatta sen laidalle. Enää hän ei sanonut mitään, eikä poistuva miniä nähnyt, kuinka vanhat kädet vapisivat toisiaan vasten ja kyynel kimmelsi ryppyisellä poskella. Tämä tällainen ymmärtämisen henki, vaari ajatteli, oli jo kauan väreillyt hänen ja miniänsä välillä, jos kohta ei tätä ennen ollut sanoiksi puhjennut. Hyvä oli, kun nyt tulivat sanat. Hänen seitsemänkymmentä vuotta kestänyt elämänsä oli ollut kumminkin ihmiselämä — täynnä pettymyksiä ja uskon puutetta. Koska se kumminkin ihmiselämä oli, se sai tulla tilitetyksi nuorille. Sen pitikin tulla. Ei ollut hänen syytään, jos häneltä oli riisuttu uskot ja muut. Hän ei ollut päässyt kokemaan työn siunausta — ei ollut

kokenut mitään siunausta. Kaiketi hän oli siunauksen puutteen itse ansainnut oman uskonsa ja luottamuksensa puutteella.

Vaari sytytti piipullisen, askaroi sen kanssa vähäisen tuokion. Pietarinkukan lemu ympäröi hänet. Tämä sekoitus, pietarinkukka ja tupakka, tyydytti häntä eniten. Niin — kessu — sekin oli nyt maassa, vaari ohimennen muisti.

Tämän hetken todellisuus iskeytyi nyt vaarin mieleen. Hän nojasi uppiniskaisesti teräviä kyynärpäitään polviin kapinamielisenä. Onervan kaltainen saattoi nousta iskusta, mutta tapahtumalla oli tarkoituksensa. Hän sai selittämisen aiheen — sopivan lähtökohdan. Työn siunaus — niin oli äsken sanottu — saattoi myös kirkastua yhden hallankirouksen alta. Jos se nyt yhdeksi jää.

Vaarin pää nuokahteli, torkutti. Hän ei ryhtynyt riisuutumaan, vaan heittäytyi siltään vuoteeseen. Hän tiesi nousevansa yön mittaan monta kertaa katsomaan, minkälaiselta lähiympäristö kulloinkin näytti.

Kun Onerva aamulla tuli keittiöön, oli siellä korvike valmiina, mutta vaaria ei näkynyt. Onerva astui pukeutuneena — aivan sen näköisenä kuin ei olisi myöskään hän riisuutunut — pirtin päätyikkunan eteen ja pysähtyi vaarin kumaraisen olemuksen lähelle. Aurinko, kirkas ja lämmittävä syyskesän aurinko, valaisi maiseman heleään loistoon. Kuura kimmelsi perunanvarsikossa ja pihanurmella. Keltaisten koivunlehtien kova pinta säkenöi valossa kuin kimpoaisi itsestään eroon auringon riehakkaan pilkan. Enää ei kumpainenkaan puhunut hallasta. Siitä ei ollut puhuttavaa.

Onerva huoahti, palasi keittiöön, joi korvikkeen ja astui ovelle, eteiseen ja ulkorapuille. Piha kimmelsi kuura-

kiteissä ja aurinko jo nyt lämmitti. Päivänpuoleisella rinteellä nuukahtivat kasvien lehdet rentoina, kuolleina. Pian maisemasta katoaisi tämä julma, juhlallinen kauneus, tämä tuhansien kiteiden hohto ja jään kimmellys. Sen jälkeen näkyisivät vain kuoleman jäljet.

Onerva käveli kuuraista nurmikkoa navettaan. Sieltä tuhahti lämmin vastaan. Lehmien nousevat, kiskottelevat liikkeet olivat raukeita ja rauhallisia. Tänä vuonna ne oli tuotu varhain talvinavettaan — heti ensimmäisen pakkasen mentyä. Viikko sitten tuo ensimmäinen pakkanen jo yllätti, mutta kipristi vain alavien maiden perunanvarsikkoa. Nyt ei säästänyt mitään.

Onerva yritti hyräillä lehmille. Täytyi jatkaa, tehdä kaikki siten kuin oli ennenkin tehty. Kun vuosi sitten talosta lähtenyt Helmi lakkasi lehmille hyräilemästä, oli Onervan se tapa otettava. Mutta nyt hyräily tyrehtyi alkuunsa.

Saatuaan navettatyöt tehtyä Onerva palaili pirttiin. Hän tiesi vaarin keittäneen aamuperunat ja Armin siivonneen huoneet. Hän astui navetan ovelle ja pysähtyi siihen. Niin — tuolta näytti kuolema. Vasta nyt saattoi tuhosta saada täyden käsityksen. Onervan kurkussa kuristi, silmäluomia kuumensi. Vielä eilen kukassa ollut perunanvarsikko oli maan tasalle lysähtänyt. Tummiksi jäätyneet, nyt sulaneet lehdet riippuivat rentoina maata vasten.

Peukalonpään kokoisiksi jäivät siis tänä vuonna perunat. Kesä oli ollut liian kylmä, siksi ne eivät sen suuremmiksi olleet jaksaneet kasvaa. Ei oltu uusien perunoiden maussa vielä oltu, kun jo tämä tuli.

Onervan askel oli hidas hänen kulkiessaan pirttiin. Mitä lapset sanoisivat? Kuinka Keijoa mahtoikaan surettaa kukkien kuolema?

2.

— Mitä sinä tästä sanot, sinä, joka aina olet ollut meitä viisaampi?

Onerva laski kätensä pakkilaatikon kannelle ja katsoi Ainin kasvoihin. Tällä kertaa niiltä kuvastui levottomuus ja huoli, kenties syyllisyyskin. Aini oli kertonut miehensä jalkavammaisena paluusta ja sen jälkeisistä viikoista. He eivät ymmärtäneet toisiaan enää juuri missään asiassa. Juho oikeastaan vain murjotti ja toisinaan tiuski. Mitä sellainen saattoi olla? Oliko Juho muuttunut, vaiko he kumpainenkin?

— Kumpainenkin teistä on muuttunut, Onervan vastaus laukesi heti. — Et ole syytön sinäkään.

Aini siirsi katseensa Onervan kasvoista ja silmistä alemmaksi pakkilaatikon kanteen. Hän ei punastunut, ei ilmeelläkään osoittanut toisen koskettaneen arkaan kohtaan. Hän nyt joka tapauksessa oli päättänyt uskoutua Onervalle ja sallisi tämän sanoa mitä halusi.

— Se on teissä kumpaisessakin työttömyyttä, epävarmuutta ja kenties mielen pohjalla viipyvää syytöstäkin. Mistä kumpikin toistaan syyttää, sitä minä en tiedä. Se on sinun itsesi saatava selville. Korjaa, minkä luulet itsessäsi vikaa olevan.

Onerva istuutui laatikon kannelle ja Ainikin painautui sille. Hänen silmänsä harhailivat lattian laudoissa, seurailivat niitä aivan kuin niiden pintaan olisi piirretty viisain vastaus kälyn arveluun. Käly oli oikeassa. Se oli taas kipeästi tunnustettava.

— Tiedän minä, mistä Juho minua syyttää, vaikka ei siitä puhu suorin sanoin, ryhtyi Aini nopeasti kertomaan. Hänen oli saatava tästä puhua jonkun kanssa. Sen takia oikeastaan hän tuli entiseen kotiinsa, vaikka sanoi syyksi

Onervan auttamisen pakkauspuuhissa, joista nyt oli tullut tosi, ties mitä varten. —Juho tuli tietäneeksi, jatkoi Aini, -- minun palkoistani. Nyt minulla siis pitäisi olla rahaa. En tiedä, miten paljon pitäisikään, kun muka oli sotakuukausipalkka ja oma palkka. Luuletko minun voivan näyttää hänelle sukkapareja, joita kului tuhottomasti, ja kävelypukua ja kaikkia niitä vaatteita, jotka lopulta olivat pelkkiä riepuja ja nyt jo käyttökelvottomia? Ei hän sittenkään ymmärtäisi. Sano sinä, olisiko minun ollut oltava toisenlainen? Herra nähköön, kai minäkin sain joskus elää. Kuule, minä halusin vain elää!

Onerva harkitsi viisainta vastausta. Olisiko hänen nyt sanottava suoraan? Oliko Ainilla kylliksi älyä ymmärtääkseen?

— Eikö sinulla siis ollut lainkaan säästöjä Juhon tullessa? kysyi Onerva aikaa voittaakseen.

— Ei. Mistä minulla säästöjä olisi ollut? Minähän sanoin: minä halusin elää. Se maksaa rahaa. Se maksaa paljon rahaa. En kadu, että niin tein! — Aini niskojaan heittäen aivan kuin vannoi.

— Silloin sinun asiaasi ei voi toinen auttaa. – Onerva katsoi kälyään kuin oikukasta lasta. — Sinä halusit elää ja elit. Ne sanat sinä kyllä tarkoitat toisin kuin minä ymmärrän, mutta tässä ei ole väliä minun ymmärtämisestäni. Parempi olisi saada Juho ymmärtämään.

— Sitä hän ei koskaan tee! Ei koskaan ymmärrä, minkälaista minulla oli. Sain raataa aamusta iltaan kuin mikä tahansa — kuin — kuin, — Aini ei löytänyt sanaa ja jätti sillensä. — Ja sen jälkeen minulla ei olisi saanut olla muuta kuin uni ja ruoka. Kukaan ei niin elänyt.

Onervan hymyilevät kasvot kääntyivät tarkkaamaan kälyn silmiä ja tämä punastui,

— Niin — sinä tietysti. Sinulla ei todellakaan ole muuta kuin työ, lepo ja ruoka. — Tarkoitin meitä toisenlaisia.

— Mikä sinut niin toisenlaiseksi teki?

— Seura ja muu. Minä kyllä tarkoitin koota talorahoja ja tulin, höpsö, siitä Juholle kirjoittaneeksi. Siihen kai Juho toiveensa kohdisti, pieneen taloon täällä maalla. Minä itse ehdin muuttaa mieltäni, kun raha luisti käsien lävitse. Meillä olisi niin hyvä siinä vahtimestarin toimessamme, kun vain Juho kävisi toisenlaiseksi — edes entiselleen tulisi.

— Minä luulen Juhon toivovan samaa sinusta.

— Mitä samaa?

— Entiselleen tuloa. Kun hän meni kanssasi naimisiin, oli teillä molemmilla muistaakseni haaveena ansaita rahaa pientä taloa varten, kun sinun perintöosuutesi ei siihen riittänyt. Sinun pitäisi edes nyt puhua siitä asiasta.

Ainin suu tiivistyi vastahakoiseksi, aivan kuin väkisin vangitsisi sanoja. Hänen oli mahdoton niitä pidättää ja siksi hän äkkiä purkautui:

— Kyllä minä pojan kanssa muutenkin elän! Suku siitä tietysti nousee takajaloilleen, mutta en välitä siitä. Nouskoon koko suku ja Juho ja kaikki!

— Aini, Onerva laski kätensä tämän hermostuneesti liikehtiville sormille. — Et kai tarkoita eroa?

— Mitä muuta minä enää tarkoitan?

— Siitä kiellän ensimmäisenä sinua. Ajattele, kuinka vaikeata meillä toisilla on ollut. Varsinkin Ellenillä ja myös minulla. Tiedän Matin työntulosten käsissäni haihtuneen hukkaan. Maat ovat näinä vuosina menneet uudelleen takaisinpäin, vaikka kuinka olisin yrittänyt. Kun Matti palaa, hän myös voi olla murjottava ja vähäpuheinen. Minun on se ymmärrettävä, on tehtävä voitavani, jotta hän jaksaa uudelleen saada yritteliäisyyden päästä kiinni. Nämä maan kannalta hukkaan kuluneet vuodet saattavat tulla meidän-

kin välillemme hankaluudeksi, mutta en ikinä aio erota velvollisuuksistani. Tietenkin olisi helpompi sinun laillasi sanoa: elän muutenkin — jätän siihen peltoriimut ja muut — lähden sievästi ja pystyssä nenin pois — menen minne tahansa. Miltä tämä sinusta kuuluisi?

— Sinä olet erikseen — ettekä te täällä maalla ymmärrä elämästä. Sinä et ole sitä ehtinyt maistaa koskaan. Lisäksi sinulla ei ole tunnonsoimaa. Sen olet tehnyt, minkä olet voinut.

— Tuossa nyt itse myönnät, että et ole tehnyt, mitä olisit voinut. Olet mielestäni jo hyvällä alulla parempaan päin. Tunnusta Juholle olleesi ajattelematon. Ehkäpä te vielä sinun perintöosuudellasi pääsette alkuun, kun ette vaativaisia ole — uskalla nyt ryhtyä velkaan, kun kerran et aikoinasi osannut olla »elämättä», kuten sanot.

— Etkö sinä sitä tiedä? Aini katsoi pelästyneenä kälynsä hyväuskoisiin silmiin. — Etkö sinä sitä tietänyt jo aikoja?

— Mitä?

— Niistä rahoista — ne täytyi käyttää huonekaluihin silloin, kun saatiin kaupunkiasunto. Minä en tyytynyt huonoihin ja hyvät maksoivat. Sanoin Juholle: Antaa vain maksaa, niin sitten ovat kunnolliset. Pian me tässä talorahat ansaitaan.

Onervan pää painautui alemmaksi. Kuinka ollenkaan Päätalon sukuun oli saattanut ilmestyä Ainin kaltainen? Vai oliko nimenomaan tällainen Päätalon suvun peruspiirteitä, vain luiskahtaneena toiseen kuin täällä nähtyyn uomaan? Onervan oli taisteltava hymyä vastaan muistaessaan Ainin sodanedellisen ajan sisäpaistit ja ulkopaistit, joiden tuntemuksella hän oli kertonut osoittavansa lihakauppiaalle, mikä oli ihmisiään.

— Sinussa on aina ollut suuruudenhulluutta! Onervan

täytyi purkaa suuttumusta mielestään. Hän tunsi Juhon pehmeän, ystävällisen luonteen. Sellaista oli helppo taivutella silloin, kun tämä lakkaamatta kuuli saaneensa vaimon isosta Päätalosta. Kenties Juho nyt oli paljonkin muuttunut ja käsitti, kuinka vähän tuollainen hulluus vei elämää eteenpäin.

— Olkoon vain! Aini tuntui selvästi ärtyneeltä. — Kyllä sinä osaat nimiä keksiä.

— Anna anteeksi! Sinun tarkoituksenasi kai oli keskustella asiasta, eikä kuunnella moitteitani. Jos tahdot kuulla neuvoani, niin se on tämä: kehoita Juhoa sittenkin yrittämään maapalasta itselleen — lupaa olla hänen apunaan. Maahan otetun velan saavat yritteliäät ihmiset yleensä maksetuksi, ja lisäksi Juho on kätevä suutarintöissä. Ostakaa vaikka asuntopalsta, johon saatte perunapellon. Siinä sinun sitten olisi otettava lusikka kauniiseen käteen ja ryhdyttävä elämään meidän toisten tavalla.

Ainin kasvoille ilmestyi harvinainen ajattelun ilme. Hän ei vastannut pitkään toviin.

— Vai, Onerva lisäsi epävarmasti, — vai vieläkö sinulla on se »ystävä», josta kerran puhuit? Onko hän jonakin tekijänä?

— Siinähän se onkin — koko juttu! Se ihminen oli maailman inhottavin olento! Kysyin, mitä nyt, kun Juho tuli — nauruksi pisti kaiken.

Aini tuhersi itkua, niisti nenää. Onervaa inhotti. Toiselta puolen hän oli kiitollinen ja tyytyväinen omasta elämästään. Hän oli saanut öin ja päivin riippua kiinni työssä ja huomisen huolissa, mutta sellainen näytti olevan ihmiselle hyväksi. Hänellä ei ollut hetkenkään aikaa »elämälle», mutta hän tulisi kiittämään siitä nyt ja vast'edes. Tämän helpompaa ei tietysti tulisi olemaan Matin palattua. Hänellä tuskin ilman Onervan tukea riittäisi elämänhalua,

uskoa ja yritteliäisyyttä. Hänen olisi luultavasti vaikeata sopeutua entisiin askeliin kolmen katkeran ja katkeamattoman sotavuoden jälkeen. »Olikohan Matti joissakin luonteensa kohdissa Ainin kaltainen?» kysyi Onerva mielessään. »Kuinkahan häneen oli vaikuttanut kolmen vuoden elämä poissa kotoa? Joko myös Matti oli irronnut entisestä ja palaisi takaisin pettyneenä?»

— Ei ajatella turhia! Onerva nousi nopeasti pakkilaatikolta. — Ajattelen sinun asiaasi. En voi päättää mitään yksin, mutta Matin tultua puhun hänelle.

— Mistä aiot puhua?

— Tässä tuli mieleeni tuo kolmio maantien vierellä, johon kaikkien kolmen veljeksen maat rajoittuvat. Jos toiset yhtyvät tuumaan, niin siitä voisit saada pirtin paikan. Se olisi sopiva paikka Juhon ammatinkin takia.

— Luuletko, — Aini nousi ja mitteli kälyään silmät säihkyvinä, — luuletko minun nyt tai koskaan kerjäävän teiltä?

— En. Minä tulen sellaista ehdottamaan — ei sinun, vaan Juhon takia, joka nyt on jalkavammainen.

Aini tajusi iskun, painautui tyynemmäksi. Onervan onnistui saada hänestä yliote — joka kerta.

Sinä iltana kälykset istuivat Keskitalon pirtissä uutisia kuunnellen. Huhut olivat jo ennen välirauhan solmimista paisuneet, laajentuneet ja muutelleet lakkaamatta muotoaan. Välirauhan solmimisen jälkeen ne eräissä kohdin tyystin muuttuivat, mutta ottivat sen jälkeen uuden muodon. Pakkilaatikot lisääntyivät taloissa ja lopulta oli pakkaamiseen jo kehoituskin annettu.

Jossakin kävivät taistelut yhä — jossakin miehet lähestyivät kotiseutuja ase kädessä. Kyseltiin ja ihmeteltiin. Mitä oikeastaan odotettiin?

— Uskon täällä selviydyttävän vähällä, vastasi Onerva jokaiselle kyselijälle. — Tässä kylässä ei koskaan ole

ollutkaan vierasta sotaväkeä. Se ehkä menee menojaan — kun aikaa saa.

Määräaika oli kulunut umpeen, mutta sittenkin

Joka tapauksessa maakunta liikehti etelää tai Ruotsia kohti. Tässä kylässä tuijotettiin radion kovaääniseen. Sen tärkein uutinen tänä iltana olivat pyöräilykilpailut jossakin etelässä.

Seuraavana päivänä vaari ryhtyi ajamaan tavaralaatikoita niittylatoihin. Ei siksi, että kukaan olisi uskonut lähtöä tulevan, mutta kaiken varalta.

Tämä 'kaiken varalta' valmisti mieliä joka tapauksessa. Tyhjissä huoneissa liikkuminen oli outoa, ratkaisua odottavaa. Ei osattu ryhtyä mihinkään. Sitäpaitsi satoi lakkaamatta. Ei oikeata kunnon sadetta, vaan rumaa, harmaata tihkusadetta. Elohaasiat tummuivat puimattomina, uhkasivat lahota. Mitäpä puimista niissä olikaan. Jossakin se oli ehditty tehdä ja sieltä kuultiin, kuinka lapsikin jaksoi jyväsäkin nostaa selkäänsä, niin keveitä katovuoden jyvät olivat.

Joku huokasi toisen tyhjään pirttiin astuessaan. Silmät kysyivät, mitä toinen uskoi tai ajatteli.

Toimettomuus raateli mieltä, ärsytti. Tämän takia sinä yönä, jolloin vieras sotaväki ryntäsi kylään ja kelloa osoittaen antoi tiukan määräyksen, milloin oli lähdettävä, tuntui melkein kuin paremmalta. Voitiin edes johonkin ryhtyä, työntää vene vesille, lastata siihen lapset ja tärkeintä omaisuutta, lähteä joen toiselle puolen, jossa oli tuttuja ja naapureita, mutta joka sittenkin oli maata, jossa ei sotaa ollut.

Onerva tuijotti tielle tyhjän pirtin ikkunasta. Vaari, lapset ja Keskitalon väki olivat äsken lähteneet. Hän jäi odottamaan huomista päivää tuodakseen rantaan Keskitalon ja oman karjansa.

Onerva tunsi olevansa tyhjä kuin tiukasti puristettu sieni. Hänellä ei ollut ajatuksia, ei pelkoa, ei suunnitelmia. Hän tulisi kulkemaan toisten mukana, koska siihen oli pakko.

Seuraavana päivänä hän havaitsi olevansa Ruotsin rannalla ja puhuvansa sijoitustalonsa emännälle tavallisia asioita lehmistä, lampaista, lapsista ja piiloitetuista tavaroista.

Jossakin pitkät junat kuljettivat ihmisiä etelää kohti niin Suomessa kuin Ruotsissa, mutta hän tunsi olevansa turtunut ja melkein välinpitämätön. Jotakin ymmärryksen ylitse ulottuvaa oli jo tapahtunut ja vasta tapahtuisi.

— Ei, vastasi hän sentään sitä kysyttäessä, kyllä minä mieluimmin olisin rajanpinnassa.

— Olkaa toistaiseksi. Mikäli tämä jatkuu, on ryhdyttävä toimenpiteisiin pakolaisten siirtämiseksi etäämmälle.

Nyt saatiin jäädä kuin vieraisille, naapuriin.

3.

Onerva harjasi kesäpirtin lattiaa pala palalta, juoksi vaihtamaan uuden veden entisen käydessä velliksi. Jälleen harja heilui — pala palalta lattia puhdistui.

Hänen ohimoillaan helmeilivät hikipisarat ja laihtuneet kasvot kuvastivat sitkeätä voimaa. Selkäänsä oikaistessaan hän katsoi maantienpuoleisesta ikkunasta tielle. Suuret, painavat autot huojuivat kuoppaisella, sateen ja raskaan ajon piloille turmelemalla tiellä. Tämä oli vielä sodan kohua, kun sen oli ollut huuhdottava maakunnan ylitse. Onervan huulet tiivistyivät tiukemmiksi. Sota! Vasta nyt hän käsitti, kuinka mieletön ja tuhoisa se saattoi olla. Ja tuossa kulkivat ne ikäluokat, jotka jo pääsivät palaamaan.

Onerva unohtui pitkäksi ajaksi seuraamaan autojen vaappuvaa kulkua. Eilen hän itse oli päässyt kotiin pari viikkoa kestäneeltä pakomatkaltaan. Tuo aika tuntui oudolta unelta. Ei edes tämä kaikki, mikä nyt oli nähtävää, tuntunut olevan todellista — vielä. Pitkä ajanjakso taaksepäin ja kenties toinen samanlainen eteenpäin olisi ehkä elettävä jossakin epätodellisessa olossa. Jonakin päivänä Matti palaisi — muuttuisiko silloin jotakin? Tuntuisiko ehkä paremmalta hänen palattuaan? Kortti oli osunut tulemaan perille ja hän tiesi Matin kulkevan myös pohjoisessa komppaniansa mukana. Missä hän nyt oli? Voiko sitä tietää?

Onervan mieleen palasivat evakkoajan kokemukset, mutta ne eivät tehneet ainakaan vielä kipeätä, niin raskasta kuin olikin ollut toiselta rannalta seurata kylän tapahtumia, paloja, taistelua. Seuratessaan taistelua hän oli muistanut Matin ja toivonut tämän olevan niiden miesten mukana, joiden oli määrä vapauttaa kylä. Sinä aamuna, jolloin hän mieli jännittyneenä — tavallisuudesta poikkeavana — souti maitotonkkia maihin suomalaisten sotilaiden muonitukseksi, hän kuuli, etteivät täällä olleetkaan oman seudun miehet.

Tuo taisteluyö, jonka jälkeen hän heti souti Suomeen, ei varmaan lähtisi koskaan hänen mielestään, yhtä vähän kuin lastenkaan mielistä, jotka hekin jo huomenna palaisivat, koska heillä kerran oli katto päänsä päälle.

Tuona yönä hän ja vaari olivat seisoneet rannalla mitään puhumatta, sillä hetkeä aikaisemmin oli tuotu sana: »Suomalaiset Päätalon mäessä!» Tihkusateinen ilta oli hämärtynyt nopeasti, mutta silti kranaatit ujelsivat heidän yläpuolellaan osuen kohteisiinsa. Sota, sota, hän oli oudon turtana ajatellut ja kuunnellut lakkaamatta räiskettä. Sota, sota, hän oli ainoastaan kyennyt ajattelemaan, puristaessaan kostean ilman nihkeiksi liottamia käsiä toisiaan vasten.

Sodan he olivat nähneet jo ennen sitä yötä kaukaisina ja läheisinä tulenkajoina. He olivat ikäänkuin sivullisina koettaneet arvioida, missä kylässä milloinkin paloi. Jotakin kummallista turtumusta heissä kaikissa oli ollut. Tulenkajot olivat todellisuutta, ja he tiesivät, mitä ne merkitsivät, mutta ihmismieli ei näytä jaksavan kaikkea koota tajuntaan ihmisen kestokykyä kipeämpänä. Tulee tuollainen armahtava turtumus — voima katsoa silmästä silmään pahintakin tapahtumaa, pahintakin mahdollisuutta. Hän, vaari ja kaikki toisetkin olivat samanlaisessa mielentilassa. Todettiin vain niin ja niin tapahtuvan. Oltiin kuin tämä kaikki, mitä oli katseltava, olisi välttämätöntä. Tietenkin se oli välttämätöntä sitten, kun se tuli, mutta kukaan ei kysynyt mitä varten. Ei kysynyt: oikeinko vai väärin?

Kaikkein tuskallisimpana aikanakin Onerva muisti olleensa ikäänkuin ulkopuolella oleva. »Jos meille jää koti, saat sinä sijaa meillä — jos teille jää, anna soppi meidän asuaksemme», hän vain lausui Ellenille, mutta sanoissa ei ollut hätää. Oli vain kohtaloon alistuneen ihmisen toteava sävy.

Sinä iltana hän seisoi vaarin vierellä rantakivillä, tuijotti jähmettynein kasvoin ja laajentunein silmäterin kotirantaa, kotitaloa, kunnes ne kaikki häipyivät hämärään ja savuun. Silti he eivät luopuneet vartiopaikaltaan. Siellä täällä leimahti tuli pimeyteen — ammuksen sitä ennen räjähdettyä.

Eräs lähtölaukaus vihlasi tavallista kipeämmin Onervan rinnassa — sen ujellus raastoi hermoja kuin se olisi tullut suoraan kohti. Silloin — niin — hän tiesi sen jo ennen kuin kranaatti ehti määränsä päähän — se sytytti Päätalon.

Tuo yö oli takanapäin. Sanaakaan sanomatta hän kääntyi poispäin, lähti kulkemaan nukkuvien lastensa luokse. Vaarin käpsehtivät askelet kuuluivat seuraavan

jäljessä. Heillä ei ollut mitään sanottavaa toisilleen. Onervasta vain oli tuntunut siltä kuin olisi suorittanut ylivoimaisen raskaan työn, jonka jälkeen oli levättävä turtana ja aisteiltaan hämäränä.

Tuosta yöstä oli kulunut viikko ja nyt hän harjasi kesäpirtin lattiaa tarmokkain, sitkein käsin. Heillä oli katto päänsä päällä, hän oli hokenut tänä aamuna kesäpirttiin astuessaan. Heillä oli katto päänsä päällä joka tapauksessa.

Kylästä paloi »vain» neljä taloa, joku sanoi. Vain! Kenties se oli pieni uhri tältä kylältä, mutta minkä hyväksi? Muualla oli mennyt enemmän, se jo tiedettiin. Pohjoisessa tuskin enää oli lainkaan entisiä kukoistavia kyliä. Eikö ollut tullut tietoja: Se ja se kylä on poissa kartalta. Se ei ollut totta! Maa oli jäljellä ja ihmisten yrittäjäntahto.

Onervan harja heilui, riepu pyyhki märkää lattiaa. Sotilaiden kuljettama savilieju teki veden velliksi, sitä oli uudelleen vaihdettava. Sadat jalat olivat kävelleet tällä lattialla, omat ja vieraat.

— Jaksatko yksin? — Onerva käännähti nopeasti, näki Ellenin pistäytyvän ovelle.

— Jaksan. — Onerva suoristui, pyyhkäsi käsivarrella hikipisaroita otsaltaan. — Päätalon lattioiden pesu on tästä alkaen pieni juttu.

Onervan kasvoilta ei voinut lukea katkeruutta. Hän hymyili kälylleen.

— Kyllä sinulla on nyt opettelemista — tulkoon vaari meille tästä alkaen — onhan siellä tilaa.

— Lähteneekö? Taitavat olla pihapolut vaarillekin jonkin arvoiset — vaikka eipä tästä pitkä matka — tehköön siten kuin itse haluaa.

— Puhuisin vaarille — missä lienee?

— Meni perkaamaan ladoista pöytää ja tuolia — aikoi tuoda, mitä käteen osuu — jos on säilynyt.

Onerva istuutui pienelle rahille uunin eteen, teki tilaa viereensä.

— Oletko sinä, Ellen, noin maseutunut? Ei tässä meillä ole hätää. Ajattelehan heitä, joiden on palattava tyhjin käsin pelkille raunioille. Tyhjin käsin, kun tyhjin joutuivat lähtemäänkin — muuta ehtimättä mukaan saada kuin lapset. Ei meillä ole mitään hätää.

Ellen katsoi Onervan kapeiksi käyneitä kasvoja ja kulmakaarien täsmällistä piirtymistä vaaleaan otsaan.

— Sinussa on ainakin sisua.

Onervan täytyi naurahtaa. Valittaisiko hän ensimmäiseksi? Kertoisiko, miltä nyt todella tuntuu? Sanoisiko kodinhengen häipyneen tuntemattomiin kranaattien ulinan ja vieraiden takia, jotka olivat majailleet näillä poluilla? Ei, hän ei kertoisi siitä mitään. Varmaan kestäisi ensi syksyyn saakka, ennenkuin hän tuntisi olevansa jaloillaan, mutta sen täytyi olla hänen salaisuutensa. Sitten, uudessa pirtissä, josta tietysti nyt tulisi vain pieni rakennus, hän kenties voisi yrittää alusta kaiken.

Kymmenen vuotta sitten hän kannusti miestään isännäksi, vartuttuaan itse emännäksi. Hän puhui silloin: »Yritetään mikä voidaan ja saat nähdä, miltä täällä kymmenen vuoden kuluttua näyttää. Silloin täytyy asioiden olla paremmin. Tuon ajan kuluttua Päätalo lopultakin kukoistaa, sen pellot kasvavat ja karja tuottaa. Silloin jo voimme puhua tuloksista.» Nyt oli kymmenen vuotta kulunut, mutta kolme vuotta oli menty taaksepäin — siihen yöhön saakka, jolloin Päätalon vanhaa, uljasta rakennusta nuolivat punaiset tulenkielet, polttaen jotain karrelle myös emännän rinnassa. Nyt hänen oli ajateltava uutta kymmenen vuoden ajanjaksoa. Ehkäpä sen kuluttua kaikki olisi sillä tolalla kuin takaiskun alkaessa. Ehkäpä heillä oli oma uusi koti, pellot kasvussa, karja tuottavaa. Sellaista elämä siis oli — se löi

iskunsa parhaankin yrittäjän pyrkimyksiin, tasasi maahan ylpeyden aiheet.

— Eiköhän tästä kaikesta selvitä, Ellen, hän tuumi kälylleen. Tämä nyökäytti. Pakko oli selvitä.

Onerva nousi, painautui takaisin työhön. Pirtti humisi puhtaana ja pieni eteinenkin siistiytyi vähitellen. Ulkoportaille ehdittyään hän havaitsi lehmäkarjan olevan tulossa.

Onerva jätti pesuvesiämpärin, kulki kesäpirtin nurkalle. Lehmien sorkat porkkasivat liejuista, runneltua tietä. Pitkällisten sateiden jälkeen maa oli niin märkää, että jos eläin törmäsi sivuun, sen sorkat upposivat syvään, vajottavaan maahan.

— Hoi, Lypsikki, Mairikki, tulkaa kotiin, hoi!

Lehmät pysähtyivät, katsoivat suurilla, ihmettelevillä silmillään, tormasivat juoksuun. Utareet hyllyivät jalkojen tahdissa ja suuret mahat loksottivat tyhjinä. Lehmät tiesivät pääsevänsä kotinavettaan ja päät kurkottuivat kuin makupalan toivossa emäntää kohti.

— Menkäähän navettaan! Parteen, Mairikki! Hei, Lypsikki, parteesi!

Navettaan pyrkivä Lypsikki tönäsi emäntäänsä kupeeseen, aivan kuin sillä tavalla kysyäkseen, mitä tämä kaikki oli merkinnyt. Lypsikki, vastapoikinut valioluokan lehmä, ei voinut käsittää tällaista muutosta lehmänelämässä. Se tönäsi uudelleen turvallaan emäntää. Syyttäköön itseään, emäntä, jos arvonsa tunteva lehmä ei tuottanut maitoa sillä tavalla kuin sen pitäisi poikimisen jälkeen. Lehmän syy se ei ollut.

— Menehän! Onerva naurahti lehmän ärtyisyydelle, — nyt sinä kumminkin pääset omaan parteesi. Lehmä kuuli äänen ystävällisyyden, nuolaisi pitkällä kielellään emännän hametta, lonksutti paikalleen ja jäi odottamaan heinätukkoa.

Lehmät ruokittuaan Onerva astui takaisin pihaan. Vaari oli jo palannut matkaltaan ja kantoi Keskitalon Arvin kanssa huonekaluja sisään. Onerva riensi auttamaan. Vaari laski sängyn ovenpieleen.

— Siihenkö tämä?

— Siihen, vaari vastasi. Se oli vaarin sänky.

Vaarin lähtiessä Arvin kanssa hakemaan toista kuormallista, seurasi Onerva heitä ulos. Hänen askelensa johtuivat kulkemaan raunioiden ohitse peltosarkojen päähän. Maa ja kuloruoho olivat niljakasta, märkää, kuollutta. Masentava sumu häälyi kuin harmaina riepuina kylän yllä. Koko kylä näytti kuolleen hiljaiselta. Silti ihminen liikkui pihalla tai pihatiellä, pysähtyi katsomaan Päätalon tyhjänä ammottavaa paikkaa, josta jo savupiiputkin olivat romahtaneet alas.

Onerva käveli kärventyneen pihapihlajan kohdalle, kurkottui taittamaan sen rauskeita oksia. Siinä ei ollut elämää. Mahtaisiko se kasvaa juuresta? Ehkäpä jo kymmenen vuoden kuluttua siinä jälleen olisi jonkinlainen pihlaja, hän tuli ajatelleeksi.

Kuorma-auto vaappui tiellä, hiljensi, pysähtyi. Sen lavalta hyppäsi reppuselkäinen mies.

— Matti! Onerva juoksahti pari askelta, rauhoittui kävelemään.

— Kotonako sinä oletkin? luja käsi puristi Onervan kättä, harmaa silmäpari etsi sinistä, nyt niin kummasti hämärtävää.

— Kotonahan minä — lapset ovat vielä poissa — tänään tulivat lehmätkin — juuri äsken.

Ei, ei. Tämä ei käynyt päinsä. Sydämen ei pitänyt hakata tuolla tavalla, silmien ei pitänyt kuumentua näin arveluttavasti. Hänen täytyisi olla rohkea — paljon rohkeampi.

Onerva pujotti kätensä Matin kainaloon. He lähestyivät raunioita ja kesäpirtin nurkkaa. Matin leukapielet tiivistyivät toisiinsa, hampaat kirahtivat. Hän oli kuullut jo tulomatkalla, mutta käsitti vasta nyt, mitä oli tapahtunut.

— Minä olen ajatellut uuden rakennuksen paikkaa tähän. — Onervan ääni oli vaarallisen hento, kuin taittumaisillaan. — Olen joskus ajatellut, kuinka paljon parempi olisi, jos rakennus olisi hiukan ylempänä.

Matti ei vastannut mitään, katsoihan vain Onervan käden osoittamaan suuntaan. He saapuivat kesäpirttiin sanattomina. Matti riisti repun selästään, heitti sen kolahtaen lattialle ja istuutui rahille.

— Tässä sitä nyt ollaan — nämä vuodet rehkittyään! hän katkerasti sanoi painaessaan pään käsien varaan.

— Hyvä, kun kaiken jälkeen edes tässä ollaan. — Onerva kykeni jo hallitsemaan äänensä. Hän ei olluä ymmärtävinään Matin sanoja. — Hyvä, kun lopulta tässä ollaan. Mutta sinulla tulee olemaan nyt paljon työtä.

Vieläkään Matti ei vastannut. Leuka nojasi tiiviisti kämmeneen ja katse tuijotti rosoista, vielä pesukosteaa lattiaa.

— Kalle on vaarin kanssa jo tutkinut vanhan rakennuksen hirsiä. — Onerva jatkoi yhtämittaista puheluaan keittopataa samalla käsitellen. Täytyihän huolehtia myös ruoasta. — Kuuluvat olevan hyviä hirsiä, punaista, vanhaa honkaa. Mitä me teemme vanhalla rakennuksella? Jos tarvitaan joitakin varastosuojia, niin laudoista niitä paremmin saa. Siitä vain alas hirret ja uudelle kehälle!

Onervan oli juostava jotakin hakeakseen eteiseen ja mies nousi, siirtyi ikkunan ääreen. Hänen silmiensä edessä olivat nyt kodin rauniot, mutta myös vanha, jykevä rakennus. Hän ei ajatellut niistä kumpaisestakaan mitään. Hän ei

ollut vielä kotiutunut enempää menetykseen kuin uuden suunnitteluunkaan. Tämä paluu oli paljon katkerampi kuin hän koskaan oli kuvitellut. Yli kolme vuotta yhteen menoon monenlaista kärsimystä, kieltäymystä, toivoa ja epätoivoa. Tässä nyt oli tulos — tässä kaiken palkka.

— Minä olen puhunut Kallelle, Onerva jo naurahti, puuhasi kiireisenä ja puheli samalla — että nyt pitää ottaa se sähköasia esille heti kun sinä kotiudut. Kunhan nyt vähän lepäät, niin kutsut koolle kyläläisiä. Jos milloinkaan, niin nyt mielet ovat kypsät. Kun sentään tälläkin tavalla . .

Matti kääntyi nopeasti, katsoi vaimonsa kapeiksi käyneitä kasvoja, havaitsi silmien pohjalta hädän. Mitä Onerva tarkoitti? Miksi kiirehti puhumaan kaikesta tuosta? Miksi sittenkin, vaikka varmasti tunsi samoin kuin hän, kotiin palannut?

— Heiniä meillä on riittämiin, kuului Onervan ääni jälleen hellanrenkaiden kilinän ylitse. — Ajattelehan, lehmät lypsävät sentään kohtalaisesti — minkä nyt ehtyivät evakkomatkalla. Lypsikki sai lehmäisen vasikan ja minä juotin sen. Tee sinä sen kanssa sitten myöhemmin, miten parhaaksi näet.

Matti joutui ymmälle. Oliko hän ollut vain viikon matkalla, ja Onerva nyt kiirehti kertomaan sinä aikana sattuneita tapahtumia, vai kolme vuotta poissa ollut mies, jolla joskus ei enää näyttänyt olevan edes toivoa paluusta? Oliko hän, Kannaksen kokenut, tosiaan mies, jonka olisi ryhdyttävä tästä hetkestä ajattelemaan Onervan ja kaikkien toisten kotona olleiden tavalla?

— Onerva . . . Matti aloitti tiukasti, ikäänkuin hänellä olisi ollut jotain tärkeää sanottavaa, mutta ei sitten jatkanutkaan.

Onervan käsi pysähtyi hellan tukirautaan, hänen silmänsä takertuivat miehen selkään.

— Mitä aioit sanoa?

— En mitään.

Onervan täytyi painaa rintaansa, sydän hyppi niin rajusti. Herra Jumala! tämä oli paluu. Tämä oli katkera paluu. Tämä oli se tilanne, johon hän monena yönä — jo vuosia sitten — oli koettanut valmistautua. Kuinka hän osaisi ja ymmärtäisi ottaa vastaan tämän miehen, jossa saattoivat piillä kaikki Ainin, siskonsa, mieleenjohtumat? Matti ei tuntunut olevan vaimonsa käsiä lähellä ja hänen olisi kumminkin hänet voitava ottaa niiden lämpöön. Niillä samoilla käsillä hänen olisi kyettävä taluttamaan mies entisiin askeliinsa — entiseen oloonsa. Olkoon takanapäin mitä tahansa — kuinka paljon tahansa tuntematonta — hänen olisi saatava mies lähelleen, kiinni maahan, perheeseensä.

— Keijo on varmasti pahoillaan, kun ei ollut kotona sinun tullessasi, kiirehti Onerva kertomaan hymyn karehtiessa huulilla, jotka kumminkin pyrkivät värisemään. — Hän on kaivannut sinua kovasti ja odottanut paluutasi.

— Vaarihan sieltä ajaa tavarakuorman kanssa, lausahti Matti ja käveli ulos.

Kun miehet kantoivat sisään Onervan ja Matin sänkyä, pysähtyi Onerva askareissaan. Hänen katseensa harhaili ikäänkuin kiinnekohtaa etsien. Mieleen iskeytyi ajatus: tuo oli kumminkin jäljellä, sänky. Se merkitsi Matillekin varmasti samaa kuin hänelle. Sehän oli heidän iltakeskustelujensa paikka, heidän kaikkein tärkeimpien suunnitelmiensa kehto. Milloinkaan he eivät olleet kyenneet niin läheisesti asioista puhelemaan kuin maatessaan vieretyksin, toisinaan käsi kädessä. Sitäpaitsi tuossa sängyssä olivat heidän neljä lastaankin syntyneet.

Onerva yritti tavoittaa miehensä katseen, mutta se lipsahti sivuun. Oliko Matti palannut vieraana, tuntemattomana? Olivatko hänen sieluaan piirittäneet voimat muokanneet sen aivan toiseksi? Saattoiko sitä enää läheiseksi saada tällaisen eron jälkeen?

Aterian jälkeen Onervan oli mentävä navettaan. Kun hän sieltä palasi, oli Matti laittanut karbiidilampun kuntoon ja keitti korviketta. Näissä puuhissa oli jotakin uutta ja vierasta Onervan mielestä, vaikka hän käsitti Matin tottuneen tuollaiseen puuhailuun siellä, missä oli ollut. Mitä kaikkea uutta ja outoa nämä vuodet olivat mahtaneet tuoda Mattiin? Onervan oli jälleen mielessään kysyttävä. Mitä kaikkea hänen olisi nähtävä Matissa ennen kuin he olisivat jälleen yksituumaisia, toisensa jo katseesta ymmärtäviä? Oliko kenties välillä sellaistakin, joka vaati anteeksiantoa, voimienkin ylitse käyvää ymmärtämistä? Sellaisesta mahdollisuudesta Onerva oli pitänyt mielensä tähän saakka erossa. Hän oli luullut tunteneensa Matin, tietävänsä, ettei hän voisi olla uskoton. Onervan silmäys hipaisi uudelleen Matin selkää, niskaa, hiusten rajaa, aivan kuin varsinkin tällainen asia voisi näyttäytyä jokaisessa paikassa miehestä. Nyt juuri Onerva käsitti Matin palanneen jollakin tavalla »tuntemattomana», toiseksi muuttuneena. Mikä hänet eniten oli sellaiseksi tehnyt — vainko nuo kolme katkeraa vuotta, vai jokin niihin sisältyvä yksityinen tapahtuma?

Onerva toimitti askareitaan kysymykset mielessään. Jospa hän voisi tavata Matin katseen rehellisenä, kaihtamattomana.

Laittaessaan vaarin vuodetta kuntoon, jotta tämä pääsisi lepäämään, Onerva moitti itseään. Eikö hän ollut samanlainen kuin Aini? Ja hänkö muka oli kyennyt toistakin neuvomaan? Onerva tuli nyt ajatelleeksi, kuinka heidän

kävisi, jos Matti tiuskahtaisi jostakin, olisi tyytymätön. Voisiko hän itse varmasti taata, ettei myös kiihtyisi, ettei lausuisi sanoiksi ajatuksia, jotka äsken puristivat kuin rautapihdit rinnassa? Äsken, Matin tulohetkellä, hän ymmärsi olleensa oikealla tolalla. Sillä tavalla juuri hänen tuli jatkaa. Hänellä oli onneksi maa, uuden rakentaminen, oli lapset, joihin hän voisi sitoa Matin. Heillä ei ollut työttömyyden ja irtonaisuuden kirousta. Vasta sen jälkeen, kun mies olisi jaloillaan entisessä, tuntisi mullan anturainsa alla, olisi salatuimpien asioiden selvittämisen aika, jos niitä olikaan.

Vaari heittäytyi vuoteeseen riisuutuneena. Karbiidilamppu sähähti, venytti liekkinsä pitkäksi ja nokea valavaksi. Nuoret eivät sitä huomanneet, sillä Matti seisoi taas ikkunan ääressä selin huoneeseen. Onerva kiersi pöydän, pysähtyi hänen vierelleen. Hän tunsi kummallisen värähdyksen itsessään miehen läheisyydestä, varoen koskettamasta tämän käsivartta. Matti käännähti, hänen kulmansa rypistyivät kuin olisi herännyt todellisuuteen juuri nyt. Tällä hetkellä Onerva taas ymmärsi saaneensa tuntemattoman miehen luoksensa, mutta hänen sylinsä oli valmis ottamaan paljon kärsineen, monta kertaa toivoneen ja kenties taisteluissaan tappiollekin joutuneen lämpöönsä ja rakkauteensa, nostaakseen hänet uudelleen elämään.

Matti naurahti hiljaa, laski kätensä hitaasti vaimonsa vyötärölle, tiukensi pitelyään, antoi toisen nojautua itseensä.

— Matti, kunhan nyt taas tästä lähtien yritämme kymmenen vuotta, niin uskotko silloin kaiken olevan jälleen hyvin?

Matti ei vastannut tuokioon. Hänen silmänsä katsoivat tummaan ruutuun kuin toivoen sen takaa jotakin näkevänsä.

— Kymmenen vuotta — kyllä sinussa ainakin rohkeutta

on! — sanoi hän lopulta ja kumartui alemmaksi, niin että poski hipaisi Onervan hiuksia.

Vaarin silmät avautuivat, ne kohtasivat pojan ja miniän ikkunan äärestä. Joko taas kipu kirveli mielessä? Oliko se jälleen syytös?

Takaisku, joka tällä tavoin oli kohdannut poikaa ja miniää, oli joskus tuntunut vaarista kuin oikeudenmukaiselta teolta näitä kumpaakin kohtaan. Eivätpähän pääse siitä sen suuremmiksi, eivät kykene sanomaan: »Katsokaa, mihin todellinen yritteliäisyys johtaa!» Nyt pikemminkin vaari oli puolellaan, saattoi puolustaa omaa jukuripäistä elämäänsä. Voi sanoa: »Katsokaa itse, mitä mikään kannattaa. Jos rehkit kuinka, jos miten yrität, niin tulee aina joku, joka painaa nenän maahan, lyö ruton lyöntinsä». Näin vaari oli ajatellut hämärässä vanhuksen mielessään. Olihan hänen elämänsä oikeastaan aivan kuin saanut korvauksen pojan ja miniän elämän takaiskusta. Mutta miltä se nyt näytti? Oliko noille mikään takaisku, jotka tuolla tavoin toisiinsa nojasivat, kuiskuttelivat kymmenestä vuodesta? Vaarin mieleen välähti muistoja oman avioliittonsa ajoilta. Siihen ei ollut kuulunut mitään tuolta näyttävää. He, hän ja vaimonsa, olivat melkein kuin kaksi tahollaan pörisevää ampiaista, jotka pikemminkin pistivät toisiaan kuin lepyttelivät. Mutta tämä miniä — niin nojasi päätä olkapäähän, kuiskutteli rohkaisun sanojaan. Kymmenen vuotta kerran ennen — kymmenen vuotta taas. Vaarin mieleen kerääntyi syytöksen kipu kaikesta muusta ja myös avioliitostaan.

Hän nousi, kohensi pielusta tarpeettomasti.

— Eikö tästä jo päästä nukkumaan — mitä tuollainen yöt kukkuminen kannattaa?

Nuoret käännähtivät. He olivat unohtaneet ympäris-

tön, kaiken. Puna karehti Onervan poskipäillä, hän oli hämillään, aivan kuin olisi tavattu luvattomasta teosta.

— Aivan heti — heti paikalla, hän vastasi kulkiessaan sänkyä kohti, laittaakseen sen yökuntoon. Siinä heidän oli lupa sovittautua aloittamaan uudelleen elämäänsä — vastaanottamaan huomista päivää.

PELLERVON KIRJA